

สังขณนียิปกรณน ธาตุมาลา

(บาลี - ไทย)

ภาค ๒

SADDANĪTI PAKARAṆAM DHĀTUMĀLĀ

(PĀLI - THAI)

PART II

ฉบับภุมิพไลภิกขุ

เพื่อเป็นอนุสรณ์ในมหามงคลสมัย
ที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช
เสด็จออกผนวช ครบ ๖๐ ปี ๒๒ ตุลาคม ๒๕๕๙

นายกฤษฎา บุญราช ปลัดกระทรวงมหาดไทย

ประธานกรรมการจัดงาน

และคณะผู้มีเกียรติจัดทำบุญบำเพ็ญสามัคคีมูลนิธิภุมิพไลภิกขุ ปี ๒๕๕๙

จัดสร้างตึกสงฆ์ กวายน

โครงการปริวรรตอักษรขอมและอักษรโบราณที่อังกฤษ
ชำระและแปลพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเป็นภาษาไทย

มูลนิธิภุมิพไลภิกขุ

ISBN 978-616-92184-4-9

พระบรมราโชวาท

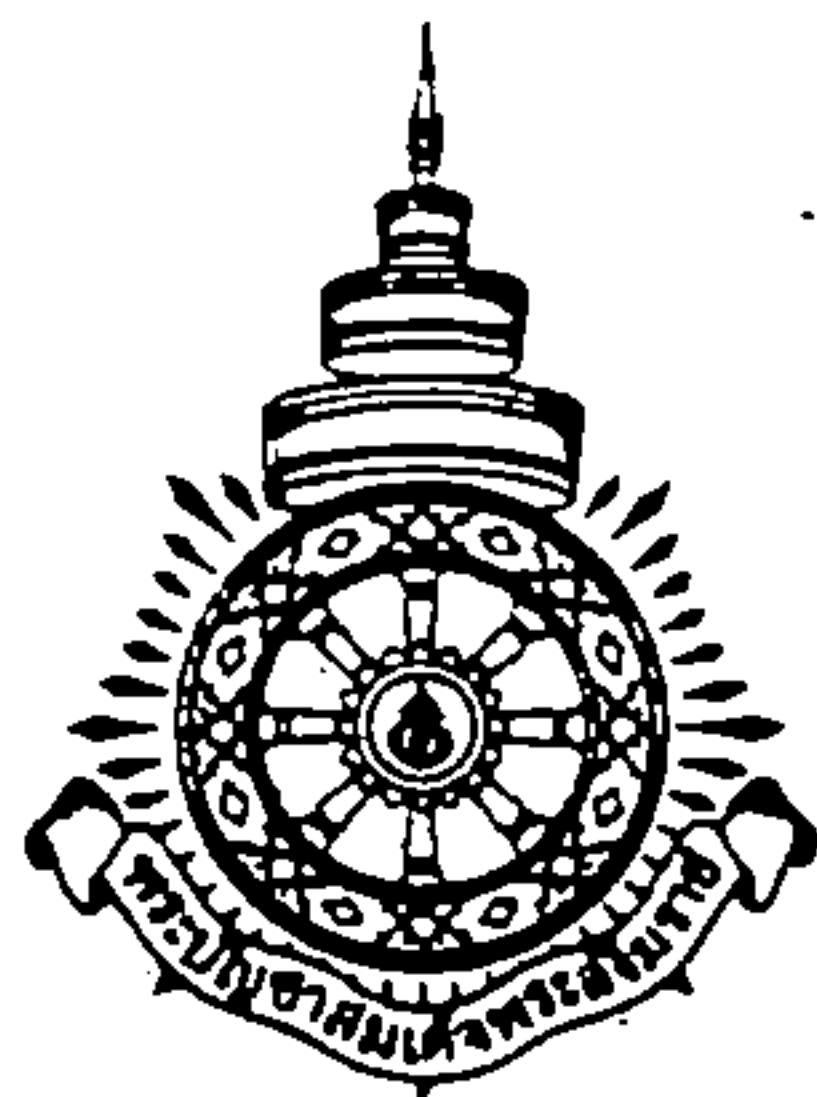
ฉันขออนุโมทนา ขอให้ทำต่อไป อย่าหยุดเสีย
ฉันสนับสนุนงานนี้ร้อยเปอร์เซ็นต์เต็ม ให้ทำต่อไป
เป็นการช่วยให้คนเข้าถึงธรรม

การแปลคำบาลีมาเป็นคำไทยนั้น ต้องระวัง
ให้จงหนัก อย่าให้ขัดแย้งกันได้เป็นอันขาด เพราะถ้า
ขัดแย้งกันแล้ว จะทำให้เกิดความยุ่งยากแก่นักศึกษา
ต่อไปภายหน้า ที่ใครสงสัยว่าจะแปลให้เข้าใจไม่ได้
แจ่มแจ้ง ก็ควรมีคำอธิบายกำกับไว้ด้วย

(พระบรมราโชวาทของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลปัจจุบัน พระราชทาน
แต่สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช ญาณโมทยมหาเถระ และคณะกรรมการ
ของสมาคมศุนย์คั่นคว่าทางพระพุทธศาสนา ในโอกาสเข้าเฝ้าฯ ถวายพระคัมภีร์
อัฐรสาลินีแปลเป็นภาษาไทยฉบับแรก เมื่อวันที่ ๓ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๐๖)

ภาพพระราชนัดดา

ที่ ๒/๒๕๒๗

เรื่อง การจัดทำพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา ฉบับภูมิพโลภิกขุ

อาศัยพระบัญชา ที่ ๑/๒๕๒๗ เรื่องการตรวจชำระพระไตรปิฎก ลงวันที่ ๑๒ กรกฎาคม ๒๕๒๗ เนื่องในวโรกาสที่สมเด็จพระบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้าองค์เอกอัครศาสนูปถัมภก จะเจริญพระชนมพรรษาครบ ๕ รอบนักษัตริ ใน พ.ศ. ๒๕๓๐ นั้น และโดยที่มูลนิธิภูมิพโลภิกขุเพื่อการคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา ได้จัดทำโครงการปริวรรตอักษรขอมและอักษรโบราณท้องถิ่น ชำระและแปลพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา ซึ่งได้รับความเห็นชอบจากมหาเถรสมาคมและได้รับการอุดหนุนโดยงบประมาณแผ่นดินอยู่แล้ว

จึงให้มูลนิธิภูมิพโลภิกขุ ส่งเสริมงานการตรวจชำระพระไตรปิฎกโดยพระบรมราชูปถัมภ์ เพื่อเอื้ออำนวยในการประสานประโยชน์ โดยจัดทำพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา ชั้นอรรถกถา ฎีกา อรรถฎีกา โยชนา ปกรณ์วิเสส สัททวิเสส ฉบับภูมิพโลภิกขุ เพื่อเป็นการเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้าในฐานะที่ทรงเป็นพระมหาธรรมราชาธิราช ให้เป็นที่ปรากฏตามโบราณราชประเพณีสืบไปชั่วกาลนาน

สั่ง ณ วันที่ ๘ ตุลาคม ๒๕๒๗

สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ

(สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ)

สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก (วาสนมหาเถระ)

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี
องค์ประธานกรรมการมูลนิธิภูมิพลโลก
และองค์ราชูปถัมภ์

โครงการปริวรรตอักษรขอมและอักษรโบราณท้องถิ่น
ชำระและแปลพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเป็นภาษาไทย
ของมูลนิธิภูมิพลโลก

คณะกรรมการ

๑. ศาสตราจารย์ ดร.ประเสริฐ ณ นคร	รองประธานกรรมการ
๒. คุณหญิงจวบ จิรโรจน์	รองประธานกรรมการ
๓. คุณหญิงแสงเดือน ณ นคร	กรรมการ
๔. คุณหญิงวัลลีย์ วีระปรีช	กรรมการ
๕. คุณหญิงสมนึก เปรมวัฒนะ	กรรมการ
๖. คุณหญิงนงเยาว์ จิตต์กุศล	กรรมการ
๗. นายชุมศักดิ์ เตชะเสน	กรรมการ
๘. พลเอกอุดมชัย อดิศัย	กรรมการ
๙. นายบุญปลุก ชายเกต	กรรมการ
๑๐. นางสาววิไลลักษณ์ จารุคุณ	กรรมการ
๑๑. นางสาวบุญรักษ์ นาครัตน์	กรรมการ
๑๒. นายปราโมทย์ สัชฌุกร	กรรมการ
๑๓. พลเรือตรีสุรจิต สงสกุล	กรรมการ
๑๔. พันเอกณรงค์ ครองแถว	กรรมการ
๑๕. นายวิเศษ แสงกาญจนวนิช	กรรมการ

(๘)

๑๖. นางสุนีย์ คุรุจิต	กรรมการ
๑๗. นางสินีนางุ ไสดสถิตย์	กรรมการ
๑๘. นางบุญมา เตสยานนท์	กรรมการ
๑๙. นางสาวณัฐนิชา มานะวณิชย์	กรรมการ
๒๐. นายประสิทธิ์ พุกษาจารศิริ	กรรมการ
๒๑. นายวีระชัย ไชยวรรณนะ	กรรมการ
๒๒. นายพีระพันธุ์ สุนทรสารทูล	กรรมการ
๒๓. นางสุภาคินี เอกฉัตร	กรรมการ
๒๔. นายระพีพันธ์ จารุดุล	กรรมการและผู้จัดการ
๒๕. นางสาวพิมพ์พิมพ์ จันบุญศรี	กรรมการและผู้ช่วยผู้จัดการ
๒๖. นางนิรมล เรียบร้อยเจริญ	กรรมการและผู้ช่วยผู้จัดการ
๒๗. นางสาวพรทิพย์ โพธิปิณฑ์	กรรมการและผู้ช่วยผู้จัดการ
๒๘. นางประณัฐ เตชะเสน	กรรมการและเหรัญญิก
๒๙. นางสาวจงกลณี นาคสมบูรณ์	กรรมการและผู้ช่วยเหรัญญิก
๓๐. นางสาวกมลวรรณ กรรเกษม	กรรมการและเลขาธิการ

คณะผู้ำนวยการจัดสร้าง
พระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา
ฉบับภูมิพโลภิกขุ

๑. ศาสตราจารย์ ดร.ประเสริฐ ณ นคร	ประธานกรรมการ
๒. คุณหญิงจวบ จิรโรจน์	รองประธานกรรมการ
๓. นายระพีพันธ์ จารุดุล	กรรมการและผู้จัดการ
๔. นายภิญโญ ล่องสกุล	หัวหน้าฝ่ายวิชาการ

๑. คณะนักวิชาการ

๑. นายสุวรรณ์ จินต์ประชา ป.ธ.๙
๒. อุบาสิกาสมศรี จารุเพ็ง บ.ศ.๙
๓. นายทศพร ศรีคำ ป.ธ.๙
๔. นายบุญมา จิตจรัส ป.ธ.๘, พ.ม., M.A.(B.H.U.)
๕. นายชำนาญ รัชชานว ป.ธ.๘, พ.ม.
๖. นายทวีพัชร์ นวลศรี ป.ธ.๗, พ.ม., พธ.บ., ค.บ.(มธ.)
๗. อุบาสิกาจันทร์ทิพย์ ศรีวงษ์ บ.ศ.๗
๘. อุบาสิกาจรรยา บัวสุวรรณ บ.ศ.๖
๙. นางสาวนันทนา เพ็ชรไทย ศศ.บ.(ศิลปากร)

๒. ฝ่ายธุรการ-สารบรรณ

๑. นายสุนทร แก้วเพชร
๒. นางสุภา วรรณพงษ์

๓. ฝ่ายเอกสาร-การพิมพ์

๑. นางชลอ วรรณจันทร์
๒. นางพิกุล บำรุงผล
๓. นางจิตตรา อมะรักษ์
๔. นางสาวจิรัญญา เว้นบาป
๕. นางสาวพวงเงิน อุชชิน

๔. ฝ่ายบัญชี-การเงิน

๑. นางถาวร ศรีปราสาท

๕. ฝ่ายพัสดุ

๑. นางวีณา เพิ่มสุข
๒. นางสาวธรินทร์ญา อภัยเสวตร์

๖. ฝ่ายโรงพิมพ์

๑. นายเฉลิมชัย ทองมี
๒. นางสาวจิตาภา กล้าผ่องศรี
๓. นางบุศรา ขวัญดี
๔. นางรักชนก ศรีสุขสด
๕. อุบาสิกาชฎสมร ทัดทอง
๖. อุบาสิกาพรหม เกิดเกษม
๗. อุบาสิกาบุญเกื้อ ไพโรจน์
๘. นางวรียา รักดนตรี

โครงการปริวรรตอักษรขอมและอักษรโบราณที่องถิน
ชำระและแปลพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเป็นภาษาไทย
มูลนิธิภูมิพลโลก

ด้วยความสนับสนุนของคณะกรรมการมหาเถรสมาคม
และ
กรรมการศาสนา กระทรวงวัฒนธรรม

(๑๒)

พิมพ์ครั้งที่ ๑ : ๒๕๕๕

First published : 2016

ISBN : 978-616-92184-4-9

สงวนลิขสิทธิ์

ในการคัดลอก แปร และดัดแปลง

ไม่ว่าบางส่วนหรือทั้งหมด

All rights reserved

พิมพ์ที่โรงพิมพ์มูลนิธิภูมิพลโลกิขุ ในบริเวณวัดสระเกศฯ กรุงเทพมหานคร

Printed in Thailand

At The Bhūmibalobhikkhu Foundation Press,

Wat Srakesa, Bangkok.

นิทานกถา

สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเสด็จอุบัติขึ้นในโลก ได้ทรงเทศนาโปรดเวไนยสัตว์ให้ได้บรรลุมรรคผลนิพพานตลอด ๔๕ พระวัสสา คำสอนของพระพุทธองค์ที่ทรงแสดงแล้ว ทรงบัญญัติแล้ว เรียกว่า **พระธรรมวินัย** ทรงตั้งไว้เป็นศาสดาแทนพระองค์ เมื่อเสด็จดับขันธปรินิพพาน จัดเป็นพระสังฆธรรมอย่างหนึ่งเรียกว่า **พระปริยัติสังฆธรรม** ในบรรดาพระสังฆธรรมทั้ง ๓ พระปริยัติสังฆธรรมมีความสำคัญมาก เมื่อพระปริยัติสังฆธรรมยังดำรงอยู่ตราบใด **พระปฏิบัติสังฆธรรม** และ **พระปฏิเวธสังฆธรรม** ก็ยังคงดำรงอยู่ตราบนั้น เมื่อพระปริยัติสังฆธรรมเสื่อมสูญแล้ว พระปฏิบัติสังฆธรรมและพระปฏิเวธสังฆธรรมก็ดำรงอยู่ไม่ได้ เพราะฉะนั้น พระปริยัติสังฆธรรม จึงเป็นมูลรากของพระศาสนา เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว พระอรหันตสาวกทั้งหลายมีพระมหากัสสปเถระเป็นต้น ได้ยกเอาคำสั่งสอนอันเป็นพระพุทธรวจนะขึ้นสู่การสังคายนาเป็นครั้งแรกด้วยภาษาบาลี อันเป็นภาษาที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมแก่ชาวโลก โดยจัดเป็นหมวดหมู่เรียกว่า **พระไตรปิฎก** ได้แก่ **พระวินัยปิฎก** **พระสุตตันตปิฎก** และ**พระอภิธรรมปิฎก** พระไตรปิฎกนี้เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า **ปาฬิ** หรือ **พระบาลี**

พุทธบริษัทผู้หวังความตั้งมั่นยั่งยืนแห่งพระสังฆธรรม จำเป็นต้องศึกษาพระไตรปิฎก หรือพระบาลีนี้ ให้รู้ซึ่งทั้งบทพยัญชนะและอรรถ จึงจะปฏิบัติได้ถูกต้องตรงตามพระพุทธรวจนะ ได้มีการศึกษาเล่าเรียนในด้านพระปริยัติสังฆธรรมนี้สืบมาตั้งแต่ครั้งพระพุทธเจ้ายังทรงพระชนมชีพอยู่ จัดเป็นฐานะในพระศาสนาอย่างหนึ่งเรียกว่า **คันถธุระ** คู่กับ **วิปัสสนาธุระ** ซึ่งเป็นเรื่องเกี่ยวกับการปฏิบัติ อันเป็นส่วนแห่งพระปฏิบัติสังฆธรรม การศึกษานั้นย่อมมีครูบาอาจารย์สั่งสอน และบันทึกคำสอนตลอดทั้งมติวินิจัย โดยท่านผู้รู้พระพุทธานิบายเรียกว่า **พระอรรถกถาจารย์** ตามความหมายที่แท้จริงนั้น พระอรรถกถาจารย์ หมายถึงพระอรหันต์ผู้เป็นสังคีติกาจารย์ ในครั้งแรกมีพระมหากัสสปเถระ พระอุบาลีเถระ และพระอานนทเถระ เป็นต้น เมื่อได้มีการสั่งสอนและการบันทึกคำสอนไว้ พระสงฆ์สาวกก็ได้ศึกษาเล่าเรียนต่อ ๆ กันมา คัมภีร์ดังกล่าวนี้เรียกว่า **อรรถกถา** มีการบันทึกไว้ด้วยภาษาบาลี ภาษาเดียวกับที่ใช้บันทึกพระไตรปิฎก เมื่อพระพุทธศาสนาได้เคลื่อนจากชมพูทวีปมาตั้งมั่น

อยู่ในลังกาทวีปแล้ว ได้มีการสั่งสอนและบันทึกไว้ด้วยภาษาสิงห์อันเป็นภาษาของชาวเกาะ สำนักที่มีชื่อเสียงเกี่ยวกับพระคัมภีร์อรรถกถาเหล่านี้ ได้แก่สำนักมหาวิหารในลังกาทวีป การที่จะทำความเข้าใจเรื่องราวในอรรถกถา พุทธบริษัทจำเป็นต้องศึกษาภาษาสิงห์ก่อน ซึ่งเป็นการยากลำบากแก่พุทธบริษัทผู้ใคร่การศึกษาเป็นอย่างยิ่ง คำอรรถาธิบายพระพุทธรวจนะจึงไม่แพร่หลายกว้างขวางเท่าที่ควร อาศัยเหตุนี้ เมื่อพุทธศักราชล่วงได้เก้าร้อยปีเศษ พระเถระทั้งหลายมีพระพุทฺธโฆชะ พระพุทฺธทัตตะ และพระธัมมปาละ เป็นต้น จึงได้แปลอรรถกถาภาษาสิงห์เป็นภาษาบาลีอันเป็นต้นติภาษา จึงเป็นเหตุให้พระพุทธศาสนาได้แพร่หลาย เป็นประโยชน์เกื้อกูลไปทั่วโลก

ต่อมา ได้มีการแต่งคัมภีร์อธิบายความในอรรถกถา เพื่อให้เข้าใจพระพุทธรวจนะชัดเจนยิ่งขึ้นเรียกว่า **ฎีกา** มีทั้งคัมภีร์ฎีกาเดิมเรียกว่า **มูลฎีกา** และคัมภีร์อธิบายฎีกาเดิม ซึ่งต่อมาเรียกว่า **อนุฎีกา** แล้วยังมีคัมภีร์แก้ไขข้อความที่เป็นเงื่อนงำข้อขอด ที่ชวนสงสัยให้หายสงสัยเรียกว่า **คณฐูปท** อีกชั้นหนึ่ง นอกจากนี้ยังมีคู่มือเป็นหนังสือประกอบในการแปลคัมภีร์ต่าง ๆ บอกสัมพันธ์ความ บอกความหมายของศัพท์ แสดงไวยากรณ์แยกแยะให้เข้าใจเชิงศัพท์อีกชั้นหนึ่งเรียกว่า **อรรถโยชนา** คัมภีร์เหล่านี้ล้วน เป็นประโยชน์แก่พุทธบริษัทผู้ศึกษาพระคัมภีร์พระพุทธศาสนาเป็นอย่างยิ่ง และทั้งเป็นคู่มือในการแปลให้ถูกต้องอีกด้วย พระคัมภีร์ดังกล่าวเหล่านี้ แต่งรับกันเป็นสายตรงบ้าง เป็นปกรณวิเศษ แต่งเป็นเรื่องเฉพาะ เช่น พระคัมภีร์วิสุทธิมรรค หรือพระคัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะ เป็นต้นบ้าง ซึ่งจัดอยู่ในชั้นอรรถกถาแล้วมีคัมภีร์อธิบายต่อมาเรียกว่า **ฎีกา** เช่น **มหาฎีกาชื่อปรมัตถมัณฑุสา** อธิบายพระคัมภีร์วิสุทธิมรรคและ **คัมภีร์ชื่ออภิธัมมัตถวิภาวินี** อธิบายคัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะ เป็นต้น

ภาษาบาลี เป็นต้นติภาษา คือภาษาที่มีแบบแผน เป็นมูลภาษา คือภาษาที่เป็นต้นเดิม เป็นภาษาที่รองรับพระพุทธรวจนะซึ่งเรียกว่า **พระบาลี** และเป็นภาษาที่ใช้อธิบายพระพุทธรวจนะอื่น ๆ อีกด้วย นักปราชญ์ได้แต่งไวยากรณ์ของภาษาบาลีไว้เป็นหลักฐาน เพื่อให้ศึกษารู้ความหมายของคำนั้น ๆ ได้ถูกต้องถ่องแท้ ถ้าขาดความเข้าใจหลักภาษาอันเป็นนิรุกติศาสตร์เสียแล้ว ย่อมจะเกิดความเข้าใจผิด ลุ่มหลง

ในอักษรและบทต่าง ๆ ได้ ดังนั้น พุทธบริษัทผู้ใคร่ศึกษาจำต้องศึกษาให้รู้ไวยากรณ์ของภาษาบาลีอย่างแจ่มชัด จึงจะเข้าใจพระพุทธรวจนะได้ถูกต้อง คัมภีร์ไวยากรณ์เหล่านี้เรียกว่า สัททวิเสส บ้าง สัททศาสตร์ บ้าง นิรุตติศาสตร์ บ้าง

เมื่อพระพุทธศาสนาได้แพร่หลายมาสู่ประเทศไทย ก็ได้แพร่มาพร้อมกับพระคัมภีร์ต่าง ๆ มีพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา อัญฎีกา ปกรณ์วิเสส และสัททวิเสส เหล่านี้เป็นต้น และได้จารไว้ด้วยอักษรขอมในโบราณ ผู้ศึกษาภาษาบาลีจึงต้องเรียนอักษรขอมก่อน แล้วจึงศึกษาเล่าเรียนพระคัมภีร์ทำความเข้าใจพระพุทธรวจนะทรงจำไว้ และเทศนาสั่งสอนต่อ ๆ กันมา ทุกยุคทุกสมัยจนถึงยุครัตนโกสินทร์นี้

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ ได้ทรงมีพระราชปรารภอาราธนาพระสงฆ์เถรวาท รับภารธุระปริวรรตอักษรขอมที่บันทึกพระไตรปิฎก ภาษาบาลีออกเป็นอักษรไทยแล้ว ตีพิมพ์พระไตรปิฎกอักษรไทยนี้เผยแพร่ไปในวัดวาอารามต่าง ๆ ตลอดทั้งในประเทศและต่างประเทศ เป็นการเฉลิมพระเกียรติยศพระราชกฤษฎีกาภินิหาร ที่ทรงเป็นธรรมิกราชาธิราชในโลก ต่อมา พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖ ก็ได้ทรงอุปถัมภ์สร้างพระคัมภีร์อรรถกถาจากอักษรขอมภาษาบาลีมาเป็นอักษรไทยภาษาบาลีนี้ บรรดาพระบรมวงศานุวงศ์ต่างทรงมีพระศรัทธาประสาทะ โดยเสด็จพระราชกุศล จัดพิมพ์สร้างไว้ในพระพุทธศาสนาให้เป็นที่ปรากฏในโลก เป็นคุณูปการแก่พระพุทธศาสนาเป็นอย่างยิ่ง กาลต่อมาการทำพระคัมภีร์อักษรขอมเป็นอักษรไทยได้หยุดชะงักไปชั่วระยะหนึ่งประมาณ ๕๐ ปีเศษ ทำให้คัมภีร์พระพุทธศาสนาในประเทศไทย ซึ่งมีอยู่ในอักษรขอมต้องชะงักไปไม่แพร่หลายเท่าที่ควร

ด้วยเหตุนี้ มูลนิธิภูมิพลโลกิยกุ ซึ่งตั้งขึ้นตามพระราชฉายาของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลปัจจุบัน โดยได้รับพระบรมราชานุญาตเมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๕ จึงได้ทำโครงการปริวรรตอักษรขอมและอักษรโบราณท้องถิ่น ชำระและแปลพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเป็นภาษาไทยเสนอคณะสงฆ์ผ่านกรมการศาสนา ได้รับความเห็นชอบจากมหาเถรสมาคม ตามมติมหาเถรสมาคม ครั้งที่ ๑๑/๒๕๑๖ เมื่อวันที่

(๑๖)

๕ มิถุนายน ๒๕๑๖ และได้รับความสนับสนุนจากรัฐบาล โดยให้เงินอุดหนุน เป็นรายปีผ่านกรมการศาสนา ให้ดำเนินการตามโครงการนี้ เพื่อให้พระคัมภีร์ ทางพระพุทธศาสนาภาษาบาลีได้รับการชำระให้ถูกต้องเสียขั้นหนึ่งก่อน แล้วจึงแปล เป็นภาษาไทยตามขั้นตอนแห่งการปฏิบัติงาน

การปริวรรตอักษรขอมเป็นอักษรไทยก็ดี การชำระพระคัมภีร์ภาษาบาลี ให้ถูกต้องก็ดี จำเป็นต้องสอบทานกับคัมภีร์อื่นและฉบับต่างประเทศเท่าที่จะหาได้ ต้องอาศัยผู้รู้ ผู้เชี่ยวชาญในภาษาบาลีเท่าที่มีอยู่ในปัจจุบัน และจำต้องฝึกฝน บัณฑิตให้สืบต่องาน เพื่อถ่ายทอดความรู้การทำงานให้ต่อเนื่องกันไปโดยไม่ขาดสาย งานพระคัมภีร์จึงจะสมบูรณ์และถูกต้อง เมื่อต้นฉบับภาษาบาลีถูกต้อง การแปล สู่อักษรไทยก็จะถูกต้องตามไปด้วย

สำหรับ พระคัมภีร์สัตตนิติปกรณ์ ธาตุมาลา บาลี-ไทย ภาค ๒ นี้ คุณกฤษฎา บุญราช ปลัดกระทรวงมหาดไทย ประธานกรรมการจัดงาน และคณะ ผู้มีจิตศรัทธาทำบุญผ้าป่าสามัคคีมูลนิธิภูมิพลโลกฯ ประจำปี ๒๕๕๙ จัดสร้าง เพื่อเป็นอนุสรณ์ ในมหามงคลสมัยที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช เสด็จออกผนวชครบ ๖๐ ปี ๒๒ ตุลาคม ๒๕๕๙

ขออานิสงส์แห่งการสร้างพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเป็นธรรมทานนี้ จงเป็นแสงสว่างคือปัญญาแก่มนุษยชาติ และทวยเทพทั้งปวง ขอให้พระสังฆธรรมของ พระสัมมาสัมพุทธเจ้า จงดำรงมั่นอยู่ในโลกตลอดกาลนาน เทอญ.

มูลนิธิภูมิพลโลกฯ
เพื่อการค้นคว้าและเผยแผ่ทางพระพุทธศาสนา

คำปฏิญญา

ในการจัดสร้างพระคัมภีร์ ตามโครงการปริวรรตอักษรขอมและอักษรโบราณท้องถิ่น ชำระและแปลพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเป็นภาษาไทย นั้น มุลินธิภูมิพลโลกฯ ได้มีจุดประสงค์ที่จะสร้างพระคัมภีร์พระพุทธศาสนา ภาษาบาลี คือ อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา คัมภีร์ อรรถโยชนา ปกรณ์วิเสส และลัทธาวิเสส ที่ยังไม่เคยมีปรากฏในอักษรไทย ให้มีเป็นฉบับอักษรไทยขึ้น และชำระสอบทานพระคัมภีร์ ภาษาบาลีที่มีในอักษรไทยแล้ว แต่ยังคงคลาดเคลื่อนให้ถูกต้องบริสุทธิ ทั้งนี้ เพื่อเผยแพร่คำสอนของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าให้กว้างขวาง เพื่อประโยชน์สุขของมหาชนในโลก ขั้นตอนในการทำงานนี้ เบื้องต้นต้องชำระอักษรและบทพยัญชนะในคัมภีร์นั้น ๆ ให้เป็นที่ถูกต้องตามพระคัมภีร์ดั้งเดิมก่อน แล้วจึงแปลสู่ภาษาไทย และภาษาอื่นในภายหลัง ในเบื้องต้นนี้การตีพิมพ์พระคัมภีร์ต่าง ๆ มุลินธิฯ จะจัดทำเป็นขั้นตอน ๔ ประการ คือ

๑. พิมพ์พระคัมภีร์ภาษาบาลีที่ได้ชำระถูกต้องแล้วเป็นอันดับแรก เพราะเป็นงานที่ทำสำเร็จก่อน และเพราะพระคัมภีร์ภาษาบาลีเป็นประโยชน์แก่นักศึกษาทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศ ซึ่งต่างได้ถือเป็นตำราในการศึกษาและอ้างอิง การศึกษาภาษาบาลี พระสงฆ์ฝ่ายเถรวาทถือเป็นหลักในการศึกษาพระศาสนา พระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทได้แพร่หลายไปในส่วนต่าง ๆ ของโลก พร้อมกับพระคัมภีร์ภาษาบาลี ภาษาบาลีเป็นสื่อให้เกิดความเข้าใจพระธรรมคำสอนของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า แต่ครั้งพุทธกาลเป็นต้นมา
๒. พิมพ์พระคัมภีร์ภาษาบาลีตามต้นฉบับเดิม พร้อมด้วยคำแปลลงในหน้าเดียวกันโดยแยกเป็นสองคอลัมน์เป็น ๒ พากย์ซ้ายขวาเป็น ๒ ภาษา คือบาลี-ไทย ซึ่งจะเป็นประโยชน์อย่างยิ่งแก่พระสงฆ์เมื่อนำไปแสดงพระธรรมเทศนา ที่จะอ้างอิงภาษาบาลีพร้อมกับคำแปล และ

ศึกษาทั่วไป โดยเฉพาะในกรณีเมื่อไม่เข้าใจคำแปล ก็ให้นำพากย์
ภาษาบาลีไปสอบถามท่านผู้รู้ให้อธิบายได้ทันที

๓. พิมพ์พระคัมภีร์ฉบับแปลเป็นภาษาไทย

๔. พิมพ์พระคัมภีร์ที่ได้เรียบเรียงเป็นภาษาไทยอย่างง่าย สำหรับ
ชาวบ้านทั่วไป เพื่อให้คนไทยได้เข้าใจพระธรรมถูกต้อง ทั้งนี้ เป็น
พระราชประสงค์ ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลปัจจุบัน
ที่จะให้คน “เข้าถึงธรรม”

มูลนิธิฯ จะทำพระคัมภีร์ใดในลักษณะใด ย่อมขึ้นอยู่กับกาลเทศะ และ
ความเหมาะสมในการที่จะเผยแผ่พระคัมภีร์นั้น ๆ ทั้งภายในประเทศและต่างประเทศ
การพิมพ์พระคัมภีร์สหัตถนีติปกรณ์ ธาตุมาลา บาลี-ไทย ภาค ๒ นี้ เป็นการพิมพ์
ฉบับชำระทั้งภาษาบาลี และคำแปลเป็นภาษาไทยลงคู่ ในหน้าเดียวกัน ตามคำปฏิญญา
ข้อที่ ๒ ข้างต้น เพื่อเผยแผ่คำสอนทางพระพุทธศาสนา ให้กว้างขวางและลึกซึ้งยิ่งขึ้น

ขออานิสงส์แห่งการสร้างพระคัมภีร์ที่ได้ตีพิมพ์ไปแล้วนี้ จงเป็นพลวปัจจัย
ให้สรรพสัตว์ทุกหมู่เหล่าได้พบเห็นแต่ความเจริญ ไม่มีเวร ไม่มีภัย ไม่มีทุกข์ เป็นสุข
ได้ดีมรสพระธรรมคำสอนของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทวักันเทอญ.

มูลนิธิภูมิพลโลกขุ

เพื่อการค้นคว้าและเผยแผ่ทางพระพุทธศาสนา

คัมภีร์สัททนีติปกรณ์

คัมภีร์สัททนีติปกรณ์ เป็นคัมภีร์ไวยากรณ์ภาษาบาลีที่สำคัญ และมีชื่อเสียงคัมภีร์หนึ่ง ในบรรดาคัมภีร์ไวยากรณ์บาลีทั้งหลาย เป็นประโยชน์ในการที่จะศึกษามูลศัพท์พร้อมทั้งวินิจฉัยอย่างสมบูรณ์ เพราะการที่จะศึกษาหาความรู้ในพระพุทธรวจนะคือ พระไตรปิฎก พร้อมทั้งอรรถกถา ฎีกา และอนุฎีกา ซึ่งเป็นวรรณนาอธิบายความแห่งพระไตรปิฎกได้แจ่มแจ้ง จำเป็นต้องศึกษาไวยากรณ์ของภาษาบาลีอย่างแตกฉาน จึงจะทำความเข้าใจอรรถพยัญชนะได้ถูกต้อง บาลีไวยากรณ์นี้เรียกว่า สัททวิเสส บ้าง สัททศาสตร์ บ้าง สัททลักษณะ บ้าง นิรุกติศาสตร์ บ้าง

คัมภีร์สัททนีติปกรณ์ แพร่หลายมาถึงประเทศไทยในสมัยล้านนา เจริญรุ่งเรืองในด้านภาษาบาลี นักปราชญ์ภาษาบาลีของไทยชาวล้านนา คือ พระญาณกิตติ ชาวเชียงใหม่ ผู้รจนาคัมภีร์อัตถโยชนาพระวินัยและพระอภิธรรม และพระสิริมังคลาจารย์ ชาวเชียงใหม่ ผู้รจนาคัมภีร์มังคลัตถที่ปนี ต่างยอมรับมติของคัมภีร์สัททนีติปกรณ์และยกมาอ้างอิงไว้ในคัมภีร์นั้น ๆ

คัมภีร์สัททนีติปกรณ์นี้ แบ่งเป็นกัณฑ์ใหญ่ได้ ๓ กัณฑ์ เรียกว่า มาลา คือ ปทมมาลา ๑ ธาตุมาลา ๑ สุตตมาลา ๑ มาลาทั้ง ๓ นี้จัดเป็น ๒๘ ปริจเฉท คือ ปทมมาลา ว่าด้วยเรื่องศัพท์ต่าง ๆ ว่ามีการใช้อย่างไร แจกอย่างไร มีอุทาหรณ์อย่างไร มี ๑๔ ปริจเฉท ธาตุมาลา ว่าด้วยธาตุ อันเป็นมูลรากของภาษาบาลีอย่างพิสดาร มี ๕ ปริจเฉท และ สุตตมาลา ว่าด้วยศัพท์หรือกฎเกณฑ์ในการเปลี่ยนแปลงศัพท์ ซึ่งมีอยู่มากกว่า ๑,๐๐๐ สูตร มี ๙ ปริจเฉท สองมาลาข้างต้นคือปทมมาลา และธาตุมาลา ไทยเราเรียกว่า มหาสัททนีติปกรณ์ ส่วนสุตตมาลา เรียกว่า จุฬสัททนีติปกรณ์ คัมภีร์อักษรสิงหล เรียกทั้ง ๓ มาลาว่า มหาสัททนีติ ส่วนคัมภีร์อักษรพม่าเรียกว่า สัททนีติปกรณ์ ฟังดูแล้วคล้ายจะเป็นคนละคัมภีร์ แต่ความจริงเป็นคัมภีร์เดียวกัน ที่มีความยาวจบลงในกัณฑ์ของตัวเอง ว่าโดยประมาณ คัมภีร์สัททนีติปกรณ์นี้ มีความยาว ๗๐ ภาณวาร (ดูวิธีนับภาณวาร หน้า ๑๘๗) ประกอบด้วยคาถา ๗๐๗ คาถา

ประวัติคัมภีร์สหทนต์ปกรณ์

คัมภีร์สหทนต์ปกรณ์นี้ มีการรจนาขึ้นในประเทศพม่า พระเถระผู้รจนาคัมภีร์นี้ คือ พระอัคควงศาจารย์ นักปราชญ์ภาษาบาลีชาวพม่า รจนาขึ้นเมื่อราวปีพุทธศักราช ๑๖๙๗ ประมาณแปดร้อยปีเศษมาแล้ว มีเรื่องเล่าไว้ในศาสนาลังการ และคัมภีร์ศาสนวงศ์ว่า

มีพระเถระผู้เชี่ยวชาญในพระปริยัติสัทธรรมอยู่ ๓ รูป ในเมืองอริมหัททนคร (เมืองปะกัณ) ในประเทศพม่า คือ พระมหาอัคคบัณฑิตเถระ ๑ พระอัคคบัณฑิตเถระผู้เป็นศิษย์ของพระมหาอัคคบัณฑิตเถระ ๑ พระอัคควงสเถระผู้เป็นศิษย์ของพระอัคคบัณฑิตเถระ ๑ รูปที่ ๓ คือ พระอัคควงศาจารย์ นี้เป็นสหทนต์วิหาริกของพระมหาอัคคบัณฑิตเถระ และเป็นหลานของพระอัคคบัณฑิตเถระ เป็นนักไวยากรณ์ผู้ยิ่งใหญ่ ได้รับชมเชยยกย่องว่าเป็นแก้วมณีบนเศียรของบัณฑิต มีความเชี่ยวชาญในพระไตรปิฎกพร้อมทั้งอรรถกถาเป็นผู้รจนาคัมภีร์สหทนต์ปกรณ์นี้

วิธีรจนาคัมภีร์สหทนต์ปกรณ์

ในการรจนาคัมภีร์นี้ ท่านได้อาศัยคัมภีร์สหทนต์ศาสตร์ภาษาบาลีเก่า ๆ เช่น คัมภีร์กัจจายนพยากรณ์ คัมภีร์นยาส หรือมุขมัตตที่ปนี คัมภีร์โมคคัลลานะและคัมภีร์อื่น ๆ อีกมาก นอกจากนี้ ท่านยังได้อาศัยคัมภีร์ไวยากรณ์สันสกฤตอีกหลายคัมภีร์ เช่น คัมภีร์ปาณินิ เป็นต้น โดยเลือกเอาส่วนที่เป็นประโยชน์เกื้อกูลแก่พระพุทธรวจนะมาแสดงไว้ ส่วนที่ไม่เกื้อกูลแก่คัมภีร์พระพุทธรวจนะก็ละทิ้งไป ตัวอย่างเช่น ท่านแต่งปทมมालา โดยอาศัยคัมภีร์นิรุตติปิฎกของพระมหากัจจายนเถระ คัมภีร์จุฬนิรุตติ ของพระยมกเถระ และคัมภีร์กัจจายนพยากรณ์ มาเป็นหลักในการแต่งธาตุมालา ท่านได้แต่งโดยอาศัยคัมภีร์ธาตุปาฐะสันสกฤต เช่น ปาณินิ เป็นต้น ส่วนสุตตมालา ท่านได้ใช้คัมภีร์กัจจายนพยากรณ์เป็นหลัก และอาศัยสหทนต์ศาสตร์อื่น ๆ อีกหลายฉบับ มีรูปสิทธิปกรณ์ เป็นต้น ดังนั้น จึงนับว่าคัมภีร์สหทนต์ปกรณ์

เป็นคัมภีร์ไวยากรณ์บาลีที่สมบูรณ์อย่างยิ่ง เนื่องจากคัมภีร์นี้ได้รวบรวมธาตุภาษาบาลีไว้มาก นักเรียนบาลีจะรู้ภาษาบาลีได้อย่างกว้างขวาง ก็จะต้องรู้จักธาตุเป็นหลัก เพราะภาษาบาลีนั้นประกอบด้วยธาตุ วิภัติ และปัจจัย ธาตุเป็นมูลรากของศัพท์ทั้งนามศัพท์และกริยาศัพท์

คัมภีร์สหทนต์ิปกรณ์ ฉบับภูมิพโลภิกขุ

มูลนิธิภูมิพโลภิกขุ ได้จัดพิมพ์คัมภีร์สหทนต์ิปกรณ์ ฉบับบาลี อักษรไทย ออกเผยแพร่เนื่องในโอกาสอันเป็นมงคล แบ่งออกเป็น ๓ วาระด้วยกัน คือ

๑. ปฐมมาลา มูลนิธิภูมิพโลภิกขุ จัดพิมพ์ออกเผยแพร่ เนื่องในโอกาสที่สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าสิรินธรเทพรัตนสุตา ฯ ได้ทรงรับสถาปนาพระราชอิสริยยศศักดิ์ เป็น สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา เจ้าฟ้ามหาจักรีสิรินธร รัฐสีมาคุณากรปิยชาติ สยามบรมราชกุมารี ๕ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๒๐

๒. ธาตุมาลา หม่อมราชวงศ์หญิงรสลิน - คัคณางค์ ได้สละทุนทรัพย์จัดสร้างเพื่ออุทิศส่วนกุศลถวาย พลตรี พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงพิชิตปรีชากร (พระองค์เจ้าคัคณางค์คุณ) หม่อมสุน คัคณางค์ ณ อยุธยา หม่อมเจ้าปรีดิยากร คัคณางค์ และหม่อม พ.ศ. ๒๕๒๓

๓. สุตตมาลา หม่อมราชวงศ์หญิงรสลิน คัคณางค์ มีจิตศรัทธาบริจาคทรัพย์สร้างเพื่ออุทิศส่วนกุศลแด่ เจ้าจอมมารดาพิ่ง ในรัชกาลที่ ๔ เพื่อเป็นที่ระลึกในโอกาสครบ ๒๐๐ ปี แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ พุทธศักราช ๒๕๒๕

ผลงานจัดทำคัมภีร์สหทนต์ิปกรณ์ทั้ง ๓ มาลา คือ ปฐมมาลา ธาตุมาลา และสุตตมาลา ได้สำเร็จบริบูรณ์ลงในครั้งนี้ เพื่อประโยชน์แก่การค้นคว้าหาความรู้ธรรมะในพระพุทธศาสนาสำหรับนักศึกษาภาษาบาลี และเพื่อเป็นคู่มือในการตรวจสอบความถูกต้องในการชำระปกรณ์บาลีสืบไป

แนะนำคัมภีร์สหทัยปกรณ์ ธาตุมาลา

คัมภีร์สหทัยปกรณ์ ธาตุมาลา ฉบับภูมิพโลภิกขุ นี้ ได้ปริวรรตมาจาก คัมภีร์ใบลานบาลีอักษรขอมที่มีอยู่ครบถ้วนตั้งแต่ต้นจนจบจากมหาสหทัยปกรณ์ ฉบับวัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม ๑๓ ผูก ซึ่งสมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (วาสน์ วาสนมหาเถระ) สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ได้โปรดประทาน ให้มูลนิธิภูมิพโลภิกขุยืมมาปริวรรต ดังนี้

ผูกที่ ๑	ใบที่ ๒๒	หน้า ๒	ถึงใบที่ ๒๔	หน้า ๒	รวม ๕ หน้า
ผูกที่ ๒	มี ๒๔	ลาน ๔๘			หน้าลาน
ผูกที่ ๓	มี ๒๔	ลาน ๔๘			หน้าลาน
ผูกที่ ๔	มี ๒๔	ลาน ๔๘			หน้าลาน
ผูกที่ ๕	มี ๒๔	ลาน ๔๘			หน้าลาน
ผูกที่ ๖	มี ๒๔	ลาน ๔๘			หน้าลาน
ผูกที่ ๗	มี ๒๔	ลาน ๔๘			หน้าลาน
ผูกที่ ๘	มี ๒๔	ลาน ๔๘			หน้าลาน
ผูกที่ ๙	มี ๒๔	ลาน ๔๘			หน้าลาน
ผูกที่ ๑๐	มี ๒๔	ลาน ๔๘			หน้าลาน
ผูกที่ ๑๑	มี ๒๔	ลาน ๔๘			หน้าลาน
ผูกที่ ๑๒	มี ๒๔	ลาน ๔๘			หน้าลาน
ผูกที่ ๑๓	มี ๓๕	ลาน ๗๐			หน้าลาน

รวม ๑๓ ผูก เป็นหนังสือ ๓๐๒ ลาน ๖๐๓ หน้าลาน

เมื่อปริวรรตจากใบลานอักษรขอมบาลี มาเป็นบาลีอักษรไทยแล้ว มูลนิธิภูมิพโลภิกขุ ได้มอบหมายให้ นายสิริ เพ็ชรไชย ป.ธ. ๙ ซึ่งเป็นหัวหน้าคณะ นักวิชาการ และคณะนักวิชาการอีก ๓ ท่าน คือ นายบัว สนั่นร้อย ป.ธ. ๙ นายโรม สุรเสน ป.ธ. ๙ นายสังคม ศรีราช ป.ธ. ๙ เป็นผู้ตรวจชำระ โดยได้อาศัย

มหาสัททนีติปกรณ์อักษรขอมฉบับของวัดราชบพิธ ฯ นี้เป็นหลักแล้วเทียบตรวจสอบกับสัททนีติอักษรพม่า ฉบับฉัฐรุสังคีติ พิมพ์เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๘ สัททนีติปกรณ์ฉบับโรมัน ซึ่ง เฮลเมอร์ สมิธ เป็นผู้ชำระ พิมพ์ในฝรั่งเศส เมื่อ ค.ศ. ๑๙๒๘ (พ.ศ. ๒๔๗๑) สมเด็จพระญาณสังวร (สุวฑฺฒนมหาเถร) เจ้าอาวาสวัดบวรนิเวศวิหาร ซึ่งก็คือ สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก โปรดให้ยืมมาเป็นคู่มือในการตรวจชำระ และได้ดูเทียบเคียงกับธาตุปที่ปิกา ของหลวงเทพดรุณานุกิษฏ์ (ทวี ธรรมธัช ป.ธ. ๙)

คัมภีร์สัททนีติปกรณ์ธาตุมาลา นี้ มีการจัดลำดับธาตุ โดยอาศัยการันต์คือที่สุดแห่งศัพท์เป็นลำดับอักษรตัวหลัง ต่างจากปัจจุบันนี้ ซึ่งนิยมจัดลำดับหนังสือตามอักษรตัวหน้า แบ่งออกเป็น ๕ ปริเฉทด้วยกัน คือ

ปริเฉทที่ ๑๕ ว่าด้วยธาตุสระล้วน และลงท้ายด้วยพยัญชนะวรรค ทั้ง ๕ คือ

สุทธีสรธาตุ	ธาตุที่เป็นสระล้วน คือ	อิ	ธาตุ		
กการันตธาตุ	ธาตุที่ลงท้ายด้วย	ก	อักษร มี	กุ	ธาตุ เป็นต้น
ขการันตธาตุ	ธาตุที่ลงท้ายด้วย	ข	อักษร มี	ขา	ธาตุ เป็นต้น
คการันตธาตุ	ธาตุที่ลงท้ายด้วย	ค	อักษร มี	คุ	ธาตุ เป็นต้น
ฆการันตธาตุ	ธาตุที่ลงท้ายด้วย	ฆ	อักษร มี	ฆา	ธาตุ เป็นต้น
จการันตธาตุ	ธาตุที่ลงท้ายด้วย	จ	อักษร มี	จุ	ธาตุ เป็นต้น
ฉการันตธาตุ	ธาตุที่ลงท้ายด้วย	ฉ	อักษร มี	ฉุ	ธาตุ เป็นต้น
ชการันตธาตุ	ธาตุที่ลงท้ายด้วย	ช	อักษร มี	ชิ	ธาตุ เป็นต้น
ฌการันตธาตุ	ธาตุที่ลงท้ายด้วย	ฌ	อักษร มี	ฌเ	ธาตุ เป็นต้น
ฎการันตธาตุ	ธาตุที่ลงท้ายด้วย	ฎ	อักษร มี	ฎา	ธาตุ เป็นต้น
ฏการันตธาตุ	ธาตุที่ลงท้ายด้วย	ฏ	อักษร มี	โฏ	ธาตุ เป็นต้น
ฐการันตธาตุ	ธาตุที่ลงท้ายด้วย	ฐ	อักษร มี	ฐา	ธาตุ เป็นต้น

ทการันตธาตุ	ธาตุที่ลงท้ายด้วย	ท	อักษร	มี	ทิ	ธาตุ	เป็นต้น
ตมการันตธาตุ	ธาตุที่ลงท้ายด้วย	ตม	อักษร	มี	วฑฒ	ธาตุ	เป็นต้น
ณการันตธาตุ	ธาตุที่ลงท้ายด้วย	ณ	อักษร	มี	อน	ธาตุ	เป็นต้น
ตการันตธาตุ	ธาตุที่ลงท้ายด้วย	ต	อักษร	มี	เต	ธาตุ	เป็นต้น
ถการันตธาตุ	ธาตุที่ลงท้ายด้วย	ถ	อักษร	มี	ธา	ธาตุ	เป็นต้น
ทการันตธาตุ	ธาตุที่ลงท้ายด้วย	ท	อักษร	มี	ทา	ธาตุ	เป็นต้น
ธการันตธาตุ	ธาตุที่ลงท้ายด้วย	ธ	อักษร	มี	ธา	ธาตุ	เป็นต้น
นการันตธาตุ	ธาตุที่ลงท้ายด้วย	น	อักษร	มี	นี	ธาตุ	เป็นต้น
ปการันตธาตุ	ธาตุที่ลงท้ายด้วย	ป	อักษร	มี	ปา	ธาตุ	เป็นต้น
ผการันตธาตุ	ธาตุที่ลงท้ายด้วย	ผ	อักษร	มี	ปุผ	ธาตุ	เป็นต้น
พการันตธาตุ	ธาตุที่ลงท้ายด้วย	พ	อักษร	มี	ภพพ	ธาตุ	เป็นต้น
ภการันตธาตุ	ธาตุที่ลงท้ายด้วย	ภ	อักษร	มี	ภา	ธาตุ	เป็นต้น
มการันตธาตุ	ธาตุที่ลงท้ายด้วย	ม	อักษร	มี	มา	ธาตุ	เป็นต้น

ปริจเฉทที่ ๑๖ กล่าวถึงอวัคคันตธาตุ คือ ธาตุที่ลงท้ายด้วยพยัญชนะ
อวรรคและธาตุระคนกัน ซึ่งอยู่ในหมวด ฎ ธาตุ เป็นต้น คือ

ยการันตธาตุ	ธาตุที่ลงท้ายด้วย	ย	อักษร	มี	ยา	ธาตุ	เป็นต้น
รการันตธาตุ	ธาตุที่ลงท้ายด้วย	ร	อักษร	มี	รา	ธาตุ	เป็นต้น
ลการันตธาตุ	ธาตุที่ลงท้ายด้วย	ล	อักษร	มี	ลา	ธาตุ	เป็นต้น
วการันตธาตุ	ธาตุที่ลงท้ายด้วย	ว	อักษร	มี	วา	ธาตุ	เป็นต้น
สการันตธาตุ	ธาตุที่ลงท้ายด้วย	ส	อักษร	มี	สา	ธาตุ	เป็นต้น
หการันตธาตุ	ธาตุที่ลงท้ายด้วย	ห	อักษร	มี	หา	ธาตุ	เป็นต้น
ฬการันตธาตุ	ธาตุที่ลงท้ายด้วย	ฬ	อักษร	มี	ฬีฬ	ธาตุ	เป็นต้น

ต่อจากนั้น ท่านก็แสดงธาตุที่ระคนกัน มี หู ธาตุ และ ฎ ธาตุ เป็นต้น

ปริจเฉทที่ ๑๗ ว่าด้วยธาตุ ๖ หมวด คือ รุฑาทิคณะ หมวด รุฑิ ธาตุ
เป็นต้น ๑ ทิวาทิคณะ หมวด ทิว ธาตุ เป็นต้น ๑ สวาาทิคณะ หมวด สุ ธาตุ

เป็นต้น ๑ กิยาतिकณะ หมวด กี่ ธาตุ เป็นต้น ๑ คหาतिकณะ หมวด คห ธาตุ
เป็นต้น ๑ ตนาतिकณะ หมวด ตน ธาตุ เป็นต้น ๑

ปริเฉทที่ ๑๘ แสดงจฺรฺธาติคณฺหํ ธาตุหมวด จฺรฺ ธาตุ เป็นต้น มี
กการันตฺธาตฺว ธาตุที่ลงท้ายด้วย ก อักษร ไปจนจบพยัญชนะการันต์ในวรรคและอวรรค

ปริเฉทที่ ๑๙ เป็นการวินิจฉัยยฺธาตฺวทุกหมวด

ตั้งแต่ปริเฉทที่ ๑๕ ถึง ปริเฉทที่ ๑๙ นี้ พระอัครวงศาจารย์ได้จัดลำดับ
ธาตุดังกล่าวแล้ว โดยยกตัวธาตุขึ้นตั้งแล้วแสดงอรรถแห่งธาตุ แสดงรูปธาตุ
ต่าง ๆ พร้อมด้วยการนำอุทาหรณ์อันมาจากพระไตรปิฎกอรรถกถาและฎีกา มาแสดง
โดยพิสดาร บางธาตุก็แสดงแต่เพียงตัวธาตุพร้อมทั้งอรรถอุทาหรณ์ และรูปสำเร็จ
ของธาตุนั้น มีประมาณ ๑,๖๘๖ ธาตุ

ดังนั้น คัมภีร์สหทนีติปกรณ์ ธาตุมาลา นี้ จึงเป็นคัมภีร์ที่รวบรวมธาตุ
ภาษาบาลีไว้มาก และทำให้ได้พบตัวอย่างในพระไตรปิฎกอรรถกถาและฎีกาอันเป็น
ประโยชน์แก่นักศึกษาบาลีอย่างยิ่ง

คัมภีร์สหทนีติปกรณ์ ธาตุมาลา พากย์คู่ บาลี - ไทย

มูลนิธิภูมิพลโลกิยฯ ได้จัดให้มีการแปลคัมภีร์สหทนีติปกรณ์ ธาตุมาลา
เป็นพากย์คู่ บาลี - ไทย โดยมอบหมายให้พระมหาเฉลียว เปสโร วัดประยุรวงศาวาส
นักวิชาการประจำมูลนิธิ ฯ เป็นผู้แปลยกร่างแล้ว มอบหมายให้คณะนักวิชาการ
ตรวจแก้ และได้แบ่งออกเป็น ๓ ภาค คือ

ภาค ๑ เริ่มตั้งแต่ ปริเฉทที่ ๑๕ ว่าด้วยธาตุที่เป็นสระล้วน และธาตุ
ที่ลงท้ายด้วยพยัญชนะวรรคทั้ง ๕

ภาค ๒ เริ่มตั้งแต่ ปริเฉทที่ ๑๖ ว่าด้วยธาตุที่ลงท้ายด้วยพยัญชนะ
อวรรค และธาตุที่ระคนกัน ซึ่งอยู่ในหมวด ภู ธาตุ เป็นต้น และปริเฉทที่ ๑๗ ว่าด้วย

(๒๖)

ธาตุ ๖ หมวด คือ รุชาทิคุณะ ๑ ทิวาทิคุณะ ๑ สวาทิคุณะ ๑ กิยาติคุณะ ๑
คหาติคุณะ ๑ ตนาติคุณะ ๑

ภาค ๓ เริ่มตั้งแต่ ปริจเฉทที่ ๑๘ แสดงจุราทิคุณะ มีกการันตธาตุ
ไปจนจบพยัญชนะการันต์ทั้งในวรรคและอวรรค และปริจเฉทที่ ๑๙ เป็นการวินิจฉัย
ธาตุทุกหมวด

คัมภีร์สหนิตินิพนธ์ ธาตุมาลา บาลี-ไทย ภาค ๒ นี้ คุณกฤษฎา บุญราช
ปลัดกระทรวงมหาดไทย ประธานกรรมการจัดงาน และคณะผู้มีจิตศรัทธาทำบุญผ้าป่า
สามัคคีมูลนิธิภูมิพลโลกิขุ ประจำปี ๒๕๕๙ จัดสร้าง เพื่อเป็นอนุสรณ์ ในมหามงคล
สมัย ที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช เสด็จออกผนวช ครบ ๖๐ ปี
๒๒ ตุลาคม พ.ศ.๒๕๕๙

ขอให้อานิสงส์แห่งการสร้างคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเป็นธรรมทานนี้
จงเป็นแสงสว่างคือปัญญาแก่มนุษยชาติและทวยเทพทั้งปวง ขอให้พระสังฆกรรม
ของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า จงดำรงมั่นอยู่ในโลกตลอดกาลนาน เทอญ

มูลนิธิภูมิพลโลกิขุ

เพื่อการค้นคว้าและเผยแผ่ทางพระพุทธศาสนา

**คณะนักวิชาการผู้จัดทำ
พระคัมภีร์สหเทหনীติปกรณ์ ธาตุมาลา
ฉบับภูมิพโลภิกขุ**

๑. นายสิริ เพ็ชรไชย ป.ธ. ๙	ประธานกรรมการตรวจชำระ
๒. นายบัว สนสร้อย ป.ธ. ๙	กรรมการตรวจชำระ
๓. นายโรม สุรเสน ป.ธ. ๙	กรรมการตรวจชำระ
๔. นายสังคม ศรีราช ป.ธ. ๙	กรรมการตรวจชำระ
๕. นายบุญมา จิตจรัส ป.ธ. ๘	กรรมการและเลขานุการ
๖. นางสาวศิริกุล เอกศาสตร์ ศศ.บ. (โบราณคดี)	ปริวรรตจากอักษรขอม
๗. นางสาวปรางทิพย์ แยมเพกา ศศ.บ. (โบราณคดี)	ปริวรรตจากอักษรขอม
๘. นางสุนันทา วุฒิมานานันท์ ศศ.บ. (โบราณคดี)	ปริวรรตจากอักษรขอม
๙. นายอารมณีย์ สุดใจ ศศ.บ. (โบราณคดี)	ปริวรรตจากอักษรขอม
๑๐. พระมหาบุญศักดิ์ รัตนวงศ์ ป.ธ. ๗ (จากประเทศเขมร)	อ่านทานกับอักษรขอม
๑๑. นายวิรัตน์ อุณาทรรวรางกูร ป.ธ. ๙	อ่านทานกับอักษรขอม
๑๒. นายช่วงชัย เวียงสิงห์ทอง ป.ธ. ๙ พม.	อ่านทานกับอักษรขอม
๑๓. นายประพจน์ อัครวิรุฬห์การ อม. (บาลี-สันสกฤต)	ตรวจทานตามต้นฉบับ
๑๔. นางสาวราตรี โตเพ่งพัฒน์ ศศ.บ. (โบราณคดี)	ตรวจทานตามต้นฉบับ
๑๕. นายวัฒนา สอนแยม ป.ธ. ๕	ตรวจความเรียบร้อย
๑๖. นางสาววชิราภรณ์ วรรณดี อม. (บาลี-สันสกฤต)	ดำเนินการจัดพิมพ์

คณะนักวิชาการผู้จัดทำ
พระคัมภีร์สหพันธกิจ ๓๓ ตุลาคม
บาลี - ไทย

ภาค ๒
ฉบับภูมิพโลภิกขุ

๑. นายสิริ เพ็ชรไชย ป.ธ. ๙	ประธานกรรมการแปล
๒. นายภิญโญ ล่องสกุล ป.ธ. ๘	ประธานกรรมการตรวจชำระ
๓. พระมหาเฉลียว เปสโร ป.ธ. ๙	แปล
๔. นายทศพร ศรีคำ ป.ธ. ๙	กรรมการตรวจชำระ
๕. นายบุญมา จิตจรัส ป.ธ. ๘	กรรมการตรวจชำระ
๖. อุบาสิกาจันทร์ทิพย์ ศรีวงษ์ บ.ศ. ๗	กรรมการและเลขานุการ
๗. หนูพันธ์ ขำหินตั้ง ป.ธ. ๖	อ่านทานตามต้นฉบับ
๘. อุบาสิกาจรรยา บัณฑิตวราณ บ.ศ. ๖	อ่านทานตามต้นฉบับ
๙. นางสาวนันทนา เพ็ชรไทย ศศ.บ. (ศิลปากร)	อ่านทานตามต้นฉบับ
๑๐. นายชำนาญ รักขาว ป.ธ. ๘	อ่านทานตามต้นฉบับ
๑๑. นางชลอ วรรณจันทร์	จัดทำรูปเล่ม
และดำเนินการจัดพิมพ์
๑๒. นายเฉลิมชัย ทองมี	ผู้ช่วยผู้ดำเนินการจัดพิมพ์

พระคัมภีร์
สัททนีติปกรณ์ ธาตุมาลา
บาลี - ไทย
ภาค ๒

SADDANĪTI PAKARAṆAM DHĀTUMĀLĀ
PĀLI - THAI
PART II

ฉบับภูมิพโลภิกขุ

พุทธศักราช ๒๕๕๙

อักษรย่อพระคัมภีร์พระไตรปิฎกภาษาบาลีฉบับสยามรัฐ ที่ใช้อ้างอิงในพระคัมภีร์ฉบับภูมิพโลภิกขุ

คำย่อ	คำเต็ม	
วิ.มหาวิภงฺค.	วินยปิฎก	มหาวิภงฺค
วิ.ภิกฺขุณี.	วินยปิฎก	ภิกฺขุณีวิภงฺค
วิ.มหา.	วินยปิฎก	มหาวคฺค
วิ.จ.	วินยปิฎก	จลฺลวคฺค
วิ.ป.	วินยปิฎก	ปริวาร
ที.สี.	ทีฆนิกาย	สีลฺกฺขนฺธวคฺค
ที.มหา.	ทีฆนิกาย	มหาวคฺค
ที.ปา.	ทีฆนิกาย	ปาฎิกวคฺค
ม.มฺ.	มชฺฌนิมิกาย	มฺลปณฺณาสก
ม.ม.	มชฺฌนิมิกาย	มชฺฌนิมปณฺณาสก
ม.อ.	มชฺฌนิมิกาย	อฺปริปณฺณาสก
ลํ.ส.	ลํยตฺตนิกาย	สคฺคาถวคฺค
ลํ.นิ.	ลํยตฺตนิกาย	นิทานวคฺค
ลํ.ขนฺธ.	ลํยตฺตนิกาย	ขนฺธวารวคฺค
ลํ.สพฺา.	ลํยตฺตนิกาย	สพฺายตนวคฺค
ลํ.มหา.	ลํยตฺตนิกาย	มหาวารวคฺค
อญ.เอกก.	อญฺคฺตฺตฺตฺตนิกาย	เอกกนิปาต
อญ.ทก.	อญฺคฺตฺตฺตฺตนิกาย	ทกนิปาต
อญ.ติก.	อญฺคฺตฺตฺตฺตนิกาย	ติกนิปาต
อญ.จตุกก.	อญฺคฺตฺตฺตฺตนิกาย	จตุกกนิปาต
อญ.ปญฺจก.	อญฺคฺตฺตฺตฺตนิกาย	ปญฺจกนิปาต
อญ.ชก.	อญฺคฺตฺตฺตฺตนิกาย	ชกนิปาต
อญ.สตฺตก.	อญฺคฺตฺตฺตฺตนิกาย	สตฺตกนิปาต
อญ.อฏฺจก.	อญฺคฺตฺตฺตฺตนิกาย	อฏฺจกนิปาต

คำย่อ	คำเต็ม	
อง.นวก.	องค์คุณตรนิกาย	นวกนิปาต
ช.ทสก.	ชุตตทกนิกาย	ทสกนิปาต
ช.เอกาทสก.	ชุตตทกนิกาย	เอกาทสกนิปาต
ช.ช.	ชุตตทกนิกาย	ชุตตทกปาจ
ช.ธ.	ชุตตทกนิกาย	ธมมปทคาถา
ช.อุ.	ชุตตทกนิกาย	อุทาน
ช.อิตติ.	ชุตตทกนิกาย	อิตติวุตตก
ช.สุ.	ชุตตทกนิกาย	สุตตนิปาต
ช.วิ.	ชุตตทกนิกาย	วิมานวตถุ
ช.เปต.	ชุตตทกนิกาย	เปตวตถุ
ช.เถร.	ชุตตทกนิกาย	เถรคาถา
ช.เถรี.	ชุตตทกนิกาย	เถรีคาถา
ช.ชา.	ชุตตทกนิกาย	ชาตก
ช.มหา.	ชุตตทกนิกาย	มหานิทเทศ
ช.จุฬ.	ชุตตทกนิกาย	จุฬนิเทศ
ช.ป.	ชุตตทกนิกาย	ปฏิสมุภิตามคค
ช.อ.	ชุตตทกนิกาย	อปทาน
ช.พทุธ.	ชุตตทกนิกาย	พทุธวัส
ช.จริยา.	ชุตตทกนิกาย	จริยาปิฎก
อภ.สั.	อภิธมฺมปิฎก	ธมฺมสงฺคณิ
อภ.วิ.	อภิธมฺมปิฎก	วิภงฺค
อภ.ธา.	อภิธมฺมปิฎก	ธาตฺกถา
อภ.ปุ.	อภิธมฺมปิฎก	ปุคฺคฺลปญฺญตฺติ
อภ.ก.	อภิธมฺมปิฎก	กถาวตฺถุ
อภ.ย.	อภิธมฺมปิฎก	ยมก
อภ.ป.	อภิธมฺมปิฎก	ปฏฺจาน

อักษรย่อพระคัมภีร์อรรถกถาภาษาบาลี
ฉบับสยามรัฐ
ที่ใช้อ้างอิงในพระคัมภีร์ฉบับภูมิพโลภิกขุ

คำย่อ	คำเต็ม		
วิ.มหาวิภงฺค.อ.	สมนุตปาสาทิกา นาม	วินยฎฺจกถา	มหาวิภงฺคควณฺณนา
วิ.ภิกฺขุณี.อ.	สมนุตปาสาทิกา นาม	วินยฎฺจกถา	ภิกฺขุณีวิภงฺคควณฺณนา
วิ.มหา.อ.	สมนุตปาสาทิกา นาม	วินยฎฺจกถา	มหาวคฺควณฺณนา
วิ.จ.อ.	สมนุตปาสาทิกา นาม	วินยฎฺจกถา	จลฺลวคฺควณฺณนา
วิ.ป.อ.	สมนุตปาสาทิกา นาม	วินยฎฺจกถา	ปริวารวณฺณนา
ที.สี.อ.	สุมฺงฺคฺลวิลาสิณี นาม	ทีฆนิกายฎฺจกถา	สีลฺกฺขนฺธวคฺควณฺณนา
ที.มหา.อ.	สุมฺงฺคฺลวิลาสิณี นาม	ทีฆนิกายฎฺจกถา	มหาวคฺควณฺณนา
ที.ปา.อ.	สุมฺงฺคฺลวิลาสิณี นาม	ทีฆนิกายฎฺจกถา	ปาฎิกวคฺควณฺณนา
ม.มฺ.อ.	ปฺปญฺจสุทฺธิ นาม	มชฺฌิมนิกายฎฺจกถา	มฺูลปณฺณาสกวณฺณนา
ม.ม.อ.	ปฺปญฺจสุทฺธิ นาม	มชฺฌิมนิกายฎฺจกถา	มชฺฌิมปณฺณาสกวณฺณนา
ม.อุ.อ.	ปฺปญฺจสุทฺธิ นาม	มชฺฌิมนิกายฎฺจกถา	อุปฺริปณฺณาสกวณฺณนา
สํ.ส.อ.	สารถฺยปฺปกาสินี นาม	สํยฺตฺตนิคฺคายฎฺจกถา	สคาถวคฺควณฺณนา
สํ.นิ.อ.	สารถฺยปฺปกาสินี นาม	สํยฺตฺตนิคฺคายฎฺจกถา	นิทานวคฺควณฺณนา
สํ.ขนฺธ.อ.	สารถฺยปฺปกาสินี นาม	สํยฺตฺตนิคฺคายฎฺจกถา	ขนฺธวาวคฺควณฺณนา
สํ.สพฺวา.อ.	สารถฺยปฺปกาสินี นาม	สํยฺตฺตนิคฺคายฎฺจกถา	สพฺวายตนวคฺควณฺณนา
สํ.มหา.อ.	สารถฺยปฺปกาสินี นาม	สํยฺตฺตนิคฺคายฎฺจกถา	มหาวาวคฺควณฺณนา
องฺ.เอกก.อ.	มโนรตฺตปฺปฺรณี นาม	องฺคฺตฺตนิคฺคายฎฺจกถา	เอกกนิปาทวณฺณนา
องฺ.ทก.อ.	มโนรตฺตปฺปฺรณี นาม	องฺคฺตฺตนิคฺคายฎฺจกถา	ทกนิปาทวณฺณนา
องฺ.ติก.อ.	มโนรตฺตปฺปฺรณี นาม	องฺคฺตฺตนิคฺคายฎฺจกถา	ติกนิปาทวณฺณนา

องฺ.จตุกก.อ.	มโนรธปุรณี นาม	องฺ.คฺตฺตฺรนิกายฎฺจกถา	จตุกกนิปาตวณฺณนา
องฺ.ปญฺจก.อ.	มโนรธปุรณี นาม	องฺ.คฺตฺตฺรนิกายฎฺจกถา	ปญฺจกนิปาตวณฺณนา
องฺ.ฉกฺก.อ.	มโนรธปุรณี นาม	องฺ.คฺตฺตฺรนิกายฎฺจกถา	ฉกฺกนิปาตวณฺณนา
องฺ.สตุตฺก.อ.	มโนรธปุรณี นาม	องฺ.คฺตฺตฺรนิกายฎฺจกถา	สตุตฺกนิปาตวณฺณนา
องฺ.อฎฺจก.อ.	มโนรธปุรณี นาม	องฺ.คฺตฺตฺรนิกายฎฺจกถา	อฎฺจกนิปาตวณฺณนา
องฺ.นวกฺ.อ.	มโนรธปุรณี นาม	องฺ.คฺตฺตฺรนิกายฎฺจกถา	นวกฺนิปาตวณฺณนา
องฺ.ทสก.อ.	มโนรธปุรณี นาม	องฺ.คฺตฺตฺรนิกายฎฺจกถา	ทสกนิปาตวณฺณนา
องฺ.เอกาทสก.อ.	มโนรธปุรณี นาม	องฺ.คฺตฺตฺรนิกายฎฺจกถา	เอกาทสกนิปาตวณฺณนา
ชฺ.ชฺ.อ.	ปรมตฺถไซตฺติกา นาม	ชฺ.ทฺทกนิกายฎฺจกถา	ชฺ.ทฺทกปาจวณฺณนา
ชฺ.ธ.อ. ๑	ธมฺมปทฎฺจกถา นาม	ชฺ.ทฺทกนิกายฎฺจกถา	ยมกวคฺควณฺณนา
ชฺ.ธ.อ. ๒	ธมฺมปทฎฺจกถา นาม	ชฺ.ทฺทกนิกายฎฺจกถา	อปฺปมาท - จิตฺตวคฺควณฺณนา
ชฺ.ธ.อ. ๓	ธมฺมปทฎฺจกถา นาม	ชฺ.ทฺทกนิกายฎฺจกถา	ปฺปฺผ - พาลวคฺควณฺณนา
ชฺ.ธ.อ. ๔	ธมฺมปทฎฺจกถา นาม	ชฺ.ทฺทกนิกายฎฺจกถา	ปณฺชิต - สหสฺสวคฺควณฺณนา
ชฺ.ธ.อ. ๕	ธมฺมปทฎฺจกถา นาม	ชฺ.ทฺทกนิกายฎฺจกถา	ปาป - ชราวคฺควณฺณนา
ชฺ.ธ.อ. ๖	ธมฺมปทฎฺจกถา นาม	ชฺ.ทฺทกนิกายฎฺจกถา	อตุต - โภธวคฺควณฺณนา
ชฺ.ธ.อ. ๗	ธมฺมปทฎฺจกถา นาม	ชฺ.ทฺทกนิกายฎฺจกถา	มล - นาควคฺควณฺณนา
ชฺ.ธ.อ. ๘	ธมฺมปทฎฺจกถา นาม	ชฺ.ทฺทกนิกายฎฺจกถา	ตณฺหา-พฺรหฺมณวคฺควณฺณนา
ชฺ.อุ.อ.	ปรมตฺถทีปนี นาม	ชฺ.ทฺทกนิกายฎฺจกถา	อุทานวณฺณนา
ชฺ.อิติ.อ.	ปรมตฺถทีปนี นาม	ชฺ.ทฺทกนิกายฎฺจกถา	อิติวตฺตกวณฺณนา
ชฺ.สุ.อ.	ปรมตฺถไซตฺติกา นาม	ชฺ.ทฺทกนิกายฎฺจกถา	สุตฺตนิปาตวณฺณนา
ชฺ.วิ.อ.	ปรมตฺถทีปนี นาม	ชฺ.ทฺทกนิกายฎฺจกถา	วิมานวตฺถวณฺณนา
ชฺ.เปต.อ.	ปรมตฺถทีปนี นาม	ชฺ.ทฺทกนิกายฎฺจกถา	เปตวตฺถวณฺณนา
ชฺ.เถร.อ.	ปรมตฺถทีปนี นาม	ชฺ.ทฺทกนิกายฎฺจกถา	เถรคาถาวณฺณนา
ชฺ.เถรี.อ.	ปรมตฺถทีปนี นาม	ชฺ.ทฺทกนิกายฎฺจกถา	เถรีคาถาวณฺณนา
ชฺ.ชา.อ. ๑	ชาตกฎฺจกถา นาม	ชฺ.ทฺทกนิกายฎฺจกถา	เอกกนิปาตวณฺณนา
ชฺ.ชา.อ. ๒	ชาตกฎฺจกถา นาม	ชฺ.ทฺทกนิกายฎฺจกถา	เอกกนิปาตวณฺณนา

(๓๔)

ขุ.ชา.อ. ๓	ชาตกฏจกถา นาม	ขุ.ททกนิกายฎจกถา	ทุกนิปาตวณฺณนา
ขุ.ชา.อ. ๔	ชาตกฏจกถา นาม	ขุ.ททกนิกายฎจกถา	ติก-ปญฺจนินิปาตวณฺณนา
ขุ.ชา.อ. ๕	ชาตกฏจกถา นาม	ขุ.ททกนิกายฎจกถา	ฉกฺก-ทสกนินิปาตวณฺณนา
ขุ.ชา.อ. ๖	ชาตกฏจกถา นาม	ขุ.ททกนิกายฎจกถา	เอกาทส-ปกิณฺณนินิปาต- วณฺณนา
ขุ.ชา.อ. ๗	ชาตกฏจกถา นาม	ขุ.ททกนิกายฎจกถา	วิสฺติ-จตุตาพีสนิปาต- วณฺณนา
ขุ.ชา.อ. ๘	ชาตกฏจกถา นาม	ขุ.ททกนิกายฎจกถา	ปญฺญาส-สตุตตินิปาต- วณฺณนา
ขุ.ชา.อ. ๙	ชาตกฏจกถา นาม	ขุ.ททกนิกายฎจกถา	มหานิปาตวณฺณนา
ขุ.ชา.อ. ๑๐	ชาตกฏจกถา นาม	ขุ.ททกนิกายฎจกถา	มหานิปาตวณฺณนา
ขุ.มหา.อ.	สทฺธมฺมปฺปชฺชิติกา นาม	ขุ.ททกนิกายฎจกถา	มหานิทฺเทสวณฺณนา
ขุ.จุฬ.อ.	สทฺธมฺมปฺปชฺชิติกา นาม	ขุ.ททกนิกายฎจกถา	จุฬนิตฺเทสวณฺณนา
ขุ.ป.อ.	สทฺธมฺมปฺปกาสินี นาม	ขุ.ททกนิกายฎจกถา	ปฏิสมฺภิทามคฺควณฺณนา
ขุ.อ.อ.	วิสุทฺตชนวิลาสินี นาม	ขุ.ททกนิกายฎจกถา	อปทานวณฺณนา
ขุ.พฺพท.อ.	มจฺจตุตถวิลาสินี นาม	ขุ.ททกนิกายฎจกถา	พฺพทวํสวณฺณนา
ขุ.จฺริยา.อ.	ปรมตฺถทีปนี นาม	ขุ.ททกนิกายฎจกถา	จฺริยาปิฎกวณฺณนา
อภ.สํ.อ.	อฏฺฐสาลินี นาม	อภิธมฺมฎจกถา	ธมฺมสงฺคณีวณฺณนา
อภ.วิ.อ.	สมฺโฆหวิโนทนี นาม	อภิธมฺมฎจกถา	วิภงฺควณฺณนา
อภ.ธ.อ.	ปญฺจปฺปกรณฎจกถา นาม	อภิธมฺมฎจกถา	ธาทุกถาวณฺณนา
อภ.ปฺ.อ.	ปญฺจปฺปกรณฎจกถา นาม	อภิธมฺมฎจกถา	ปฺคฺคฺลปญฺจตฺตวณฺณนา
อภ.ก.อ.	ปญฺจปฺปกรณฎจกถา นาม	อภิธมฺมฎจกถา	กถาวตฺตวณฺณนา
อภ.ย.อ.	ปญฺจปฺปกรณฎจกถา นาม	อภิธมฺมฎจกถา	ยมกวณฺณนา
อภ.ป.อ.	ปญฺจปฺปกรณฎจกถา นาม	อภิธมฺมฎจกถา	ปฏฺจानวณฺณนา

อักษรย่อพระคัมภีร์พระไตรปิฎกภาษาบาลีฉบับต่าง ๆ

คำย่อ	คำเต็ม	
สี.	สีหฬโปกถก	(ฉบับสีหฬ)
ส.	สยามรฎจโปกถก	(ฉบับสยามรัฐ)
ม.	มรมมโปกถก	(ฉบับพม่าเดิม)
ฉ.	ฉฎจสงคคีติโปกถก	(ฉบับสังคายนาคั้งที่ ๖)
ท.	ทาลนุทาเทวนาครีปาลีเตปิฎก	(ฉบับทาลันทา)
รา.	รามณญโปกถก	(ฉบับมอญ)
ไป.	ไปราณโปกถก	(ฉบับไบลานเก่า)
อิ.	อิญคสิสโปกถก	(ฉบับอังกฤษ เดิมใช้ย่อว่า ย.)
สง.	สงคคีติเตปิฎก	(ฉบับสังคายนา ๒๕๓๐)
มจร.	มหาจุฬาทะปิฎก	(ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)
ก.	กตถจโปกถก	(คัมภีร์บางฉบับ)

(๓๖)

TRANSLITERATION OF THE THAI ALPHABET

As used in this pāli text.

of

THE BHŪMIBALOBHIKKHU FOUNDATION

VOWELS - 8

ะ a ำ ā ิ i ี ī ุ u ู ū เ e ो o

CONSONANTS - 33

ก ka	ข kha	ค ga	ฆ gha	ง ria
จ ca	ฉ cha	ช ja	ฌ jha	ญ ña
ฎ ṭa	ฏ ṭha	ฑ ḍa	ฒ ḍha	ณ ṇa
ด ta	ถ tha	ท da	ธ dha	น na
ป pa	ฝ pha	พ ba	ภ bha	ม ma
ย ya	ร ra	ล la	ว va	
ส sa	ห ha	ฬ ḷa	ม̐ ṃ	

FIGURES

๑ 1 ๒ 2 ๓ 3 ๔ 4 ๕ 5 ๖ 6 ๗ 7 ๘ 8 ๙ 9 ๐ 0

COMBINATION

ก ka	กา kā	กิ ki	กี kī
กุ ku	กู kū	เก ke	โก ko

สารบาญ
สัทนทีปกรณั ธาตุมาลา บาลี - ไทย
ฉบับภูมิพโลภิกขุ

๑๖. ฎวาทิคณิกปริจเจทะ

ปริจเจทวักัวยธาตุที่ระคนกัน ซึ่งอยู่ในหมวด ฎ ธาตุ เป็นต้น	๑
ธาตุที่ลงท้ายด้วย อ วรรค.....	๑
ธาตุที่ลงท้ายด้วย ย อักษร.....	๑
อธิบายบทว่า ยานันิ เป็นต้น	๒
วิเคราะห์ อายุ ศััพท์	๓
วิเคราะห์ โยนิ ศััพท์	๔
อตัฎฐธาระของ โยนิ ศััพท์	๕
คำศััพท์ที่เป็นชื่อของม้า	๗
อตัฎฐธาระของ สมย ศััพท์	๘
ตัวอย่างอรรถของ สมย ศััพท์	๙
วิเคราะห์ สมย ศััพท์	๑๒
ศััพท์เดี่ยวมีหลายอรรถ	๑๔
วิเคราะห์ ทยา ศััพท์	๑๖
วิเคราะห์ อปาย ศััพท์	๒๐
ธาตุที่ลงท้ายด้วย ร อักษร	๒๒
แบบแจก พฐุ ธาตุ	๒๓
วัตตมานาวิภัตติ	๒๓
ปัญจมีวิภัตติ	๒๓

แบบแจก พुरु ธาตุ ที่มีอุปสรรค	๒๔
ปโรกขาวิภัตติ	๒๔
หิยัตตนิวิภัตติ.....	๒๔
อัชัตตนิวิภัตติ	๒๕
ภวิสสันตีวิภัตติ.....	๒๕
กาลาติปัตติวิภัตติ.....	๒๕
อัตถุทธาระของ พรหมจริย ศัพท์	๒๘
คำศัพท์ที่เป็นชื่อของเรือ	๓๗
อัตถุทธาระของ ทร ศัพท์.....	๓๙
อรรถของ นร ศัพท์	๔๑
อธิบายบทว่า ปาฎิหาริย์ เป็นต้น	๔๓
อัตถุทธาระของ โวหาร ศัพท์	๔๓
คำศัพท์ที่เป็นชื่อของภูเขา	๕๐
วิเคราะห์ - ความหมาย ของ อสุร ศัพท์.....	๕๑
คำศัพท์ที่เป็นชื่อของอสุร	๕๒
วินิจฉัยบทว่า ครุ ครุ	๕๖
คำศัพท์ที่เป็นชื่อของความตาย	๕๘
คำศัพท์ที่เป็นชื่อของกามเทพ	๕๘
ธาตุที่ลงท้ายด้วย ล อักษร.....	๖๑
วิเคราะห์ - วินิจฉัย ราหุล ศัพท์	๖๑
วิเคราะห์ กุสล - พาล ศัพท์	๖๖
คำศัพท์ที่เป็นชื่อของคนพาล	๖๗
วิเคราะห์ - ชื่อ มหุลลก ศัพท์	๖๗
อธิบายอรรถของ สีล ศัพท์	๗๑
อัตถุทธาระของ มูล ศัพท์	๗๔

วิเคราะห์ พล ศัพท์	๘๔
วิเคราะห์ พาล ศัพท์	๘๕
อรรถุทธาระของ เอล ศัพท์	๘๖
ประวัตินิมิตของ เอล ศัพท์	๘๗

ธาตุที่ลงท้ายด้วย ว อักษร.....๙๑

ธาตุที่ลงท้ายด้วย ส อักษร๙๕

คำศัพท์ที่เป็นชื่อของฟ้า	๑๐๐
อธิบายบทว่า อุหสติ เป็นต้น	๑๐๔
อรรถุทธาระของ ทิสา ศัพท์.....	๑๐๙
วิเคราะห์ - ความหมาย ทิสา ศัพท์	๑๑๑
อรรถุทธาระของ ภาณทสุสน ศัพท์	๑๑๓
คำท้วงบทว่า ภาตา	๑๑๙
อธิบายบทว่า ปกาไส เป็นต้น	๑๒๓
อรรถุทธาระของบทว่า นาสา	๑๒๕
คำศัพท์ที่เป็นชื่อของวงช้าง	๑๒๖
วิเคราะห์ อุปवास ศัพท์ เป็นต้น	๑๓๑
อรรถุทธาระของ อุปโสถ ศัพท์	๑๓๑
แบบแจกของ อส ธาตุ	๑๓๔
วินิจฉัยบทว่า สียंस	๑๓๔
อรรถุทธาระของบทว่า สिया	๑๓๕
บทว่า สिया ๒ ประเภท	๑๓๖
อธิบายบทว่า สาสนั เป็นต้น	๑๓๘
วิเคราะห์ - ความหมาย ของ วงคีส ศัพท์	๑๓๙
อธิบายบทว่า ทิโส เป็นต้น	๑๔๐
คำศัพท์ที่เป็นชื่อของศัตรู	๑๔๓

ธาตุที่ลงท้ายด้วย ห อักษร๑๔๘

 แบบแจก หู ธาตุพร้อมข้อวินิจฉัย๑๕๐

 ลิงค์ของ ปญห ศัพท์๑๕๘

 อรรถุทธาระของ วราห ศัพท์๑๖๓

 อรรถุทธาระของ พรหม ศัพท์๑๖๘

 พรหม ๓ ประเภท๑๗๐

ธาตุที่ลงท้ายด้วย ฟ อักษร๑๗๓

ธาตุที่ระคนกัน๑๗๗

 สโมธานคตของ หู-ภู ธาตุ ๑๗๗

 วินิจฉัยบทว่า เหตุเย ๑๗๙

 อธิบายบทว่า ปโหติ เป็นต้น ๑๗๙

 สโมธานคตของ คมฺ-สปฺป ธาตุ ๑๘๐

 อธิบายบทว่า คมฺติ เป็นต้น ๑๘๑

 แบบแจก คมฺ ธาตุ และตัวอย่าง..... ๑๘๒

 วัตตมานาวิภตติ ๑๘๒

 ปัญจมีวิภตติ ๑๘๒

 สัตตมีวิภตติ ๑๘๓

 ปโรกขาวิภตติ..... ๑๘๓

 หิยัตตนีวิภตติ ๑๘๓

 อชัตตนีวิภตติ..... ๑๘๓

 รูปพิเศษของ คมฺ ธาตุ ๑๘๕

 รูปพิเศษจากพระบาลี ๑๘๖

 บทนามที่สำเร็จมาจาก คมฺ ธาตุ ๑๘๗

 อรรถุทธาระของ สหคต ศัพท์ ๑๘๘

 คติ ๖ ประเภท ๑๙๑

อธิบายบทว่า โค เป็นต้น	๑๙๓
คำศัพท์ที่เป็นชื่อของ หิงคุ	๑๙๓
อธิบายบทว่า สปุโป เป็นต้น	๑๙๕
วิเคราะห์ กุสล ศัพท์	๒๐๑
วินิจฉัยลึงค์ของ กุสล ศัพท์	๒๐๓

**๑๗. รุชาทิกณะ รุชาทิกณิกะ ว่าด้วยธาตุหมวด รุช ธาตุ เป็นต้น
ในธาตุ ๖ หมวด มีธาตุหมวด รุช ธาตุ เป็นต้น.....๒๐๗**

อธิบายศัพท์ว่า โรธ เป็นต้น	๒๐๘
อธิบายบทว่า ภูณชติ เป็นต้น	๒๑๒
อธิบายบทว่า วิตติ เป็นต้น	๒๑๘
อรรถุทธาระของ เวท ศัพท์	๒๑๘
ลักษณะต่างกันของภูวาทิกณะ และรุชาทิกณะของธาตุที่มีสระหลายตัว	๒๒๒

หมวด ทิว ธาตุ เป็นต้น ๒๒๗

เทพ ๓ จำพวก	๒๒๗
วิเคราะห์ เทว ศัพท์	๒๒๘
วิเคราะห์ สมมุติเทว ศัพท์ เป็นต้น	๒๓๐
อรรถุทธาระของ เทว ศัพท์	๒๓๑
อรรถุทธาระของ เทวตา ศัพท์	๒๓๓
อรรถุทธาระของ อุกกา ศัพท์	๒๓๘
อรรถุของ อุกกา ศัพท์	๒๓๙
อธิบาย ชาตเวท ศัพท์ เป็นต้น	๒๔๙
อรรถุของ พุทฐ ศัพท์ เป็นต้น	๒๕๒
อรรถุทธาระของ โพิธิ ศัพท์	๒๕๓

อรรถของ โพรธิ ศัพท์	๒๕๕
วินิจฉัยบทว่า พุทธา	๒๕๖
อธิบาย บทว่า วิทูธา เป็นต้น	๒๕๘
ไวพจน์ของ มาน ศัพท์	๒๖๖
ไวพจน์ของ ชาติ ศัพท์	๒๖๗
อรรถของ รูป ศัพท์	๒๖๙
อรรถฐานะของ รูป ศัพท์	๒๗๑
คำศัพท์ที่เป็นชื่อของโลภะ	๒๗๕
อรรถฐานะของ สนุด ศัพท์	๒๗๗
อรรถฐานะของ ทม ศัพท์	๒๗๙
อรรถฐานะของ ปริยาย ศัพท์	๒๘๑
หมวด สุ ธาตุ เป็นต้น	๒๙๓
อธิบาย บทว่า สาวโก เป็นต้น	๒๙๔
ไวพจน์ของ สาวก ศัพท์	๒๙๔
อรรถฐานะของ สุต ศัพท์	๒๙๔
อรรถฐานะของ โสิต ศัพท์	๒๙๗
วิเคราะห์ - ไวพจน์ของ โสณ ศัพท์	๓๐๐
อรรถของ สกุก ศัพท์	๓๐๒
หมวด กิ ธาตุ เป็นต้น	๓๐๙
ไวพจน์ของ จิ ศัพท์	๓๑๑
อธิบายบทว่า เซตา เป็นต้น	๓๑๒
ไถยธรรม ๕ ประการ	๓๑๔
วิเคราะห์ - อรรถฐานะของ ฐม ศัพท์	๓๑๗
วิเคราะห์ - ความหมายของบทว่า โธนา	๓๑๙
วิเคราะห์ - ความหมายของ มุณี ศัพท์	๓๒๑

วิเคราะห์ - ความหมายของ มุณี ศัพท์ อีกนัยหนึ่ง	๓๒๒
วิเคราะห์ - ความหมายของ ปุณฺณ ศัพท์	๓๒๓
วิเคราะห์ ปุตต ศัพท์	๓๒๔
บุตร ๔ จำพวก	๓๒๔
ปีติ ๕ ประเภท	๓๒๖
คำศัพท์ที่เป็นชื่อของปลา	๓๒๘

หมวด คห ธาตุ เป็นต้น	๓๓๔
วิธีแจกปทมมลาของ คห ธาตุ	๓๓๘
ศิลปศาสตร์ ๑๘ ประเภท	๓๔๒
วินิจฉัย บทว่า ตณฺหยาติ - อุณฺหาเปติ	๓๔๕

หมวด ตน ธาตุ เป็นต้น	๓๔๘
อรรถของ อายตน ศัพท์	๓๔๘
คำศัพท์ที่เป็นชื่อของร่างกาย	๓๔๙
ปทมมลาของ ตน ธาตุ	๓๕๐
แบบแจกบัญญัติวิภัตติ เป็นต้น	๓๕๐
อธิบายบทว่า สกฺโก	๓๕๑
วิเคราะห์ - ลิงค์ของ มน ศัพท์	๓๕๓
อรรถฐานะของ มานส ศัพท์	๓๕๔
อรรถฐานะของ มาณว ศัพท์	๓๕๘
อธิบายบทว่า กยิริติ	๓๖๑
แบบแจก กร ธาตุที่มีลักษณะเดียว	๓๖๒
วัตตมานาวิภัตติ	๓๖๒
บัญญัติวิภัตติ	๓๖๒
วินิจฉัยแบบแจก กุพฺพติ	๓๖๓
การแจกบทโดยอาศัยการเทียบเคียง	๓๖๔

แบบแจก กร ธาตุ ที่มีหลายลักษณะ	๓๖๖
วัตตมานาวិภัติ	๓๖๖
ปัญจมีวิภัติ	๓๖๖
วินิจฉัยบทว่า กโรมเส	๓๖๗
แบบแจกสัตตมีวิภัติ	๓๖๘
แบบแจกปโรททาวิภัติ	๓๖๙
วินิจฉัยบุรุษของบทว่า กร	๓๖๙
แบบแจกหิยัตตนีวิภัติ พร้อมข้อวินิจฉัย	๓๗๑
ลักษณะของ เส อักษร ๕ อย่าง	๓๗๓
แบบแจกอชัตตนีวิภัติพร้อมข้อวินิจฉัย	๓๗๖
รูปของอชัตตนีวิภัติ	๓๗๘
แบบแจกภวิสสันตวิภัติพร้อมข้อวินิจฉัย	๓๗๘
แบบแจกกาลาติปัตติวิภัติ	๓๗๙
แบบแจก กร + ยिर ปัจจัย ด้วยอำนาจวัตตมานาวิภัติ	๓๗๙
แบบแจก กร + ยिर ปัจจัย ด้วยอำนาจปัญจมีวิภัติ	๓๗๙
แบบแจก กร + ยिर ปัจจัย ด้วยอำนาจสัตตมีวิภัติ	๓๗๙
วินิจฉัยบทว่า กยิราถ	๓๘๓
อรรถของ การณ ศัพท์ เป็นต้น	๓๘๔
อัธยาศัยโยคะของ กร ธาตุ	๓๘๗
อรรถฐานะของ ปริกขาร ศัพท์	๓๘๘
ปทานุกโม	๓๙๑

ลัททนีติปกรณ์ ธาตุมาลา

๑๖. กวาทิกณิกปริจเฉท ปริจเฉทว่าด้วยธาตุที่ระคนกัน ซึ่งอยู่ในหมวด กุ ธาตุเป็นต้น

อวคฺคนฺติกธาตุ

อิโต ปริ อวคฺคนฺตา
มิสฺสกา เจว ธาตุโย
วกฺขามิ ธาตุเมทาที
กุสฺลสฺส มตานฺคา.

ธาตุที่ลงท้ายด้วย อ วรรค

แต่จะไป ข้าพเจ้าจะแสดงกลุ่มธาตุ
ที่ลงท้ายด้วยอักษร อ วรรค และ
กลุ่มธาตุที่ผสมอรรถเหมือนกัน
อันคล้อยตามพุทธประสงค์ของ
พระพุทธองค์ ผู้ทรงเชี่ยวชาญ
ประเภทแห่งธาตุเป็นต้น.

ยการนฺตธาตุ

ยา คติปาปฺณฺสฺ. ยาคี, ยนฺตึ.
ยาคฺ, ยนฺตฺ. เยยฺย, เยยฺยํ, อนุปริเยยฺยํ.
ยถาสมฺภวํ ปทมาลา โยเซตพฺพา. ยนฺโต
ปุริโส. ยนฺตี อิตฺถี. ยนฺตํ กุลฺ. ยานํ,
อุปยานํ, อุยฺยานํ อิจฺจาทีนึ. ทิวทึ-
คณิกสฺส ปนฺสฺส “ยายตี, ยายนฺตี”ติ-
อาทีนึ รูปานึ ภาวนตี.

ธาตุที่ลงท้ายด้วย ย อักษร

ยา ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง คติ (ไป),
ปาปฺณ (ถึง). ยาคี, ยนฺตึ (ย่อมนไป, ย่อม
ถึง). ยาคฺ, ยนฺตฺ (จงไป, จงถึง). เยยฺย,
เยยฺยํ (พึงไป, พึงถึง), อนุปริเยยฺยํ (พึงลี้
มาโดยรอบ). นักศึกษาพึงแจกปทมาลา
ตามสมควร. มีรูปเป็นต้นว่า ยนฺโต ปุริโส
(บุรุษผู้ไปอยู่). ยนฺตี อิตฺถี (สตรีผู้ไปอยู่).
ยนฺตํ กุลฺ (ตระกูลผู้ไปอยู่). ยานํ (ยาน),

อุปยานัน (เครื่องบรรณาการ), อุยยานัน (อุทยาน, สวน). ก็ชาติุนี ถ้าใช้เป็น ทิวาทิคณะ จะมีรูปเป็นต้นว่า ยายติ, ยายนุติ.

อธิบายบทว่า ยานัน เป็นต้น

ตตฺร ยานนุติอาทิสฺส ยนุติ
เอเตนาติ ยานัน, รัตนกฺวาทิ. อุปยณฺติ
เอเตน อิศฺสรสฺส วา ปิยมนาปสฺส วา
สนฺติกั คจฺจนฺตฺติ อุปยานัน, ปณฺณาการั.
“อุปยานานิ เม ทชฺชุ, ราชปฺตฺต ตยิ
คเต”ติ^๑ เอตฺถ हि ปณฺณาการานิ
“อุปยานานี”ติ วุจฺจนฺติ. สมฺปนฺนทสฺสนิย-
ปฺปฺผลาทิตาย อุทฺธึ โอลิเกนฺตา
ยนุติ คจฺจนฺติ เอตฺถาติ อุยยานัน.

บรรดาบทเหล่านั้น บทเป็นต้นว่า
ยานัน มีวิเคราะห์ว่า ชื่อว่า ยาน เพราะ
อรรถว่าเป็นเครื่องไป ได้แก่ รถและ
เกวียน เป็นต้น. ชื่อว่า อุปยาน เพราะ
อรรถว่าเป็นเหตุเข้าไป คือ ไปสู่สำนัก
ของอิสสรชน หรือของบุคคลผู้เป็นที่รัก
ที่น่าพอใจ, ได้แก่ เครื่องบรรณาการ.
ก็เครื่องบรรณาการ ท่านเรียกว่า อุปยาน
ในข้อความพระบาลีนี้ว่า อุปยานานิ เม
ทชฺชุ, ราชปฺตฺต ตยิ คเต (ข้าแต่
พระราชโอรส เมื่อพระองค์เสด็จกลับแล้ว
ชาวชนบท และชาวนิคมพึงให้เครื่อง
บรรณาการแก่เกล้ากระหม่อม). ชื่อว่า
อุยยาน เพราะอรรถว่าเป็นสถานที่ที่
บุคคลแหงหน้าขึ้นเดินชม คือ ไปชม
เพราะอุดมไปด้วยดอกไม้และผลไม้
อันบานสะพรั่งน่าทัศนา เป็นต้น.

^๑ พ.ชา. ๒๘/๔๐๔/๑๕๕.

พฺยา อุมมีสเน. พฺยาติ, พฺยนฺติ.
พฺยาสี, พฺยาถ. พฺยามิ, พฺยาม. ยถาสมฺภวํ
ปทมาลา โยเชตพฺพา. ตตฺร ปนายํ
ปาฬิ “ยาว พฺยาติ นิมฺมีสติ, ตตฺราปี
รสติพฺพโย”ติ.^๑ ตตฺถ ยาว พฺยาตีติ
ยาว อุมมีสติ, ปุราณภาสา เอสา.
อญญหิ ยสฺมี กาเล โพิธิตฺโต จุฬโพิธิ-
ปริพฺพาชโก อโหสิ, ตสฺมี กาเล
มนุสฺसानํ โวหาโร.^๒

ยฺ มิสฺสเน คติยญฺจ. โยติ, ยวติ.
อายุ, โยนิ.

ตตฺถ “อายุ”ติ อาสทฺโท อฺปสฺคฺโค.
อายวณฺติ มิสฺสีภวณฺติ สตฺตา เอเตนาติ
อายุ. อถวา อายวณฺติ อาคฺจณฺติ
ปวตฺตณฺติ ตสฺมี สติ อรูปธฺมาติ
อายุ. ตถา หิ อญฺจสาลินิยํ วุตฺตํ

พฺยา ภาตฺถิลงท่ายด้วย อุมมีสน
(ลิมฺตา). พฺยาติ, พฺยนฺติ. พฺยาสี, พฺยาถ.
พฺยามิ, พฺยาม. พิงฺแจกปทมาลาตาม
สมคฺวร. ก็ในข้อนั้น มีพระบาลีนี้ว่า ยาว
พฺยาติ นิมฺมีสติ, ตตฺราปี รสติพฺพโย
(วัยย้อมเสื่อมไป ทุกขณะทีลิมฺตา และ
ลิมฺตา). บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ยาว
พฺยาติ ได้แก่ ยาว อุมมีสติ (ลิมฺตา).
คํานั้นเป็นภาษาเก่า. จริงอยู่ คํานี้เป็น
คํากล่าวของมนุษย์ทั้งหลาย ในกาลที่
พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นจุฬโพิธิ-
ปริพฺพาชก.

ยฺ ภาตฺถิลงท่ายด้วย มิสฺสเน
(ผสม), และใช้ในอรรถแห่ง คติ (ไป).
โยติ, ยวติ (ย้อมผสม, ย้อมไป). อายุ
(อายุ), โยนิ (กำเนิด).

วิเคราะห์ อายุ ศัพท์

บรรดาบทเหล่านั้น อา ศัพท์ ใน
บทว่า อายุ เป็นอุปสรรค. ชื่อว่า อายุ
เพราะอรรถว่าเป็นเหตุให้เหล่าสัตว์คละ
กัน คือ ผสมกัน. อีกนัยหนึ่ง อรูปธรรม
ทั้งหลายย้อมคละกัน คือ ย้อมมา ได้แก่

^๑ พุ.ชา. ๒๗/๖๑๒/๑๔๗. สรตี วโย.

^๒ พุ.ชา.อ. ๓๑/-/๔๒๐.

“อายวนฏฺเจน อายฺ. ตสฺมิณฺหิ สติ
 อรูปธมฺมา อายวนฺติ อากฺขณฺติ
 ปวตฺตณฺติ, ตสฺมา อายฺติ วุจฺจตี”ติ.^๑
 “อายฺ, ชีวิตฺ, ปาณ” อิจฺเจเต ปริยายา
 โลกโฆหารวเสน.

อภิธมฺมวเสน ปน “จิตฺติ ยปนา
 ยาปนา ชีวิตินฺทฺริย”^๒ อิจฺเจเตปิ เตเหว
 สทฺธิ ปริยายา.

โยนิตฺติ อณฺุทฺธาทีนํ อณฺุทฺธาทีหิ
 สทฺธิ ยาย มิสฺสึภาโว โหติ, सा โยนิ.
 อิทํ ปเนตฺถ นินฺุพฺพนํ “ยวณฺติ เอตฺถ
 สตฺตา เอกชาติสมนฺุวเยน อณฺุณมณฺุณํ
 มิสฺสกา โหนฺุตีติ โยนิ” อิติ.

เป็นไปได้ในเมื่อสิ่งนั้นมีอยู่ เพราะเหตุนั้น
 สิ่งนั้น จึงชื่อว่า อายฺ. จริงอย่างนั้น
 ท่านกล่าวไว้ในอรรถกถาอัฐฐาสาลินีว่า
 ชื่อว่า อายฺ เพราะอรรถว่าเป็นสภาพคละ
 กัน. จริงอยู่ อรูปธรรมทั้งหลายย่อมคละ
 กัน คือ ย่อมมา ได้แก่ เป็นไปได้ในเมื่อ
 อายฺนั้นมีอยู่, เพราะเหตุนั้น ท่านจึง
 เรียกว่า อายฺ. ศัพท์เหล่านี้ คือ อายฺ,
 ชีวิต, ปาณ เป็นไวพจน์ของกันและกัน
 ด้วยอำนาจไวยาหารของชาวโลก.

แต่ว่าด้วยอำนาจแห่งพระอภิธรรม
 แม้ศัพท์เหล่านี้ คือ จิตฺติ ยปนา ยาปนา
 ชีวิตินฺทฺริย เป็นไวพจน์พร้อมทั้งศัพท์
 เหล่านี้ขึ้นขึ้นเดียว.

วิเคราะห์ โยนิ ศัพท์

บทว่า โยนิ ความว่า ความผสม
 กันของสัตว์ผู้เกิดในไข่เป็นต้น กับสัตว์
 ผู้เกิดในไข่เป็นต้น ย่อมมีด้วยกำเนิดใด
 กำเนิดนั้น ชื่อว่า โยนิ. ก็ ในบทว่า โยนิ
 นี้ มีวิเคราะห์ดังนี้ว่า ชื่อว่า โยนิ เพราะ
 อรรถว่าเป็นที่ผสมกันและกัน ของเหล่า
 สัตว์ โดยคล้ายตามชาติเดียวกัน.

^๑ อภิ.สํ.อ. ๔๖/-/๑๐๐..

^๒ อภิ.สํ. ๓๔/๗๘/๒๕.

อตุถุทธาระของ โยนิ ศัพท

เอตถ ๑ โยนิสททสฺส อตุถุทธาโร
นียเต. โยนิติ ขนุทธโกฏฐาสสฺสปี
การณสฺสปี ปสฺสวามคฺคสฺสปี นาม.

“จตฺสฺสเ นาคโยนิโย.” จตฺสฺสเ
สฺสปณฺณโยนิโย”ติ^๑ เอตถ หิ ขนุทธ-
โกฏฐาสเ โยนิ นาม.

“โยนิ เสงสา ภูมิช ผลสฺส อธิ-
คมายา”ติ^๒ เอตถ การณ.

“น จาหํ พฺราหฺมณํ พฺฐมิ, โยนิชํ
มตฺติสมฺภวํ”ติ^๓ เอตถ ปสฺสวามคฺคโค.

ก็ในที่นี้ ข้าพเจ้าจะนำเอา
อตุถุทธาระของ โยนิ ศัพทมาแสดง.
บทว่า โยนิ เป็นชื่อของ ขนุทธโกฏฐาส
(หมุ่ขันธ) บ้าง ของ การณ (เหตุ) บ้าง,
ของ ปสฺสวามคฺค (ปัสสาวมรรค) บ้าง.

ก็ขนุทธโกฏฐาส ชื่อว่า โยนิ ใน
ตัวอย่างนี้ว่า จตฺสฺสเ นาคโยนิโย. จตฺสฺสเ
สฺสปณฺณโยนิโย (หมุ่ขันธของนาค ๔.
หมุ่ขันธของครุฑ ๔).

การณ ชื่อว่า โยนิ ในตัวอย่างนี้
ว่า โยนิ เสงสา ภูมิช ผลสฺส อธิคมา
(ดูกรรมวิษะ ก็เหตุนี้ ย่อมมีเพื่อบรรลุผล).

ปสฺสวามคฺค ชื่อว่า โยนิ ใน
ตัวอย่างนี้ว่า น จาหํ พฺราหฺมณํ พฺฐมิ,
โยนิชํ มตฺติสมฺภวํ (ก็เราไม่กล่าวผู้ที่เกิด
แต่กำเนิดมารดาเป็นแดนเกิดว่า เป็น
พฺราหฺมณ).

^๑ ส. ขนุ. ๑๗/๕๑๙/๒๙๘.

^๒ ส. ขนุ. ๑๗/๕๓๐/๓๐๕.

^๓ ม.ญ. ๑๔/๔๑๕/๒๘๐.

^๔ ม.ม. ๑๓/๗๐๗/๖๔๕, พ.ธ. ๒๕/๓๖/๖๘.

เอตฺเถตฺติ วุจฺจติ :

ในเรื่องนี้ ข้าพเจ้าจะกล่าวสรุป
เป็นคาถาดังนี้ :

ขณฺฐานญจาปี โภฏฺจาเส
มุตฺตมคฺเค จ การณ
อิเมสุ ตีสุ อตฺเถสุ
โยนิสทฺโท ปวตฺตติ.

โยนิ ศัพท์ เป็นไปในอรรถ ๓ อย่าง
คือ ขนฺธโภฏฺจาส (หมู่ชน)
มุตฺตมคฺค (ปัสสาวมรรค) และ
การณ (เหตุ).

เพฺย สํวรณ. พฺยายติ.

เพฺย ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง สํวรณ
(สังวร, ระวัง, ป้องกัน). พฺยายติ (ย่อมน
สังวร).

เพฺย ปวตฺตติยฺ. เพฺยติ. สหโพฺย.

เพฺย ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง ปวตฺตติ
(เป็นไป). เพฺยติ (ย่อมนเป็นไป). สหโพฺย
(ผู้เป็นไปร่วมกัน).

เอตฺถ สหโพฺยติ สห เพฺยติ สห
ปวตฺตติตีติ สหโพฺย, สหาโย, เอก-
ภวูปโค วา. ตถา हि “ดาวตีสานํ เทวานํ
สหพฺยตํ อุปปนฺโน”ติอาทีสุ เอกภวูปโค
“สหโพฺย”ติ วุจฺจติ.

ในที่นี้ คำว่า สหโพฺย มีวิเคราะห์
ว่า ชื่อว่า สหพฺย เพราะอรรถว่าเป็นไป
คือ ดำเนินไปร่วมกัน ได้แก่ เพื่อน
หรือผู้เข้าถึงภพเดียวกัน. จริงอย่างนั้น
ผู้เข้าถึงภพเดียวกัน ท่านเรียกว่า สหพฺย
ในประโยคเป็นต้นว่า ดาวตีสานํ เทวานํ
สหพฺยตํ อุปปนฺโน (ผู้เข้าถึงความ
เป็นไปร่วมกันกับเทวดาชั้นดาวดึงส์).

หฺย คติยฺ. หยติ. หโย. หโยติ
อสุโส. โส हि หยติ สีมํ คจฺจตีติ หโยติ
วุจฺจติ.

หฺย ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง คติ (ไป).
หยติ (ย่อมนไป). หโย (ม้า). บทว่า หโย
ได้แก่ ม้า. ก็ม้านั้น ท่านเรียกว่า หย
เพราะอรรถว่า ไป คือ วิ่งไปได้เร็ว.

คำศัพท์ที่เป็นชื่อของม้า

อิมานิ ปนสฺส นามานิ :

อสฺโส ตฺรฺงฺโค ตฺรฺโค
 วาซี วาโห หโยปิ จ
 ตพฺภาทา สินฺธโว เจว
 โคช อสฺสตรโรปิ จ.

การณาการณญญ ตุ
 อาชานีโย หยตฺตโม
 โสมฺภโก ตุ ขพฺงฺกสฺโส
 วพฺโหวติ จ วุจฺจติ.
 อสฺสโปโต กิโสโรติ
 ขพฺงฺโกติปิ วุจฺจติ.

หรือ คติเคลณฺเวสฺ. หรือติ.

อ ย ว ย ป ย ม ย ต ย จ ย ร ย
 คติยฺ. อ ย ติ. ว ย ติ. ป ย ติ. ม ย ติ. ต ย ติ.
 จ ย ติ. ร ย ติ. อ ย, ส ม ย, ว ย, ป ย,
 ร ย. ม ย ต ย จ ย ธาตุณํ นามิกปทานิ
 อุปฺปริกฺขิตพฺพานิ.

ก็ม้านั้น มีชื่อหลายชื่อ ดังนี้ :

ศัพท์ที่มีความหมายว่า ม้า ทั่วไป
 มี ๖ ศัพท์ คือ อสฺส ตฺรฺงฺค ตฺรฺค
 วาซี วาห และ หย. ส่วนศัพท์
 ต่อไปนี้ เป็นศัพท์กล่าวถึงประเภท
 ของม้า คือ สินฺธว (ม้าสินธพ)
 โคช (ม้าสินธพ), อสฺสตร (ม้า
 อัสตร).

จริงอยู่ ม้าชั้นดีเลิศตัวรู้เหตุผล
 ท่านเรียกว่า อาชานีโย (ม้า
 อาชาไนย). ส่วนม้าชั้นเลว เรียกว่า
 โสมฺภก บ้าง วพฺว บ้าง. ลูกม้า
 เรียกว่า กิโสโร บ้าง ขพฺงฺก บ้าง.

หรือ ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง คติ
 (ไป), เคลณฺว (เจ็บป่วย). หรือติ
 (ยอมไป, ยอมเจ็บป่วย).

อ ย ว ย ป ย ม ย ต ย จ ย ร ย
 ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง คติ (ไป). อ ย ติ.
 ว ย ติ (ยอมไป). ป ย ติ. ม ย ติ (ยอมไป).
 ต ย ติ. จ ย ติ (ยอมไป). ร ย ติ (ยอมไป).
 อ ย (เหล็ก), ส ม ย (เวลา), ว ย (วัย),
 ป ย (น้ำ, น้านม), ร ย (ความเร็ว).

ตตฤ อโยติ กภาพโลห, อยติ
 นานากมมารกิจเจสุ อุปโยคิ คจจตีติ
 อโย. วโยติ ปจมวยาทีอายุโกฏจาโส,
 วยติ ปรีหานี คจจตีติ วโย. ปโยติ
 ชีรสสุปี อุทกสสุปี นาม, ปยติ ชเนน
 ปาตพพภาว คจจตีติ ปโย. รโยติ
 เวโค, โย "ชโว"ตีปี วุจจติ, ตสฺมา รยนิ
 ชวนิ รโย.

เอตฤ สมยสททสฺส อตฤทฐาโร^๑
 วุจจเต สห นิพพจเนน.

นักศึกษาพึงใคร่ครวญบทนามของ มย
 ตย และ จย ชาติให้ดี.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อโย
 ได้แก่ เหล็ก, ชื่อว่า อย เพราะอรรถว่า
 ไป คือ ถึงการประกอบใช้ในงานของช่าง
 โลหะ. บทว่า วโย ได้แก่ ส่วนแห่งอายุ
 มีปฐมวัยเป็นต้น, ชื่อว่า วย เพราะอรรถ
 ว่าสิ้นไป คือ ถึงความเสื่อมไป. บทว่า
 ปโย เป็นชื่อของน้ำนมบ้าง ของน้ำบ้าง.
 ชื่อว่า ปย เพราะอรรถว่าไป คือ ถึงความ
 เป็นของอันบุคคลพึงดื่ม. บทว่า รโย
 แปลว่า ความเร็ว ซึ่งท่านเรียกว่า
 ชโว บ้าง. เพราะเหตุนั้น ความเร็ว
 ความรวดเร็ว จึงชื่อว่า รย.

อรรถุทธาระของ สมย ศัพท์

ในที่นี้ ข้าพเจ้าจะกล่าวอรรถุทธาระ
 (การนำเอาความที่ควรกล่าว ด้วยศัพท์
 เสมอกันมาแสดง) ของ สมย ศัพท์พร้อม
 ด้วยวิเคราะห์.

^๑ วิ.มหาวิภค.อ. ๑/-/๑๒๙, ที.ส.อ. ๔/-/๔๘, ม.ม.อ. ๗/-/๑๒, ส.ส.อ. ๑๐/-/๑๑, อ.อ.ก.อ. ๑๓/-/๑๓,
 อ.ก.ส.อ. ๔๖/-/๓๑๕, ช.ช.อ. ๑๖/-/๑๔๑, ช.อ.อ. ๑๙/-/๕๙๙, ฉ. มธุรสตฤทฐาสนี พุทฺธวิภค.ก.อ.
 ๑๕๔-๕, ฉ. สทฺธมมปกาสนี. ๒/๑๒๕.

สมยสทฺโท :

สมวายเ ชณ กาล
 สมฺเห เหตุทิจฺฉิ
 ปฏิลาภ ปทาน จ
 ปฏิเวธ จ ทิสฺสตี.

สมย คัพฺท ย่อมปรากฏในอรรถ
 ดังนี้ :

สมวาย (ความพร้อมแห่งเหตุ
 ปัจจัย) ชณ (โอกาส) กาล (กาล-
 เวลา) สมฺห (หมู่) เหตุ (เหตุ)
 ทิจฺฉิ (ความเห็น) ปฏิลาภ (การ
 ได้รับ) ปทาน (การละ) ปฏิเวธ
 (การแทงตลอด).

ตัวอย่างอรรถของ สมย คัพฺท

ตถา หิ “อฺปฺเปว นาม เสวปี
 อฺปฺสงฺกเมยฺยาม กาลญฺจ สมยญฺจ
 อฺปาทายา”ตี^๑ เอวมาทิสฺส สมวาโย
 อตฺถเ.

“เอโกว โข ภิกฺขเว ชโน จ
 สมโย จ พุรฺหมจฺริยวาสายา”ตีอาทิสฺส^๒
 ชโน.

จริงอย่างนั้น สมย คัพฺท ย่อม
 ปรากฏใช้ในอรรถแห่ง สมวาย (ความ
 พร้อมแห่งเหตุปัจจัย) ในประโยคเป็นต้น
 ว่า อฺปฺเปว นาม เสวปี อฺปฺสงฺกเมยฺยาม
 กาลญฺจ สมยญฺจ อฺปาทาย (ถ้ากระไร
 ไร่วันพรุ่งนี้เกิด ได้เวลาและความพร้อม
 แห่งเหตุปัจจัยแล้ว ฉันจะเข้าไปหา).

สมย คัพฺท ย่อมปรากฏใช้ในอรรถ
 แห่ง ชณ (โอกาส) ในประโยคเป็นต้นว่า
 เอโกว โข ภิกฺขเว ชโน จ สมโย จ
 พุรฺหมจฺริยวาสาย (โอกาสและสมัย ใน
 การอยู่ประพฤติพรหมจรรย์มีประการ
 เดียวแล).

^๑ ที.สี. ๙/๓๑๖/๒๕๑.

^๒ อ.จ. ๒๓/๑๑๙/๒๓๐.

“อุณฺหสมโย ปริฬาหสมโย”ติ-
อาทีสุ^๑ กาลเ.

“มหาสมโย ปวนสุมิโน”ติอาทีสุ^๒
สมุโ.

“สมโยปิ โข เต ภาททาลิ
อปฺปฏิวิทฺโธ อโหสิ”ติอาทีสุ^๓ เหตุ.

“เตน สมเยน อุกฺคาหมาโน
ปริพฺพาชโก สมณฺมุฑฺธิกาปฺตฺโต
สมยปฺปวาทเก ตินฺทูกาจีเร เอกสาลเก
มลฺลิกาย อารามे ปฏิวสตี”ติอาทีสุ^๔
ทิจิ.

สมย ศัพท์ ย่อมปรากฏใช้ในอรรถ
แห่ง กาล (กาลเวลา) ในประโยคเป็นต้น
ว่า อุณฺหสมโย ปริฬาหสมโย (เวลาร้อน,
เวลาอบอ้าว).

สมย ศัพท์ ย่อมปรากฏใช้ในอรรถ
แห่ง สมุห (หมู่) ในประโยคเป็นต้นว่า
มหาสมโย ปวนสุมิโน (หมู่เทวดาจำนวนมาก
อยู่ในป่ามหาวัน ใกล้เมืองกบิลพัสดุ์).

สมย ศัพท์ ย่อมปรากฏใช้ในอรรถ
แห่ง เหตุ (เหตุ) ในประโยคเป็นต้นว่า
สมโยปิ โข เต ภาททาลิ อปฺปฏิวิทฺโธ
อโหสิ (ดูกรภททาลิ เธอไม่รู้เหตุแล).

สมย ศัพท์ ย่อมปรากฏใช้ในอรรถ
แห่ง ทิจิ (ความเห็น) ในประโยคเป็นต้น
ว่า เตน สมเยน อุกฺคาหมาโน ปริพฺพาชโก
สมณฺมุฑฺธิกาปฺตฺโต สมยปฺปวาทเก
ตินฺทูกาจีเร เอกสาลเก มลฺลิกาย อารามे
ปฏิวสตี (สมัยนั้น ปริพาชกชื่ออุคคาห-
มานะ ผู้เป็นบุตรของนางสมณฺมุฑฺธิกา
อาศัยอยู่ในอารามของพระนางมัลลิกา
ราชเทวี มีศาลาหลังเดียว แวดล้อมด้วย

^๑ วิ.มหาวิภงฺค. ๒/๖๑๘/๔๐๒.

^๒ ที.มหา. ๑๐/๒๓๖/๒๘๗.

^๓ ม.ม. ๑๓/๑๖๓/๑๖๕.

^๔ ม.ม. ๑๓/๓๕๖/๓๔๒.

แถวต้นมะพลับซึ่งเป็นสถานที่ไต่ว่าทะ
ของนักบวช).

สมย ศัพท์ ย่อมปรากฏใช้ในอรรถ
แห่ง ปฏิลาภ (การได้รับ) ในประโยค
เป็นต้นว่า

ทิฎฺเฐ ฐมฺเ ๑ โย อตุโ
โย จตุโ สมนฺปรายิโก
อตฺตภาสิสมยา ธิโร
ปนฺนุทิตฺติ ปวฺจจฺติติ^๑

ผู้มีปัญญา ท่านเรียกว่า บัณฑิต
เพราะได้รับประโยชน์สองอย่าง
คือ ประโยชน์ชาตินี้ และ
ประโยชน์ชาติหน้า.

อาทิสฺส ปฏิลาโภ.

“สมฺมา มานาภิสฺมยา อนฺตมกาสิ
ทุกฺขสฺสา”ติอาทิสฺส^๒ ปหานํ.

สมย ศัพท์ ย่อมปรากฏใช้ในอรรถ
แห่ง ปหาน (การละ) ในประโยคเป็นต้นว่า
สมฺมา มานาภิสฺมยา อนฺตมกาสิ ทุกฺขสฺส
(ภิกษุ ชื่อว่ากระทำที่สุดแห่งทุกข์ เพราะ
ละมานะได้โดยสิ้นเชิง).

“ทุกฺขสฺส ปิพฺนญฺโจ สงฺขตญฺโจ
สนฺตาปนฺนญฺโจ อภิสฺมยญฺโจ”ติอาทิสฺส
ปฏิเวธो.

สมย ศัพท์ ย่อมปรากฏใช้ในอรรถ
แห่ง ปฏิเวธ (การแทงตลอด) ในประโยค
เป็นต้นว่า ทุกฺขสฺส ปิพฺนญฺโจ สงฺขตญฺโจ
สนฺตาปนฺนญฺโจ อภิสฺมยญฺโจ (สภาพบีบคั้น
สภาพที่ถูกปัจจัยปรุงแต่ง สภาพเร่าร้อน
และสภาพที่พึงแทงตลอดแห่งทุกข์).

^๑ ส.ส. ๑๕/๓๘๕/๑๓๐.

^๒ ม.ม. ๑๒/๑๙/๒๐.

^๓ ข.ป. ๓๑/๕๔๕/๔๔๙. วิปริณามญฺโจ.

เอตถ จ อุปสคฺคานํ โชตก-
มตฺตตฺตา ตสฺส ตสฺส อตฺถสฺส วาจโก
สมยสทฺโท เอวาติ สมยสทฺทสฺส
อตฺถทฺธาเวปี สอุปสคฺโค อภิสมยสทฺโท
วตฺโต.

ตตฺถ สหการีการณตฺยา สนฺนิชฺฌํ
สเมติ สมเวตีติ สมโย, สมวาโย. สเมติ
สมาคจฺฉติ มคฺคพฺรหฺมจฺริยํ เอตถ
สมโย, ตทาธารปฺคฺคโลติ สมโย, ขโณ.

สเมนฺติ เอตถ, เอเตน วา
สงฺคจฺฉนฺติ ธมฺมา สหชาตธมฺเมหิ
อุปฺปาทาทีหิ วาติ สมโย, กาลิ.
ธมฺมปฺปวตฺติมตฺตตฺยา อตฺถโต อญฺโตปี
หิ กาลิ ธมฺมปฺปวตฺติยา อธิกรณํ กรณํ
วีย จ ปริกฺปฺพนามตฺตสิทฺเธน รุเปน
โวหฺริยตีติ.

อนึ่ง ในข้อนี้ สมย ศัพท์เท่านั้น
บ่งบอกถึงอรรถนั้น ๆ เพราะอุปสรรค
เป็นเพียงโชตกะ (สองอรรถให้ปรากฏชัด
ไม่ได้สองอรรถเหมือนวาทกปัจจัย) เพราะ
เหตุนั้น ท่านจึงกล่าวถึง อภิสมย ศัพท์
พร้อมทั้งอุปสรรค แม้ในอรรถฐานะ
ของ สมย ศัพท์

วิเคราะห์ สมย ศัพท์

ในเรื่อง สมย ศัพท์นั้น มีวิเคราะห์
ดังต่อไปนี้ ชื่อว่า สมย เพราะอรรถว่า
เป็นไปร่วมกันเป็นกลุ่ม คือ ไปพร้อมกัน
เพราะเป็นเหตุทำร่วมกัน ได้แก่ สมวาเย
(ความพร้อมแห่งเหตุปัจจัย). ชื่อว่า
สมย เพราะอรรถว่าเป็นโอกาสที่บุคคล
ผู้รองรับข้อประพจน์อันประเสริฐนั้นบรรลุ
มรรคพรหมจรรย์ ได้แก่ ขณะ (โอกาส).

ชื่อว่า สมย เพราะอรรถว่าเป็นที่
ให้ธรรมทั้งหลายเป็นไปร่วมกับสหชาต-
ธรรมทั้งหลาย หรือเป็นเครื่องเป็นไปร่วม
กับสภาวะทั้งหลายมีการเกิดขึ้นเป็นต้น
ได้แก่ กาล. ก็ว่าโดยอรรถ กาล แม้จะ
ไม่มี เพราะเป็นเพียงความเป็นไปแห่ง
สภาวะธรรม ท่านกล่าวไว้โดยสภาพที่
สำเร็จเพียงดำริเท่านั้น ประหนึ่งว่าเป็นที่
ตั้งและเป็นเครื่องมือแห่งความเป็นไป
ของสภาวะธรรม.

สมํ, สห วา อวยวานํ อยน์
 ปวตฺติ อวฺภูจฺจํ นฺติ สมโย, สมฺภูโห, ยถา
 “สมฺภูทโย”ติ. อวยวสหาอวฺภูจฺจํ เมว หิ
 สมฺภูโห.

ปจฺจยฺนตฺรสมาคเม เอติ ผลํ
 เอตสฺมา อฺปฺปชฺชติ ปวตฺตติ จาติ
 สมโย, เหตุ, ยถา “สมฺภูทโย”ติ.

สเมติ สํโยชนภาวโต สมฺพนฺธา
 เอติ อตฺตโน วิสเย ปวตฺตติ, ทฬฺหคฺ-
 คณณภาวโต วา สํยุตฺตา อยฺนฺติ
 ปวตฺตนฺติ สตฺตา ยถาภินิเวสํ เอเตนาติ
 สมโย, ทิฏฺฐิ. ทิฏฺฐิสํโยชนเนน หิ สตฺตา
 อติวิย พชฺฌนฺติ.

สมิติ สงฺคติ สโมธานนฺติ สมโย,
 ปฏฺิลาภา.

สมสฺส นิโรธสฺส ยานํ, สมฺมา วา
 ยานํ อปคโม อปฺปวตฺตตีติ สมโย,
 ปหานํ.

ชื่อว่า สมย เพราะอรรถว่าไป คือ
 เป็นไป ได้แก่ ตั้งอยู่ร่วมกันหรือพร้อมกัน
 แห่งส่วนหนึ่ง ได้แก่ สมฺภูหะ (หฺมฺ) ดังคำ
 ว่า สมฺภูทโย (หฺมฺ). จริงอยู่ การตั้งอยู่ร่วม
 กับ ส่วนหนึ่งนั่นเอง ชื่อว่า สมฺภู (หฺมฺ).

ชื่อว่า สมย เพราะอรรถว่าเป็น
 แคนถึง คือ เกิดขึ้นและเป็นไปแห่งผล
 ในการประจวบกันแห่งปัจจัยอื่น ได้แก่
 เหตุ, ดังคำว่า สมฺภูทโย (เหตุ).

ชื่อว่า สมย เพราะอรรถว่าไป คือ
 เป็นไปเนื่องกันในอารมณ์ของตน เพราะ
 เป็นสังโยชน์ หรือเป็นเหตุให้เหล่าสัตว์ไป
 คือ เป็นไปประกอบร่วมกัน โดยเป็นการ
 ยึดมั่นตามความยึดมั่น ได้แก่ ทิฏฺฐิ
 (ความเห็น). จริงอยู่ หฺมฺสัตว์ย่อมยึดติด
 อย่างแน่นแฟ้น ด้วยทิฏฺฐิสังโยชน์.

ชื่อว่า สมย เพราะอรรถว่าไป
 ร่วมกัน คือ ไปพร้อมกัน ได้แก่ ประชุมกัน
 หมายถึง ปฏฺิลาภา (การได้รับ).

ชื่อว่า สมย เพราะอรรถว่าเป็นการ
 เข้าถึงความดับอันสงบ หรือปราศจาก
 คือ ความไม่เป็นไปโดยชอบ, ได้แก่
 ปหาน (การละ).

ณานน อภิมุขิ สมุมา เอตพุโพ
อธิตนตพุโพติ สมโย, ธมฺมานิ อวิปริโต
สภาโว.

อภิมุขภาเวน สมุมา เอติ คจฺจติ
พฺพุณฺตีติ สมโย. ยถาภูตสภาวาโวโธ.

เอวํ ตสฺมี ตสฺมี อตฺถ สมย-
สทฺทสฺส ปวตฺติ เวทิตพฺพา.

นनु จ อตฺถมตฺตํ ปติ สทฺทา
อภินิวิสนฺตีติ น เอเคน สทฺเทน อนนเก
อตฺถา อภิธิยฺนฺตีติ ? สจฺจเมตํ สทฺท-
วิเสเส อเปกฺขิตฺเต. สทฺทวิเสเส หิ อเปกฺข-
มานเ เอเคน สทฺเทน อนนเกตฺถาภิธานิ
น สมภวติ. น หิ โย กาลตฺถ
สมยสทฺโท, โสเยว สมฺมาทิตฺตํ วทติ.
เอตฺถ ปน เตสํ เตสํ อตฺถานิ
สมยสทฺทวจฺนียตา สามญฺญมฺปาทาย
อนนเกตฺถตา สมยสทฺทสฺส วุตฺตา.

ชื่อว่า สมย เพราะอรรถว่าเป็น
สภาวะที่บุคคลพึงถึง คือ พึงบรรลุโดย
ชอบเฉพาะหน้าด้วยญาณ, ได้แก่ สภาวะ
อันไม่แปรปรวนแห่งธรรมทั้งหลาย.

ชื่อว่า สมย เพราะอรรถว่าไป คือ
ถึง ได้แก่ รู้โดยชอบเฉพาะหน้าด้วยญาณ,
ได้แก่ การรู้สภาวะธรรมตามความเป็นจริง.

พึงทราบความเป็นไปของ สมย
ศัพท์ ในอรรถนั้น ๆ อย่างนี้.

ศัพท์เดี่ยวยมีหลายอรรถ

ถามว่า ก็ ศัพท์ทั้งหลายย่อมดำรง
โดยอาศัยอรรถทุก ๆ อย่าง เพราะเหตุนั้น
ศัพท์ ๆ เดี่ยว ย่อมไม่อาจแสดงความ
หมายได้หลายอย่าง มิใช่หรือ ? ตอบว่า
คำที่กล่าวมานั้นจริง เมื่อมุ่งถึงศัพท์ที่
มีลักษณะพิเศษ. จริงอยู่ เมื่อมุ่งถึงศัพท์
ที่มีลักษณะพิเศษ ศัพท์ ๆ เดี่ยว ไม่
สามารถกล่าวความหมายหลายอย่างได้.
เพราะ สมย ศัพท์ ที่มี กาล เป็นอรรถ
(กาลเวลา) ย่อมไม่กล่าวอรรถมีสมฺมะ
เป็นต้น. แต่ในที่นี้ท่านกล่าวความที่ สมย
ศัพท์ มีอรรถหลายอย่าง เพราะอาศัย
ความที่อรรถเหล่านั้น ๆ อาจถูก สมย
ศัพท์กล่าวถึงได้โดยทั่วไป.

เอว สพฺพตฺถ อตฺถุทฺธาเร อธิปฺปาโย
เวทิตพฺโพ.

อิโต ยาโต อยโต จ
นิปฺพตฺตี สมฺทีรเย
วิญญู สมยสทฺทสฺส
สมวายาทิวาจิโน.

อิโต ยาโต อยโต จ
สมานตฺเถหิ ฐาตุหิ
เอว สมานรูปานิ
ภวนฺตฺตีติ จ อีรเย.

นย รกฺขณ๑ จ. จกาโร คติ-
เปกฺขโก. นยติ. นโย. นโยติ นยณฺ
คมนนฺติ นโย, ปาฬิคติ. นยนฺติ วา
รกฺขนฺติ อตฺถํ เอเตนาติ นโย,
ตถตฺตนยาติ.

ทย ทานคติหิสาทานรกฺขาสฺ.
ทยติ. ทยา.

พึงทราบอธิบาย ในอัฐทฐาระ
ในที่ทุกแห่งอย่างนี้.

บัณฑิตพึงแสดงความสำเร็จแห่ง
สมย ศัพท์ ที่บ่งบอกถึงความหมาย
มีสมวายเป็นต้น ซึ่งมาจาก อิ ฐาตุ
ยา ฐาตุ และ อย ฐาตุ.

บัณฑิตพึงแสดงว่า สมย ศัพท์
มีรูปเหมือนกัน สำเร็จมาจาก ฐาตุ
๓ ตัว คือ อิ ฐาตุ ยา ฐาตุ และ
อย ฐาตุ ซึ่งมีความหมายว่าไป
เหมือนกัน.

นย ฐาตุ ใช้ในอรรถแห่ง รกฺขณ
(รักษา, ไป), และใช้ในอรรถแห่ง คติ (ไป,
ถึง, เป็นไป). จ อักษรมุ่งหมายเอาอรรถ
แห่ง คติ. นยติ (ย่อมรักษา, ย่อมไป).
นโย (นัย). บทว่า นโย มีวิเคราะห์ว่า
ชื่อว่า นย เพราะอรรถว่า ไป คือ ดำเนิน
ไป ได้แก่ ปาฬิคติ (คติแห่งพระบาลี).
อีกนัยหนึ่ง ชื่อว่า นย เพราะอรรถว่า
เป็นเครื่องรักษา คือ คุ้มครองอรรถ
ได้แก่ ตถตฺตนัยเป็นต้น.

ทย ฐาตุ ใช้ในอรรถแห่ง ทาน (ให้),
คติ (ไป, ถึง), หิสา (เบียดเบียน), อาทาน
(ถือเอา), รกฺข (รักษา). ทยติ (ย่อมให้,
ย่อมเบียดเบียน). ทยา (ความเอ็นดู).

ทยาติ เมตตปิ วุจติ กรณาปิ.
 “ทยาปนุโน”ติ^๑ เอตถ हि เมตต
 “ทยา”ติ, เมตตจิตตตี อापनुโนติ हि
 อตฺเถ. “อทยาปนุโน”ติ^๒ เอตถ ปน
 กรณา “ทยา”ติ วุจติ. นิฏฺกรณตี
 อापनुโนติ हि อตฺเถ. เอว ทยาสทฺทสุ
 เมตตากรณาสุ ปวตฺติ เวทิตพฺพา. ตถา
 हि **อภิธมฺมฎีกาย** วุตตี “ทยาสทฺโท
 ยตฺถ ยตฺถ ปวตฺตตี, ตตฺถ ตตฺถ
 อธิปฺพายวเสน โยเชตพฺโพ. ทยาสทฺโท
 हि **อนุรทฺขณตฺถ** อนุโตนีตี กตฺวา
 ปวตฺตมาโน เมตตาย จ กรณาย จ
 ปวตฺตตี”ติ.^๓

วจนตฺเถ ปเนตฺถ เอว
 เวทิตพฺโพ : ทยติ ททาติ สตฺตานํ อภยํ
 เอตายาติ ทยา. ทยติ คจฺจติ วิภาคํ
 อกตฺวา ปาปกฺลยาณชเนสุ สมํ วตฺตตี,
 สีเตน สมํ ผรณตี รโหิมลญฺจ ปวาเหนตี

ท่านเรียกเมตตบ้าง กรณบ้าง ว่า
 ทยา ก็เมตต ท่านเรียกว่าทยา ในข้อ
 ความนี้ว่า ทยาปนุโน (ถึงความเอ็นดู),
 หมายความว่า ผู้ถึงความเป็นผู้มีเมตตา
 จิต. อนึ่ง กรณา ท่านเรียกว่า ทยา ใน
 ข้อความนี้ว่า อทยาปนุโน (ไม่ถึงความ
 เอ็นดู) หมายความว่า ถึงความเป็นผู้
 ไม่มีกรุณา. พึงทราบความเป็นไปใน
 เมตตาและกรุณาแห่ง ทยา ศัพท์
 อย่างนี้. จริงอย่างนั้น ในคัมภีร์ฎีกา
อภิธรรม ท่านกล่าวไว้ว่า ทยา ศัพท์
 ย่อมปรากฏในที่ใด ๆ พึงประกอบ ทยา
 ศัพท์ ในที่นั้น ๆ ด้วยอำนาจความ
 ประสงค์. จริงอยู่ ทยา ศัพท์นั้น เมื่อ
 เป็นไป เพราะทำอรรถคือการรักษาไว้
 ภายใน ย่อมเป็นไปในเมตตาและกรุณา.

วิเคราะห์ ทยา ศัพท์

ก็ในเรื่องนี้ พึงทราบวิเคราะห์
 ดังต่อไปนี้ ชื่อว่า ทยา เพราะอรรถว่า
 เป็นเหตุให้อภัย แก่เหล่าสัตว์. ชื่อว่า
 ทยา เพราะอรรถว่าเป็นไปเสมอกันใน
 คนชั่วและคนดี โดยไม่ทำการแบ่งแยก,

^๑ ที.สี. ๙/๓/๕.

^๒ ม.ม. ๑๒/๔๘๔/๕๒๑.

^๓ ข. ธรรมสงฺคณีนุฎฎีกา. ๑/๖.

อุทกมิวาทิปี ทยา, เมตตา. ทยติ วา
 หีสติ การุณิกั ยาว ยถาธิปเปตัม ปรสสุ
 หิตนิปฺผลตตี น ปาปฺณาติ, ตาวาติ
 ทยา. ทยติ อนุคฺคณฺหาติ ปาปชฺนมฺปิ
 สชฺชโน เอตายาติปี ทยา. ทยติ อตฺตโน
 สุขมฺปิ ปหาย เขทํ คณฺหาติ สชฺชโน
 เอตายาติ ทยา. ทยฺนฺติ คณฺหนฺติ
 เอตาย มหาโพธิสฺตฺตา พุทฺธภาวาย
 อภินิหารกรณกาเล หตฺถคตมฺปิ
 อรหตฺตผลํ จทฺทเขตฺตวา สํสารสาครโต
 สตฺเต สมฺพุทฺธวิตุกามา อนสฺสาสกํ
 อติภยานกั มหนฺตํ สํสารทฺทุกฺขํ, ปจฺฉิมภเว
 จ สห อมตธาทฺปฏิลาภาน อเนกคฺณ-
 สมลฺงกตํ สพฺพญฺญตฺตญฺยานญฺจาติปี
 ทยา, กรุณา. กรุณามูลกา หิ สพฺเพ
 พุทฺธคฺณา.

อปโร นโย : ทยฺนฺติ อนุรกฺขณฺติ
 สตฺเต เอตาย, สยั วา อนุทยติ, อนุทย-
 มตฺตเมว วา เอตฺนฺติ ทยา, เมตฺตา เจว
 กรุณา จ. กิณฺจึ ปโยคเมตฺถ กถยาม

เหมือนน้ำที่แผ่ไปเสมอกับความเย็น
 และชำระมลทินคืออริได้แก่ เมตตา.
 อีกนัยหนึ่ง ชื่อว่า ทยา เพราะอรรถว่า
 เบียดเบียนบุคคลผู้มีใจกรุณา ตราบเท่า
 ที่ยังไม่ถึงความสำเร็จประโยชน์แก่คนอื่น
 ตามที่ปรารถนา. ชื่อว่า ทยา เพราะอรรถ
 ว่าเป็นเหตุให้คนดี อนุเคราะห์แม้คนชั่ว,
 ชื่อว่า ทยา เพราะเป็นเหตุให้คนดีรับเอา
 ความลำบากเพราะยอมเสียสละแม้ความ
 สุขส่วนตัว. ชื่อว่า ทยา เพราะอรรถว่าเป็น
 สภาวะให้พระมหาโพธิสัตว์ผู้ประเสริฐ
 ยอมสละอรรถตผล แม้อยู่ในเงื้อม
 พระหัตถ์ ในเวลาทำอภินิหารเพื่อพุทธภูมิ
 เป็นผู้ประสงค์เพื่อจะยกเหล่าสัตว์ออก
 จากสาครคือสังสารวัฏ ได้รับสังสารทุกข์
 อันใหญ่หลวงน่าสะพรึงกลัวซึ่งกระทำ
 ความไม่สำราญ และพระสัพพัญญุต-
 ญาณ ที่ประดับด้วยคุณอันมากมาย
 พร้อมกับการบรรลุอมตธาตุในภพสุดท้าย
 ได้แก่ กรุณา. ก็พระพุทฺธคฺณทั้งมวล
 มีความกรุณาเป็นมูลเหตุ.

อีกนัยหนึ่ง ชื่อว่า ทยา เพราะ
 อรรถว่าเป็นเหตุรักษา คือ ค้ำครอง
 เหล่าสัตว์ หรือรักษาเอง, หรือเป็นเพียง
 การรักษานั้นเทียว, ได้แก่ เมตตาและ

“เสยฺยถาปี คหปติ คิซฺโณ วา กงฺโก วา
 กุลโล วา มัสเปสึ อาทาย ทเยยฺย.”^๑
 ปุตฺเตสฺส มทฺทิ^๒ ทเยสิ, สสฺสุยา สสรฺมฺหิ
 จ.^๓ ทยิตฺพุโพ รเถสฺมา”.^๔ ตตฺถ ทเยยฺยาติ
 อูปฺตติตฺวา คจฺเจยฺย, คตฺยตฺถวเสเนตฺ
 ทฏฺฐพฺพ. ทเยสิติ เมตฺตจิตฺตํ กเรยฺยาสิ.
 ทยิตฺพุโพติ ปิยาติพุโพ. อุมยฺมเปตฺ.
 วิวรณํ รกฺขณตฺถํ อนฺนโตคฺฉํ กตฺวา
 อธิปฺปายตฺถวเสน กตฺนฺติ เวทิตฺพฺพ.

กรุณา. ในเรื่องนี้ ข้าพเจ้าจะกล่าว
 อุทาหรณ์บางอย่างดังนี้ เสยฺยถาปี คหปติ
 คิซฺโณ วา กงฺโก วา กุลโล วา มัสเปสึ
 อาทาย ทเยยฺย (ดูกรคฤหบดี เปรียบ
 เหมือนแร้ง นกกระสา หรือเหยี่ยวโฉบขึ้น
 เนื้อแล้วบินไป). ปุตฺเตสฺส มทฺทิ ทเยสิ,
 สสฺสุยา สสรฺมฺหิ จ (ดูกรพระน้องมัทรี
 เธอพึงเอาใจใส่ลูกทั้งสอง ในพระชนนี
 และพระชนกของพี่). ทยิตฺพุโพ รเถสฺมา
 (ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นจอมทัพ พระ
 ปัญจาลจันทรราชกุมาร พระองค์ก็ควรทรง
 รักใคร่). บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า
 ทเยยฺย ความว่า บินไป. ทย ชาติฺนี้พึง
 เห็นด้วยอำนาจแห่งอรรถว่า คติ (ไป).
 บทว่า ทเยสิ ความว่า พึงกระทำเมตตา
 จิต. บทว่า ทยิตฺพุโพ ความว่า พึงรัก.
 นักศึกษาพึงทราบว่ คำอธิบายแม้ทั้งสอง
 นี้กระทำด้วยอำนาจแห่งอรรถที่ผู้พูด
 ประสงค์เพราะสงเคราะห์อรรถว่า รักษาไว้
 ภายใน.

^๑ ม.ม. ๑๓/๔๘/๔๑-๔๒. คิซฺโณ วา กงฺโก วา กุลโล วา มัสเปสึมาทาย อุตฺตทเยยฺย.

^๒ ไป. มทฺทิ.

^๓ ชุ.ชา. ๒๘/๑๐๗๔/๓๗๒.

^๔ ชุ.ชา. ๒๘/๖๕๑/๒๓๕.

อูยี้ ๑ ๓๓๓๓๓๓๓. อูยติ. อูโต,
อูตวา.

อูยี้ ฐาตุ ใช้ในอรรธแห่ง ๓๓๓-
๓๓๓๓๓๓๓ (๓๓๓๓๓๓, ๓๓๓๓๓๓). อูยติ (ย้อม
๓๓๓๓๓๓). อูโต (อันเขา๓๓๓๓๓๓๓แล้ว),
อูตวา (๓๓๓๓๓๓๓แล้ว).

ปุยี้ ๑ ๓๓๓๓๓๓๓ ๑. ปุยติ.
ปุยโต, ปุยตวา. ปุติมจจจจ กุสคคคคค โย นโร
อุปนยหติ.^๑

ปุยี้ ฐาตุ ใช้ในอรรธแห่ง ๑๓๓๓๓๓๓
(๓๓๓๓๓๓๓), และใช้ในอรรธแห่ง ๑๓๓๓๓๓๓
(๓๓๓๓๓๓๓, ๓๓๓๓๓๓). ปุยติ (ย้อม๓๓๓๓๓๓๓,
ย้อม๓๓๓๓๓๓). ปุยโต (๓๓๓๓๓๓๓แล้ว, ๓๓๓๓๓๓แล้ว),
ปุยตวา (๓๓๓๓๓๓๓แล้ว, ๓๓๓๓๓๓แล้ว). ปุติมจจจจ
กุสคคคคคค โย นโร อุปนยหติ (นระ๓๓๓๓๓๓๓
ห่อปลา๓๓๓๓๓๓๓ด้วยปลา๓๓๓๓๓๓๓).

กนุยี้ ๑ ๓๓๓๓๓๓๓. กนุยติ. กนุโต,
กนุตวา.

กนุยี้ ฐาตุ ใช้ในอรรธแห่ง ๑๓๓๓๓๓๓
(๓๓๓๓๓๓๓, ๓๓๓๓๓๓). กนุยติ (ย้อม๓๓๓๓๓๓๓).
กนุโต (๓๓๓๓๓๓๓แล้ว), กนุตวา (๓๓๓๓๓๓แล้ว).

ขมาย ๑ ๓๓๓๓๓๓๓. ขมายติ. ขมาโต,
ขมาตวา.

ขมาย ฐาตุ ใช้ในอรรธแห่ง ๑๓๓๓๓๓๓
(๓๓๓๓๓๓๓, ๓๓๓๓๓๓). ขมายติ (ย้อม๓๓๓๓๓๓๓, ย้อม
๓๓๓๓๓๓๓). ขมาโต (๓๓๓๓๓๓๓แล้ว, ๓๓๓๓๓๓แล้ว),
ขมาตวา (๓๓๓๓๓๓๓แล้ว, ๓๓๓๓๓๓แล้ว).

ผายิ ๑ ๓๓๓๓๓๓๓. ผายติ. ผิตโต,
ผิตวา.

ผายิ ๑ ๓๓๓๓๓๓๓ ฐาตุ ใช้ในอรรธ
แห่ง ๑๓๓๓๓๓๓ (๓๓๓๓๓๓๓, ๓๓๓๓๓๓๓). ผายติ
(ย้อม๓๓๓๓๓๓๓). ผิตโต (๓๓๓๓๓๓๓แล้ว), ผิตวา
(๓๓๓๓๓๓๓แล้ว).

^๑ ๑. ๒๕/๒๕๔/๒๕๓, ๑. ๒๖/๒๖๕๒/๔๓๗, ๑. ๒๗/๒๗๖๒/๓๐๓.

จ่าย ปุชานิสามเนสฺ. ปุชา
 ปุชนา. นิสามนํ โอลิกันํ สวณญจ
 วุจฺจติ. "อิงฺฆ มทฺธิ นิสามเหิ." นิสามยถ
 สาธโว"ติ จ อาทิสฺ หิ โอลิกันสวณานิ
 นิสามนสทฺเทน วุตฺตานิ. อปีจ ณาณน
 อุปปริกฺขณมฺปี นิสามนเมวาติ คเหตุพฺพ.
 จายติ, อปจายติ. อนคारे ปพฺพชิต
 อปเจ พฺรหฺมจาริเย. เย วุทฺธมฺปจายนฺติ.^๒
 อปจิตฺติ ทสฺเสติ.^๓ นิจฺจํ วุทฺธาปจายิโน.^๔

จ่าย ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง ปุชา
 (บุชา), นิสามน (ไคร์ครวญ). การบุชา
 ชื่อว่า ปุชา. การดูและการฟัง ท่าน
 เรียกว่า นิสามน. จริงอยู่ ท่านกล่าว
 การดูและการฟังด้วย นิสามน ศัพท์
 ในประโยคเป็นต้นว่า อิงฆ มทฺธิ นิสามเหิ
 (เชิญดูเถิดม้ทรี). นิสามยถ สาธโว (พวก
 ท่านผู้เป็นสัตบุรุษจงฟังเถิด). อีกนัยหนึ่ง
 แม้การไคร์ครวญด้วยญาณ ก็ฟังถือเอา
 ว่า นิสามน. จายติ (ย้อมบุชา, ย้อมไคร์-
 ครวญ), อปจายติ (ย้อมย้าเกรง, ย้อม
 เคารพ). อนคारे ปพฺพชิต อปเจ
 พฺรหฺมจาริเย (ฟังเคารพบุชาบรรพชิต
 ผู้ประพฤติพรหมจรรย์ผู้ไม่ครองเรือน). เย
 วุทฺธมฺปจายนฺติ (ชนเหล่าใดย้อมเคารพ
 ผู้ใหญ่). อปจิตฺติ ทสฺเสติ (ย้อมแสดงความ
 เคารพ). นิจฺจํ วุทฺธาปจายิโน (ผู้มี
 ปกติกราบไหว้อ่อนน้อมถ่อมตนต่อท่าน
 ผู้ใหญ่เป็นนิตย).

ยการนุตธาตฺรูปานิ.

กลุ่มธาตุ
 ที่ลงท้ายด้วย ย อักษร จบ.

^๑ พุ.ชา. ๒๘/๑๑๐๓/๓๘๙.

^๒ พุ.ชา. ๒๗/๓๗/๑๒, วิ.จ. ๗/๒๖๓/๑๑๗.

^๓ พุ.ธ. ๒๕/๑๘/๒๙.

^๔ พุ.ชา. ๒๗/๓๒/๑๑.

ร การนตธาตุ

รา อาทานเน. ราติ.

ริ สนฺตทานเน. เเวติ. เเวณฺ. เเวณฺติ
รโห.

รุ คติยํ โรสเน ๑. รวติ, วิรวติ.

รุ สทฺทเท. โรติ, รวติ. รโว,
อุปรโว. รุติ มนฺณฺณํ รุจียา ๑ ปิฏฺจิจิ.^๑
รุตฺตฺตฺติ รวนํ รุติ, สทฺทโท.

เร สทฺทเท. รាយติ. รา. รตฺติ. เอตฺถ
๑ ราติ สทฺทโท. รตฺติตี นิสาสงฺขาโต
สฺตฺตฺตฺตํ สทฺทสฺส วุปฺสมกาโล. รา ตียฺยติ
อุจฺฉิษฺชติ เอตฺถาติ รตฺติ.

ธาตุที่ลงท้ายด้วย ร อักษร

รา ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง อาทาน
(ถือ, ยึดมั่น). ราติ (ยอมถือ).

ริ ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง สนฺตทาน
(สืบทอด). เเวติ (ยอมสืบทอด). เเวณฺ (อุลลึ).
บทว่า เเวณฺ ได้แก่ อุลลึ.

รุ ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง คติ (ไป),
และใช้ในอรรถแห่ง โรสเน (โกรธ,
เกรี้ยวกราด). รวติ (ยอมไป), วิรวติ
(ยอมไป, ย่อมโกรธ).

รุ ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง สทฺท (ออก
เสียง, กล่าว). โรติ (ยอมร้อง), รวติ (ยอม
ร้อง). รโว (เสียง), อุปรโว (เสียง). รุติ
มนฺณฺณํ รุจียา ๑ ปิฏฺจิจิ (เสียงของท่าน
ก็เพราะ หลังกของท่านกึ่งาม). บทว่า รุติ
ความว่า การร้อง ชื่อว่า รุติ, ได้แก่ เสียง.

เร ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง สทฺท
(ออกเสียง, กล่าว). รាយติ (ยอมออกเสียง).
รา (เสียง). รตฺติ (ราตรี). ก็ในที่นี้ บทว่า
รา ได้แก่ เสียง. บทว่า รตฺติ ได้แก่
เวลาสงบแห่งเสียงของเหล่าสัตว์ กล่าวคือ

^๑ พ.ศ. ๒๓/๖๒๖/๑๔๙.

พฺร วิยตฺติยํ วาจา ยํ. อปี หนฺตฺวา
หโต พฺรฺตฺติ.^๑

พฺรฺวิตฺติ, พฺรฺนฺตฺติ. พฺรฺสฺสิ, พฺรฺถ. พฺรฺมฺมิ,
พฺรฺม. พฺรฺเต, พฺรฺวณฺเต. พฺรฺเส, พฺรฺเวห.
พฺรฺเว, พฺรฺเมห.

พฺรฺตฺ, พฺรฺวิตฺ, พฺรฺวณฺตฺ. พฺรฺหิ, พฺรฺถ.
พฺรฺมฺมิ, พฺรฺม. พฺรฺตฺ, พฺรฺวณฺตฺ.

เอตฺถ จ อมฺพฺฏฺจฺสุตฺเต “ปฺน
ภวํ โคตโม พฺรฺวิตฺตฺ”ติ^๒ ปาฬิตฺสฺสนโต
“พฺรฺวิตฺตฺ”ติ วุตฺตํ. เอวํ สพฺพตฺถาปี
อุปปริกฺขิตฺวา นโย คเหตุพฺโพ.

เวลากลางคืน. ชื่อว่า รัตติ เพราะอรรถว่า
เป็นกาลที่เสียงขาดสูญไป.

พฺรฺ ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง วิยตฺติ-
วาจา (กล่าวชัดเจน, พุด). อปี หนฺตฺวา
หโต พฺรฺตฺติ (บุคคลทำร้ายตนเองกลับ
กล่าวหาว่าคนอื่นทำร้าย).

แบบแจก พฺรฺ ธาตุ

วัตตมานาวิภตติ

ปรัสสบท	อตฺตโนบท
พฺรฺวิตฺติ พฺรฺนฺตฺติ	พฺรฺเต พฺรฺวณฺเต
พฺรฺสฺสิ พฺรฺถ	พฺรฺเส พฺรฺเวห.
พฺรฺมฺมิ พฺรฺม	พฺรฺเว พฺรฺเมห

ปัญจมีวิภตติ

ปรัสสบท	อตฺตโนบท
พฺรฺตฺ พฺรฺวิตฺ พฺรฺวณฺตฺ	พฺรฺตฺ พฺรฺวณฺตฺ
พฺรฺหิ พฺรฺถ	...
พฺรฺมฺมิ พฺรฺม	...

ก็ในแบบแจกนี้ ข้าพเจ้ากล่าวรูปว่า
พฺรฺวิตฺ เพราะพบตัวอย่างจากพระบาลี
ในอัมพฺฏฺจฺสุตฺตโรว่า ปฺน ภวํ โคตโม
พฺรฺวิตฺ (พระสมณโคตมผู้เจริญจงตรัสอีก).
นักศึกษาก็พิจารณาใคร่ครวญแล้วถือ
เอานยะแม้ในที่ทุกแห่ง ด้วยประการฉะนี้.

^๑ ที.สี. ๙/๑๕๓/๑๒๔ พฺรฺตฺติ.

^๒ พฺ.ธ. ๒๕/๒๑/๓๕, พฺ.เถร. ๒๖/๓๙๗/๔๐๖.

พฺรเวยฺย, พฺรเว, พฺรเวยฺยํ.
 พฺรเวยฺยาสี, พฺรเวยฺยธาถ. พฺรเวยฺยยามิ,
 พฺรเวยฺยยาม. พฺรเวถ, พฺรเวริ. พฺรเวถเ,
 พฺรเวยฺยาโวห. พฺรเวยฺยํ. พฺรเวยฺยยามเ.

ปพฺรุตฺติ. อนุพฺรุตฺติ. ปพฺรุตฺตุ, อนุพฺรุตฺตุ.
 ปพฺรเวยฺย, อนุพฺรเวยฺย.

เอวํ สพฺพตฺถ ปอนุอุปสคฺเคหิปี
 ยถาสมฺภวํ ปทมาลา โยเซตพฺพา.

อาห, อาหุ. พฺรเว, พฺรวิตฺถ,
 พฺรวิเร. พฺรวิตฺถเ, พฺรวิโวห. พฺรวี,
 พฺรวิเมห. ปโรกฺขาเวเสน วุตฺตานิ.

อพฺรวา, อพฺรฺว. อพฺรโว, อพฺรเวตฺถ.
 อพฺรวิ, อพฺรเวมฺหา. อพฺรเวตฺถ, อพฺรเวตฺถํ.
 อพฺรเวเส, อพฺรเวหํ. อพฺรวี, อพฺรเวมิหเส.
 หิยฺยตฺตนิเวเสน วุตฺตานิ.

สัตตมีวิภตติ

ปรัสสบท	
พฺรเวยฺย	พฺรเว พฺรเวยฺยํ
พฺรเวยฺยาสี	พฺรเวยฺยธาถ
พฺรเวยฺยยามิ	พฺรเวยฺยยาม
อัตตโนบท	
พฺรเวถ	พฺรเวริ
พฺรเวถเ	พฺรเวยฺยาโวห
พฺรเวยฺย	พฺรเวยฺยยามเ

แบบแจก พฺรฺ ชาติ ที่มีอุปสรรค

ปพฺรุตฺติ. อนุพฺรุตฺติ. ปพฺรุตฺตุ, อนุพฺรุตฺตุ.
 ปพฺรเวยฺย, อนุพฺรเวยฺย.

นักศึกษ่าพึงแจกปทมาลา ตาม
 สมควรแม้ด้วย ป และ อนุ อุปสรรค
 ในวิภตติทั้งหมดอย่างนี้.

ปโรกขาวิภตติ

ปรัสสบท	อัตตโนบท
อาห อาหุ	พฺรวิเร พฺรวิตฺถเ
พฺรเว พฺรวิตฺถ	พฺรวิโวห พฺรวี พฺรวิเมห

หิยัตตนิวิภตติ

ปรัสสบท	อัตตโนบท
อพฺรวา อพฺรฺว	อพฺรเวตฺถ อพฺรเวตฺถํ
อพฺรโว อพฺรเวตฺถ	อพฺรเวเส อพฺรเวหํ
อพฺรวิ อพฺรเวมฺหา	อพฺรวี อพฺรเวมิหเส

อพรวี, อพรวุ. อพรวโ, อพรวิตถ.
 อพรวี, อพรวิมหา. อพรวา, อพรวุ.
 อพรวเส, อพรวิวุห. อพรวุ, อพรวิเมห.
อชชตตนีวเสณ วุตตานิ.

อชชตตนีวักตติ

ปรัสสบท	อัตตโนบท
อพรวี อพรวุ	อพรวา อพรวุ
อพรวโ อพรวิตถ	อพรวเส อพรวิวุห
อพรวี อพรวิมหา	อพรวุ อพรวิเมห.

ภวิสสันตีวักตติ

พรวิสฺสติ, พรวิสฺสนฺติ.

ปรัสสบท

พรวิสฺสติ	พรวิสฺสนฺติ
-----------	-------------

กาลาติปัดตีวักตติ

ปรัสสบท

อพรวิสฺสา, อพรวิสฺสฺสุ.

เสสฺ สพฺ พเนตพฺ.

กมฺมปทํ อปฺปสฺสิทฺธํ. สเจ ปน สฺยยา,
 “พรวุยตี”ติ สฺยยา “ลฺยุยตี, ลฺยุยตี”ติ ปทานิ
 วีย.

ชีร พรวุหนเน. พรวุหนนํ วทฺตมฺนํ.
 ชีรติ. ชีรํ. ชีรมาโน. ชีรณํ. อปฺปสฺสุตฺตายํ
 ปุริโส พฺลิตฺททฺโทว ชีรติ.^๑

อพรวิสฺสา | อพรวิสฺสฺสุ

รูปที่เหลือพึงแจกให้ครบ.

บทกรรมไม่มีใช้. แต่ถ้าจะพึงมี
 ไชร์, จะพึงมีบทว่า พรวุยติ เหมือนบทว่า
 ลฺยุยตี, ลฺยุยตี (ย่อมเกี่ยว).

ชีร ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง **พรวุหน**
 (เจริญ). ความเจริญ ชื่อว่า **พรวุหน**. ชีรติ
 (ย่อมแก้). ชีร (แก้อยู่). ชีรมาโน (แก้อยู่).
 ชีรณ (ความแก้). อปฺปสฺสุตฺตายํ ปุริโส,
 พฺลิตฺททฺโทว ชีรติ (บุรุษมีสุตะน้อยนี้ย่อม
 แก้เปล่าเหมือนโคถึก [เนื้อของเขาย่อม
 เจริญ แต่ปัญญาของเขาหาเจริญไม่]).

^๑ พ.ชา. ๒๗/๑๔๖/๔๗.

ปุร ปุรณ. ปุรติ. ปุรเตว มโหทธิ.^๑
 สพฺเพ ปุเรนฺตุ สงฺกปฺปา.^๒ ปุริตุํ, ปุริตฺวา,
 ปุริ, ปุริตํ. ปุณฺณํ, ปริปุณฺณํ. สมฺปุณฺณํ,
 ปุรณํ. ปุรโณ กสฺสโป.^๓ การิตะ :
 “ปารมิโย ปุเรติ, ปุรยติ, ปุราเปติ,
 ปุราปยติ. ปุเรตฺวา, ปุริยิตฺวา, ปุราเปตฺวา,
 ปุราปยิตฺวา, ปริปุเรตฺวา” อิจฺจาทีนิ
 ภาวนฺติ.

โฆร คติปฏิฆาเต. คติปฏิฆาตํ
 คติปฏิฆนนํ. โฆรติ.

โฆร คติจาทฺริเย. คติจาทฺริยํ
 คติเชกภาโว. โฆเรติ.

ปุร ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง ปุรณ
 (เต็ม). ปุรติ (ย่อมเต็ม). ปุรเตว มโหทธิ
 (มหาสมุทรยังเต็มอยู่ตามเดิม). สพฺเพ
 ปุเรนฺตุ สงฺกปฺปา (ขอความดำริทั้งปวง
 จงเต็มรอบ). ปุริตุํ (เพื่อเต็ม). ปุริตฺวา
 (เต็มแล้ว). ปุริ (เต็มอยู่), ปุริตํ (เต็ม
 แล้ว). ปุณฺณํ (เต็มแล้ว), ปริปุณฺณํ (เต็ม
 รอบแล้ว). สมฺปุณฺณํ (เต็มพร้อมแล้ว),
 ปุรณํ (ความเต็ม). ปุรโณ กสฺสโป (ปุรณ-
 กัสสปะ). เมื่อลงการิตปัจจัย จะมีรูป
 เป็นต้นว่า ปารมิโย ปุเรติ (ยังบารมีให้
 เต็มอยู่), ปุรยติ, ปุราเปติ, ปุราปยติ (ให้
 เต็มอยู่). ปุเรตฺวา, ปุริยิตฺวา, ปุราเปตฺวา,
 ปุราปยิตฺวา, ปริปุเรตฺวา (ให้เต็มแล้ว).

โฆร ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง คติ-
 ปฏิฆาต (กำจัดการไป, หยุด). การ
 กำจัดการไป ชื่อว่า คติปฏิฆาต. โฆรติ
 (ย่อมหยุด).

โฆร ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง คติ-
 จาทฺริย (ความงามแห่งการไป). ความ
 ฉลาดแห่งการไป ชื่อว่า คติจาทฺริย.
 โฆเรติ (ย่อมไปงาม).

^๑ ที่.มหา.อ. ๕/-/๑๔๔, อัง. เอกก.อ. ๑๓/-/๒๕๑, พุ.ธ.อ.๑๗/-/๒๐๘, ๑๘/-/๙๗.

^๒ ที่.ส. ๙/๙๔/๖๗.

^๓ ที่.ส.อ. ๔/-/๒๖๔, ม.ม.อ. ๗/-/๒๑๗, พุ.พ.อ. ๑๖/-/๒๐๓, พุ.อ.อ.อ. ๒๐/-/๑๗๑, พุ.ส.อ. ๒๑/-/๕๗.

สร คติย. สรติ, วิสรติ, อุตฺสรติ.
 อุตฺสارณา. สโร. สํสาโร อิจฺจาทีนึ.
 ตตฺถ สโรติ รหโ. สํสาโรติ วฏฺฏํ, โย
 “ภโว”ติปิ วุจฺจติ.

จร จรณ. จรติ, วิจรติ, อนุจรติ,
 สญฺจรติ.

จร คติภกฺขเนสฺ. จรติ, วิจรติ,
 อนุจรติ, สญฺจรติ, ปฏฺิจรติ. จริยา. จริตา.
 จาโร. วิจาโร. อนุวิจาโร. อูปวิจาโร.
 จรณํ. จารโก. โอจรโก. พุรหุมฺจริยํ
 อิจฺจาทีนึ.

ตตฺถ จรตีติ คจฺจติ, ภกฺขติ วา.
 ตถา हि จรณฺติ ปทสฺส คจฺจนฺโต ขาทนฺโต

สร ภาตฺ ใช้ในอรรถแห่ง **คติ** (ไป).
 สรติ (ย่อมนไป), วิสรติ (ย่อมนชานไป),
 อุตฺสรติ (ย่อมนขึ้นไป). อุตฺสارณา (การ
 เคลื่อน, งานฉลอง). สโร (สระ). สํสาโร
 (สังสารวัฏ) เป็นต้น. บรรดาบทเหล่านั้น
 บทว่า **สโร** ได้แก่ สระ. บทว่า **สํสาโร**
 ได้แก่ วัฏฏะ ซึ่งท่านเรียกว่า ภว บ้าง.

จร ภาตฺ ใช้ในอรรถแห่ง **จรณ**
 (ประพฤติ). จรติ (ย่อมนประพฤติ), วิจรติ
 (ย่อมนประพฤติโดยพิเศษ), อนุจรติ (ย่อมน
 ประพฤติตาม), สญฺจรติ (ย่อมนประพฤติ
 ด้วยดี).

จร ภาตฺ ใช้ในอรรถแห่ง **คติ** (ไป),
ภกฺขน (กิน, บริโภค). จรติ, วิจรติ
 (ย่อมนเที่ยวไป), อนุจรติ, สญฺจรติ (ย่อมน
 เที่ยวไป), ปฏฺิจรติ (ย่อมนปกปิด). จริยา
 (ความประพฤติ). จริตา (จริต). จาโร
 (ความใคร่ครวญ). วิจาโร (ความใคร่-
 ครวญโดยประการต่าง ๆ). อนุวิจาโร
 (ความใคร่ครวญ). อูปวิจาโร (ความ
 เข้าไปใคร่ครวญ). จรณํ (เท้า). จารโก
 (กรง). โอจรโก (ผู้เที่ยวไปเบื้องล่าง,
 จารบุรุษ). พุรหุมฺจริยํ (ความประพฤติ
 ประเสริฐ) เป็นต้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **จรติ**
 ได้แก่ ย่อมนไป หรือย่อมนกิน. จริงอย่างนั้น

ชาติ อตุล วทนต์ ครู. **ปฏิจรตี**
 ปฏิจรตี. **จารโก** ตปเวสิตานัน
 สุตตานัน สุขิ จรตี ภกขตีติ **จารโก**,
 โรโร. **โอจรโก**ติ อโรจารี.

ครูทั้งหลายกล่าวอรรถของบทว่า จริ ไว้ว่า
 ไปอยู่ และเคี้ยวกินอยู่. บทว่า **ปฏิจรตี**
 ได้แก่ ย่อมปกปิด. บทว่า **จารโก** มี
 วิเคราะห์ว่า ชื่อว่า **จารก** เพราะอรรถว่า
 เบียดเบียนความสุขของเหล่าสัตว์ผู้เข้าไป
 สู่กรงนั้น ได้แก่ กรง. บทว่า **โอจรโก**
 ได้แก่ ผู้เที่ยวไปในเบื้องล่าง.

อรรถนิตยสารของ พุทธมจริย ศัพท์

พุทธมจริยนิตย^๑ ทานมปิ
 เวชยาวจุมปิ สิกขาปทมปิ พุทธม-
 วิหารโรปี ธมฺมเทศนาปี เมถุนวิริตีปี
 สทธารสนฺโตโสปี อุโปสโกปี อริยมคฺโคปี
 สกฺลํ สาสนฺมปิ อชฺฌมาสโยปี วุจฺจติ.

ทาน (การให้) ก็ดี เวชยาวจ (การขวนขวาย) ก็ดี สิกขาปท (สิกขาบท) ก็ดี พุทธมวิหาร (พุทธมวิหาร) ก็ดี ธมฺม-
 เทศนา (การแสดงธรรม) ก็ดี เมถุนวิริตี (เมถุนวิริตี) ก็ดี สทธารสนฺโตส (ความยินดี
 ในภรรยาของตน) ก็ดี อุโปสโก (อุโปสโก) ก็ดี อริยมคฺค (อริยมรรค) ก็ดี สกฺลสฺส (คำสอนทั้งสิ้น) ก็ดี อชฺฌมาสย (อัชยาศัย) ก็ดี ท่านเรียกว่า **พุทธมจริย**.

ก็ **ทาน** (การให้) ท่านเรียกว่า
พุทธมจริย ในปุณณกชาดกนี้ว่า

กีนฺเต วตฺ กิ ปน พุทธมจริยํ
 กิสฺส สุฉินฺณสุส อัย วิปาโก

ข้าแต่พญานาค ก็อะไรเป็นวัตร
 ของท่าน อะไรเป็นพุทธมจริย

^๑ น. อังคุตตรนิกายฎีกา. ๒/๒๕๕. สารตฺถทีปนี. ๑/๕๑๖. ๕๑๗.

อิทธิขุติพลวิริยุปปตติ
อิทญจ เต^๑ นาค มหาวิมาน^๒.

อหญจ ภริยา จ มนุสฺสโลก
สทฺธา อุโภ ทานปตี อหุมฺหา
โอปานฏตฺ เม ชฺวี ตทาสี
สนฺตปฺปิตา สมณพฺรหฺมณา จ.

ตํ เม วตฺ ตํ ปน พฺรหฺมจฺริยํ
ตสฺส สฺจิจฺฉณฺสฺส อัย วิปาโก
อิทธิขุติพลวิริยุปปตติ
อิทญจ เม ชฺวี มหาวิมานนฺติ^๒

อิมสฺมิณฺหิ ปุณฺณกชาตเก ทานํ
“พฺรหฺมจฺริยนฺ”ติ วุตตํ.

ของท่าน วิบากนี้คือฤทธิ์ ความ
รุ่งเรือง กำลัง ความเพียร
การเกิดในนาคพิภพ และวิมาน
ใหญ่ของท่านนี้ เป็นวิบากแห่ง
พรหมจรรย์อะไร อันท่านประพฤติ
ดีแล้ว.

เราและภรรยา เมื่อยังอยู่ใน
มนุษยโลก เป็นผู้มึศรัทธา เป็น
ทานบดี ในครั้งนั้น เรือนของเรา
เป็นดั่งบ่อน้ำ และสมณพราหมณ์
ก็ได้อ้อมหน้าสำราญแล้ว.

ทานที่ให้แล้วนั้น เป็นวัตรของเรา
หนึ่ง ทานที่ให้แล้วนั้น เป็น
พรหมจรรย์ของเรา ดูกรท่านผู้เป็น
ปราชญ์ วิบากนี้ คือ ฤทธิ์ ความ
รุ่งเรือง กำลัง ความเพียร การ
เกิดในนาคพิภพ และวิมานใหญ่
ของเรานี้ เป็นวิบากแห่งพรหมจรรย์
นั้นอันเราประพฤติดีแล้ว.

^๑ โป. อุกฺขาหิ เม.

^๒ พุ.ชา. ๒๘/๑๐๑๑/๓๕๓.

เกน ปาณิ กามทโท
 เกน ปาณิ มธุสุสโว
 เกน เต พุรหมจรีเยน
 ปุณฺณํ ปาณิมฺหิ อิชฺฌตฺติ.

เตน ปาณิ กามทโท
 เตน ปาณิ มธุสุสโว
 เตน เม พุรหมจรีเยน
 ปุณฺณํ ปาณิมฺหิ อิชฺฌตฺตี^๑

อิมสฺมึ องฺกุรเปตวตฺตุมฺหิ เวยฺยาวจฺจ
 “พุรหมจรีเยน”ติ วุตฺตํ.

“อิทํ ไช ตํ ภิกฺขเว ติตฺติริยํ
 นาม พุรหมจรีเย อโหสิ”ติ^๒ อิมสฺมึ
 ติตฺติริชาตเก สิกฺขาปทํ “พุรหม-
 จรีเยน”ติ วุตฺตํ.

“ตํ ไช ปน ปญฺจสิข พุรหมจรีเย
 เนว นิพพิทาย น วิราคาย ๗เป๗
 ยาวเทว พุรหมโลกุปตฺตติยา”ติ^๓ อิมสฺมึ

เวยฺยาวจฺจ (การขวนขวาย) ท่าน
 เรียกว่า พุรหมจรีเย ในอังฺกุรเปตวตฺตุนีว่า

เพราะเหตุไร มือของท่านจึงให้สิ่ง
 ที่น่าปรารถนา เพราะเหตุไร มือ
 ของท่านจึงหลังสิ่งที่น่าปรารถนา
 บุญย่อมนสำเร็จ ในมือของท่าน
 ด้วยพหุมาจรรยอะไร.

มือของข้าพเจ้าให้สิ่งที่น่าปรารถนา
 ด้วยบุญนั้น มือของข้าพเจ้าหลัง
 สิ่งที่น่าปรารถนาด้วยบุญนั้น บุญ
 ย่อมสำเร็จ ในมือของข้าพเจ้า
 ด้วยพหุมาจรรยนั้น.

สิกฺขาปท (สิกขาบท) ท่านเรียกว่า
 พุรหมจรีเย ในติตฺติริชาตกนีว อิทํ ไช
 ตํ ภิกฺขเว ติตฺติริยํ นาม พุรหมจรีเย
 อโหสิ (ดูกรภิกษุทั้งหลาย พหุมาจรรย
 ชื่อว่าติตฺติริยะนี้แล ได้มีแล้ว).

พุรหมวิหาร (พหุมาวิหาร) ท่าน
 เรียกว่า พุรหมจรีเย ในมหาโควินทสูตร
 นี้ว ตํ ไช ปน ปญฺจสิข พุรหมจรีเย เนว

^๑ ขุ.เปต. ๒๖/๑๐๖/๑๙๐.

^๒ วิ.จ. ๗/๒๖๒/๑๑๗.

^๓ ที.มหา. ๑๐/๒๓๔/๒๘๕.

มหาโควินุทสุตเต พุรหุมวิหารา
 “พุรหุมจริยนุ”ติ วุตตะตา.

นิพุพิทาย น วิราคาย ๗เปฯ ยาวเทว
 พุรหุมโลกุปปตติยา (ดูกรบัญญัติชะ
 ก็พุรหุมจรรยันั้นแล ย่อมไม่เป็นไป
 เพื่อความเบื้อหน่าย ย่อมไม่เป็นไป
 เพื่อคลายกำหนด ... ย่อมเป็นไปเพียง
 เพื่อเข้าถึงพุรหุมโลกเท่านั้น).

“เอกสุมี พุรหุมจริยสุมี สหสุสั
 มจจุหายิโน”ติ^๑ เอตถ ธมฺมเทศนา
 “พุรหุมจริยนุ”ติ วุตตะตา.

ธมฺมเทศนา (การแสดงธรรม)
 ท่านก็เรียกว่า พุรหุมจริย ในพระพุทธ-
 วจนะนี้ว่า เอกสุมี พุรหุมจริยสุมี สหสุสั
 มจจุหายิโน (พระชัณาสพผู้ละความตาย
 ได้มีจำนวนพัน ในพุรหุมจรรยัหนึ่ง
 เดียวกัน).

“ปเร อพุรหุมจารึ ภวิสฺสนฺติ,
 มยเมตถ พุรหุมจาริโน ภวิสฺสามา”ติ^๒
 สลฺเลขสุตเต เมถุนวิริติ “พุรหุม-
 จริยนุ”ติ วุตตะตา.

เมถุนวิริติ (เมถุนวิริติ) ท่านก็
 เรียกว่า พุรหุมจริย ในสลฺเลขสุตตราว่า
 ปเร อพุรหุมจารึ ภวิสฺสนฺติ, มยเมตถ
 พุรหุมจาริโน ภวิสฺสาม (คนเหล่าอื่นจัก
 เป็นผู้ไม่ประพฤติพุรหุมจรรยั ในข้อนี้
 พวกเราจักเป็นผู้ประพฤติพุรหุมจรรยั).

สทวารสนฺโตส (ความยินดีใน
 ภรรยาของตน) ท่านเรียกว่า พุรหุมจริย
 ในมหาธัมมपालชาดกนี้ว่า

มยญจ ภริยา นาติกกุมาม
 อเมห จ ภริยา นาติกกุมนฺติ

พวกเรา ย่อมไม่นอกใจภรรยา
 ภรรยาก็ไม่นอกใจพวกเรา พวกเรา

^๑ ส.ส. ๑๕/๖๑๔/๒๒๗. มจจุหายินิ.

^๒ ม.ม. ๑๒/๑๐๔/๗๕. พุรหุมจารึ ภวิสฺสามาติ.

อญฺญตฺร ตาหิ พุรฺหมจฺริยํ จราม
ตสฺมา หิ อมฺหํ ทหฺรา น มียเรติ^๑

ย่อมประพฤติพรหมจรรย์ในหญิง
อื่นจากภรรยาเหล่านั้น เพราะเหตุ
นั้นแหละ พวกเราจึงยังไม่ตาย
แต่ยังหนุ่ม.

มหาธมฺมปาละชาตเก สทวารสนฺโตโส
“พุรฺหมจฺริยนฺ”ติ วุตฺโต.

อุโปสถ (อุโปสถ) อันทำแล้ว
ด้วยอำนาจไม่ล่วงละเมิด ท่านเรียกว่า
พรหมจรรย์ ในนิมิชาตกอย่างนี้ว่า

หิเนน พุรฺหมจฺริเยน
ชตฺติเย อุปฺปชฺชติ
มชฺฌิเมน จ เทเวสุ
อุตฺตเมน วิสุชฺฌตฺติติ^๒

บุคคลย่อมเกิด ในตระกูลกษัตริย์
ด้วยพรหมจรรย์ชั้นต่ำ ย่อมเกิดใน
เทวโลกด้วยพรหมจรรย์ชั้นกลาง
ย่อมบริสุทธิ์ ด้วยพรหมจรรย์
ชั้นสูง.

เอวํ นิมิชาตเก อวิตฺติกุมวเสณ กโต
อุโปสเถ “พุรฺหมจฺริยนฺ”ติ วุตฺโต.

“อิทํ โข ปน ปญฺจสิข พุรฺหมจฺริยํ
เอกนฺตนิพฺพิทาย วิราคาย ๗เปฯ อยเมว
อริโย อฏฺฐงฺคิโก มคฺโค”ติ^๓ มหา-
โควินฺทสุตฺตสมฺมึเยว อริยมคฺโค
“พุรฺหมจฺริยนฺ”ติ วุตฺโต.

อริยมคฺค (อริยมรรค) ท่านก็เรียก
ว่า พุรหมจรรย์ ในมหาโควินทสูตร
นั้นทีเดียวว่า อิทํ โข ปน ปญฺจสิข
พุรหมจรรย์ เอกนฺตนิพฺพิทาย วิราคาย ...
อยเมว อริโย อฏฺฐงฺคิโก มคฺโค (ดูกร

^๑ พุ.ชา. ๒๗/๑๔๑๕/๒๘๙.

^๒ พุ.ชา. ๒๗/๑๑๘๖/๒๕๐.

^๓ ที.มหา. ๑๐/๒๓๔/๒๘๕.

บัญญัติขะ ก็พรหมจรรย์นี้แล ย่อมเป็นไป
เพื่อความเปื้อนหน่ายโดยแท้ เพื่อคลาย
กำหนด ฯลฯ คืออริยมรรคมีองค์ ๘ นี้).

“ตยิทํ พุรหฺมจริยํ อิทุญฺเจว
ผิตฺตญฺจ วิตุฏฺฐาริกํ พานุชฺฌณฺณํ ปุณฺณุตฺตํ
ยาว เทวมนุสฺสเสหิ สุปฺปกาสิตนุ”ติ^๑
ปาสาทิกสุตฺเต สิกฺขตฺตยสงฺคหํ สกฺลํ
สาสนํ “พุรหฺมจริยนุ”ติ วุตฺตํ.

สกฺลสาสน (คำสอนทั้งสิ้น) อัน
สงเคราะหฺด้วยสิกขา ๓ ท่านเรียกว่า
พุรหฺมจริย ในปาสาทิกสุตฺต ฐา ตยิทํ
พุรหฺมจริยํ อิทุญฺเจว ผิตฺตญฺจ วิตุฏฺฐาริกํ
พานุชฺฌณฺณํ ปุณฺณุตฺตํ ยาว เทวมนุสฺสเสหิ
สุปฺปกาสิตํ (พรหมจรรย์นี้ นั้น เป็น
พรหมจรรย์สำเร็จประโยชน์แพร่หลาย
กว้างขวาง ชนเป็นอันมากรู้ได้ เป็น
ปึกแผ่น จนถึงเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย
พากันประกาศดีแล้ว).

อชฺฌมาสย (อัยยาคัย)ท่านก็เรียกว่า
พุรหฺมจริย ในพระพุทฺธวจนะนี้ว่า

อปี อตฺรมานานํ
ผลาสาว สมฺมิชฺฌตฺติ
วิปฺกุกพุรหฺมจริโยสมฺมิ
เอวํ ชานาหิ คามณฺีติ^๒

เออ ก็ ความหวังผล ย่อมสำเร็จ
แก่ผู้ไม่ใจเร็วด่วนได้ เรามี
พรหมจรรย์แก่กล้าแล้ว ดูกร
พระเจ้าคามาณี ท่านจงรู้้อย่างนี้.

เอตฺถ อชฺฌมาสโย “พุรหฺมจริยนุ”ติ วุตฺโต.

^๑ ที.ปา. ๑๑/๑๐๔/๑๓๖.

^๒ ชุ.ชา. ๒๗/๘/๓.

อิจฺเจวํ :

ทานํ เวชฺยาวภฺยญฺจ
 สิกฺขา พุรฺหมวิหารกา
 ธมฺมกฺขานํ เมถุนโต^๑
 วิตฺติ จ อุโปสเถ.
 สทาเรสุ จ สนฺโตโส
 อริยมคฺโค จ สาสนํ
 อชฺฌมาสโย จิเม พุรฺหม-
 จริยสทฺเทเน วุจฺจเว.

หุร โภจฺจเล. หุรติ.

สร สทฺโทปตาเปสุ. สรติ. สโร,
 สรณํ.

เอตถ จ สโรติ สทฺโทปิ วุจฺจติ
 อสุปี. สรณนฺติ สรติ อุปตาเปติ หีสติ
 สรณคตานิ เตเนว สรณคมเนน ภายํ
 สนฺตานิ^๒ ทุกฺขํ ทฺคคฺติ ปริกิเลสญฺจาติ
 สรณํ, พุทฺธาทิตนตฺตยํ. อถวา สทฺธา

ตามที่กล่าวมานี้ สรุปความ
 เป็นคาถาได้ดังนี้ :

อรรถเหล่านี้ คือ การให้ การ
 ขวนขวาย สิกขาบท พุรหมวิหาร
 การแสดงธรรม เมถุนวิริติ อุโปสถ
 ความยินดีในภรรยาของตน อริย-
 มรรค คำสอนทั้งสิ้น และอภัยาศัย
 ท่านกล่าวด้วย พุรหมจริย ศัพท์.

หุร ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง โภจฺจล
 (คด, ค้าง, โกง, งอ). หุรติ (ย่อมคด).

สร ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง สทฺท
 (ออกเสียง), ปตาป (เร่าร้อน). สรติ
 (ย่อมออกเสียง, ย่อมเร่าร้อน). สโร (เสียง,
 ลูกศร), สรณํ (ที่พึ่ง).

ก็ในที่นี้ เสียงก็ดี ลูกศรก็ดี ท่าน
 เรียกว่า สร. บทว่า สรณํ มีวิเคราะห์ว่า
 ชื่อว่า สรณ เพราะอรรถว่ากำจัดภัย
 ความเร่าร้อน ความทุกข์ ทศคติ และกิเลส
 ของชนผู้ถึงสรณะ ด้วยการถึงสรณะนั้น

^๑ ฉ.อิ. เมถุนตา.

^๒ ไป. สนฺตาส.

ปสนุณา มนุสสุสา "อมุหากั สรณมิทนุ"ติ
 สรณติ จินุเตนุติ ตั, ตตถ จ วาจ
 นิจจณนุติ คจจณนุติ จาติปิ **สรณ**.

สร จินุตา ย. สรติ, สุสรติ อิจุจปี
 ปโยโค. อปฺปกุขรานณฺหิ พนุภาโว
 อณฺณถาภาโว จ โหติ, ยถา "เทว, ทเว,
 ตณฺหา ตสิณฺหา, ปมฺหํ, ปชฺฆมฺนุ"ติ.
 อนุสรติ, ปฏิสสรติ. สรณติ เอตาย
 สตุตา, สยํ วา สรติ, สรณมตฺตเมว วา
 เอตนุติ **สติ**. อนุสรติ, ปฏิสสรติ. สรตีติ
สโต. ปุณฺปนุํ สรตีติ **ปฏิสสรโต**.

ทวร สัวรณ. สัวรณํ รกฺขณฺหา.
 ทวรติ. ทวารํ. ทวิสทฺทูปฺทอรรธาตุ-
 วเสนปี อิทํ รูปํ สีขุณฺติ. ตตฺริมานิ
 นิพฺพจนานิ : ทวณฺติ สัวณฺติ รกฺขณฺติ
 เอเตนาติ ทวารํ, อถวา เทว กวาภา

นั้นเทียบ, ได้แก่ พระรัตนตรัยมีพระพุทธ-
 เจ้าเป็นต้น. อีกนัยหนึ่ง ชื่อว่า สรณ
 เพราะอรรถว่าเป็นที่ระลึกถึงพระรัตนตรัย
 มีพระพุทธเจ้าเป็นต้นนั้นว่า พระรัตนตรัย
 เป็นที่พึ่งของพวกเรา และเปล่งวาจา
 ในเรื่องนั้น พร้อมทั้งเข้าถึงพระรัตนตรัย
 นั้นของมนุษย์ทั้งหลายผู้มีศรัทธาเลื่อมใส.

สร ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง จินตา
 (ค่านิ่ง, นิ่ง, ระลึก). ตัวอย่างเช่น สรติ,
 สุสรติ (ย่อมระลึก). ก็การที่อักษรน้อย
 กลายเป็นอักษรมาก และการที่ศัพท์
 มีอีกรูปแบบหนึ่งย่อมมี เช่น เทว, ทเว,
 ตณฺหา ตสิณฺหา, ปมฺหํ, ปชฺฆมฺ. อนุสรติ
 (ย่อมหมั่นระลึก), ปฏิสสรติ (ย่อมหมั่น
 ระลึก). ชื่อว่า สติ เพราะอรรถว่าเป็นเหตุ
 ให้เหล่าสัตว์ระลึก หรือเป็นภาวระลึกเอง,
 หรือเป็นเพียงความระลึก. อนุสรติ (การ
 หมั่นระลึก), ปฏิสสรติ (การหมั่นระลึก).
 ชื่อว่า สโต เพราะอรรถว่าระลึกถึง, ชื่อว่า
ปฏิสสรโต เพราะอรรถว่าระลึกถึงเนื่อง ๆ.

ทวร ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง สัวรณ
 (รักษา, ป้องกัน). การรักษาชื่อว่า สัวรณ.
 ทวรติ (ย่อมรักษา). ทวารํ (ประตู). รูปนี้
 ย่อมสำเร็จด้วยอำนาจ อร ชาติผู้มี ทวิ
 ศัพท์เป็นบทหน้าก็ได้. ในคำว่า ทวารํ

อรรนุติ คจฺจนฺติ ปวตฺตฺนฺติ เอตฺถาติปิ
 ทวารนฺติ. เคหทวารมฺปิ กายทวาราทินิปี
 อูปาโยปิ ทวารนฺติ วุจฺจติ. ปาฬิยํ ตู
 “ทวารํ ทวาราทิ” ๑ อิตฺถินปฺุสฺกฺวเสณ
 ทวารสทฺโท วุตฺโต. ตถา हि ทวารมฺปิ
 สุรฺกฺขิตํ โหติ” ๑ “ทวาราทิสฺ” ๒ ๑
 ตสฺส ทฺวิลฺิงคฺตา วุตฺตา.

คร ฆร เสจเน. ครติ. ฆรติ.
 ฆริ.

ฐร^๓ หุจฺจนเน. หุจฺจนํ โภฏิลฺลํ.
 ฐรติ.

ตฺร ปฺุลงฺนตฺรณฺสฺ. ๔ ตฺรติ. ตฺรณํ.
 ติตฺถํ. ตินฺนุณ. อุตฺตฺตินฺนุณ. โอตฺตินฺนุณ

นั้นมีวิเคราะหฺดังนี้: ชื่อว่า ทวาร เพราะ
 อรรถว่าเป็นเครื่องคุ้มครอง คือ ป้องกัน
 ได้แก่รักษา. อีกนัยหนึ่ง ชื่อว่า ทวาร
 เพราะอรรถว่าเป็นที่มีบานประตู ๒ บาน.
 ประตูเรือนก็ดี กายทวารเป็นต้นก็ดี
 อูบายก็ดี ท่านเรียกว่า ทวาร. ส่วนใน
 พระบาลีท่านกล่าว ทวาร ศัพท์ ด้วย
 อํานาจอิตถิลิงค์และนปฺุงสกฺลิงค์ว่า
 ทวารํ, ทวาราทิ. จริงอย่างนั้น ท่านกล่าว
 ว่า ทวาร ศัพท์นั้น เป็น ๒ ลิงค์ เช่น
 ทวารมฺปิ สุรฺกฺขิตํ โหติ (แม้ทวาร ย่อม
 เป็นอันรักษาดีแล้ว) ทวาราทิสฺ (จักขุ
 ปสาทนี้เป็นทวารบ้าง).

คร ฆร ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง เสจเน
 (รด, ราบ, ไปรย). ครติ (ย่อมรด), ฆรติ
 (ย่อมรด). ฆริ (เรือน).

ฐร ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง หุจฺจน
 (คด, โค้ง, โกง, งอ). ความคด ชื่อว่า
 หุจฺจน. ฐรติ (ย่อมคด).

ตฺร ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง ปฺุลงฺน
 (ลอยไป), ตฺรณ (ข้าม). ตฺรติ (ย่อม

^๑ ส.สพ. ๑๘/๑๒๙/๘๘.

^๒ อภ.ส. ๓๔/๕๑๖/๑๙๖.

^๓ ฉ. ฐร ... ฐรติ.

^๔ ไป. ฉ. ตฺร ปฺุลงฺนตฺรณฺสฺ.

อิจุจาทีนิ. ตตถ **ตรณ** วุจฺจติ นาวา,
ตฺรติ อุกทปิฎฺเจ ปลวติ, ตฺรณฺติ
อตุตฺรณฺติ วา นที เอเตนาติ อตุเถน.

ข้าม). ตรณ (เรือ). ติตฺถ (ท่าหน้า).
ติณฺเณ (ข้ามแล้ว). อตุตฺติณฺเณ (ขึ้นแล้ว).
โอติณฺเณ (ลงแล้ว). บรรดาบทเหล่านั้น
เรือ ท่านเรียกว่า **ตฺรณ** เพราะอรรถว่า
ลอยเหนือผิวน้ำ, หรือเป็นเครื่องข้าม
แม่น้ำได้.

คำศัพท์ที่เป็นชื่อของเรือ

นาวา ปลว ไตร โปโต
ตฺรณ อตุตฺร ตถา
ชฺลยานนฺติ เอตานิ
นาวานามานิ โหนฺติ ต.

คำศัพท์เหล่านี้คือ นาวา ปลว ไตร
โปโต ตฺรณ อตุตฺร ชฺลยาน เป็นชื่อ
ของเรือ.

ตฺร สมฺภม. สมฺภโม อนวฏฺจานํ.
ตฺรติ. ตฺริโต. ตฺรฺจโค.^๑

ตฺร ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง **สมฺภม**
(หมุน). การไม่ตั้งอยู่ ชื่อว่า **สมฺภม**.
ตฺรติ (ย่อมวิง). ตฺริโต (วิงแล้ว). ตฺรฺจโค
(ม้า).

เอตถ จ "โส มาสเชตฺตํ ตฺริโต
อวาสนฺนฺติ"^๒ ปาฬิ นิตฺถสฺสนํ. ตตถ
ตฺริโตติ ตฺริโต สมฺภมนฺโต.^๓ **อวาสนฺนฺติ**
อุปคจฺฉิ อุปวิสิ วา.

ก็ในคำว่า **ตฺริโต** นี้ มีพระบาลี
เป็นตัวอย่างว่า โส มาสเชตฺตํ ตฺริโต
อวาสนฺ (ข้าพเจ้าได้รับเข้าไปสู่ไร่ถั่ว
ราชมาส). บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า
ตฺริโต ได้แก่ วิงไปเร็ว. บทว่า **อวาสนฺ**
ได้แก่ ถึงแล้ว หรือเข้าไปแล้ว.

^๑ ก. ตฺรฺจโค, โป. ตฺริโต.

^๒ ขุ.เถร. ๒๖/๘๐/๑๓๓.

^๓ โป. สมฺภมนฺโต.

ชร โรเค. เขตฤช ชรโรโคเยว
 “โรโค”ติ อธิปเปโต ปโยควเสน.
 ชรสททสุส หิ ชรโรเค ปวตตินิยมนตถ์
 “โรเค”ติ วุตตัง. เตน อญโธ โรโค
 อธิ โรคสทเทน น วุจจติ. ชรติ. ชโร.
 สชชโร. ปชชโรโค. ชเรน ปีพิตา
 มนุสสา.^๑ ยตถ ตุ อัย วโยหานิวาจโก,
 ตตถ ปโยเค “ชรีติ, ชรา”ติ จสุส รูปานิ
 ภาวนติ.

ทร ภาเย. ทรติ. ทรี. “พิลาสยา
 ทรีสยา”ติ^๒ นิตสุสนัง. ตตถ ทรีติ
 ภายิตพพญเจเน ทรี.

ทร อาทรานาทเรสุ. ทรติ,
 อาทรติ, อนาทรติ. อาทโร, อนาทโร.
 เขตฤช จ ทรตีติ ทริ กโรตีติ จ อนาทริ

ชร ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง โรค (เจ็บ
 ไข้). ในที่นี้ โรคไข้เท่านั้น ท่านประสงค์
 เอาว่า โรค ด้วยอำนาจตัวอย่าง. ก็ท่าน
 กล่าวว่า โรเค เพื่อกำหนดความเป็นไป
 ของ ชร ศัพท์ ใน ชรโรค (โรคไข้).
 เพราะเหตุนั้น ท่านไม่ได้กล่าวถึงโรคอื่น
 ด้วย โรค ศัพท์ในที่นี้. ชรติ (ย่อมเจ็บไข้).
 ชโร (ไข้). สชชโร (โรคไข้ขึ้นสูง). ปชชโร-
 โค (โรคไข้). ชเรน ปีพิตา มนุสสา
 (พวกมนุษย์อันโรคไข้เบียดเบียนแล้ว).
 แต่ในประโยคใด ชร ชาตินี้ บ่งบอกถึง
 ความเสื่อมแห่งวัย, ในประโยคนั้น ชร
 ชาตินั้น จะมีรูปว่า ชรีติ (ย่อมแก่),
 ชรา (ความแก่).

ทร ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง ภาย (กลัว).
 ทรติ (ย่อมกลัว). ทรี (ชอกเขา). มี
 ตัวอย่างว่า พิลัสยา ทรีสยา (สัตว์ที่อยู่ใน
 ในรู อยู่ในชอกเขา). บรรดาบทเหล่านั้น
 บทว่า ทรี มีวิเคราะห์ว่า ชื่อว่า ทรี
 เพราะอรรถว่าเป็นสถานที่ที่น่ากลัว.

ทร ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง อาทร
 (เอื้อเฟื้อ), อนาทร (ไม่เอื้อเฟื้อ). ทรติ
 (ย่อมเอื้อเฟื้อ), อาทรติ (ย่อมเอื้อเฟื้อ),

^๑ ที.มหา.อ. ๕/-/๑๙๑.

^๒ ชุ.พทุธิ. ๓๓/๒/๔๒๖.

กโรตีติ จ อตุถ. ยถา หิ อารกาสุทโท
ทุราสนุนวากโก, ตถายมปิ ทธธาตุ
อาทรานาทรวากโก ทฎุจพุโพ.

อนาทรติ (ย้อมไม่เอื้อเพื่อ). อาทโร
(ความเอื้อเพื่อ), อนาทรโร (ความไม่เอื้อ
เพื่อ). ก็ในที่นี้ บทว่า ทธติ ความว่า
ย้อมกระทำความเอื้อเพื่อ ย้อมกระทำ
ความไม่เอื้อเพื่อ. เหมือนอย่างว่า อารกา
ศัพท บงบอกถึงอรรถแห่ง ทุราสนุน (ไกล
หรือใกล้) ฉันใด. ทธ ธาตุแม่นี้ ก็พึง
เห็นว่าบงบอกถึงอรรถว่า อาทรอนาทร
(เอื้อเพื่อหรือไม่เอื้อเพื่อ) ฉันนั้น.

อตุถฐาระของ ทธ ศัพท

ทธสุทโท จ กายทธรถ จิตตุทธรถ
กิเลสทธรถ จ วตุตติ.

อนึ่ง ทธ ศัพท ใช้ในอรรถ ๓ อย่าง
คือ กายทธรถ (ความเรำร้อนทางกาย) ๑
จิตตุทธรถ (ความเรำร้อนทางใจ) ๑
กิเลสทธรถ (ความเรำร้อนคือกิเลส) ๑.

อขญหิ :

ก็ ทธ ศัพท ใช้ในอรรถแห่ง กาย-
ทธรถ จิตตุทธรถ (ความเรำร้อนทางกาย
และ ความเรำร้อนทางใจ). ดังตัวอย่างนี้ :

อาทิตตุตํ วต มํ สนตุตํ
สมตสิตตุตํ ปาวกํ
วารินา วีย โอสิญจ
สพพิ นินุพปาเปย ทธนตุติ^๑

เจ้ารดพ้อผู้เดื่อร้อนยิ่งนักให้หาย
ร้อน ยังความเรำร้อนของพ้อให้
ดับสิ้น เหมือนบุคคลเอาน้ำรดไฟ
ติดเปริยงให้ดับไป ฉะนั้น.

เอตุถ กายทธรถ จิตตุทธรถ จ
วตุตติ.

^๑ พ.ฐา. ๒๗/๗๐๙/๑๖๕, ๘๑๒/๑๘๓, ๑๐๗๘/๒๒๙, ๑๔๔๐/๒๙๓, ๑๔๙๑/๓๐๑.

"วืตทุทโร วืตโสโก วืตสลุโล,^๑ สยั
อภินุณาย อภาสิ พุทฺโธ"^๒ติ เอตุถ ปน
กิเลสทรรถ วตุตติ.

วืตทุทโรติ หิ อคฺคมคฺเคน สพุพ-
กิเลสานํ สมุจฺฉินฺนตฺตา วิคตกิเลส-
ทรรถติ อตุถ.

นร นยเน. นรติ. นโร, นารี.

เอตุถ นโรติ ปุริโส. โส หิ นรติ
เนตีติ นโร. ยถา ปจฺมปกตฺยโต สตุโต
อิตราย ปกตฺยา เสฏฺฐญฺเณ ปุริ
อุจฺจาญฺจาเน เสติ ปวตุตตีติ ปุริโสติ
วุจฺจติ, เอวํ นยนญฺเณ นโรติ วุจฺจติ.
ปตุตภาตฺยโตปี หิ ปุคฺคโล มาตุ-
เชฏฺฐภคินิํ เนตฺยฺจาเน ติฏฺฐติ, ปเคว
อิทโร อิตราสํ. นารีติ นเรน โยคโต,

อนึ่ง ทร ศัพท์ ใช้ในอรรถแห่ง
กิเลสทรรถ (ความเร่าร้อนคือกิเลส)
ตัวอย่างเช่น วืตทุทโร วืตโสโก วืตสลุโล,
สยั อภินุณาย อภาสิ พุทฺโธ (พระ
พุทธเจ้าผู้ปราศจากความเร่าร้อน ความ
เศร้าโศก และกิเลสดุจลูกศร ตรัสรู้ยิ่ง
ด้วยพระองค์เองแล้ว ได้ตรัสแล้ว).

บทว่า วืตทุทโร ความว่า
ผู้ปราศจากความเร่าร้อนคือกิเลส เพราะ
กำจัดกิเลสทั้งหมด ได้โดยสิ้นเชิง
ด้วยอรรถตมรรค.

นร ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง นยน
(นำไป). นรติ (ยอมนำไป). นโร (บุรุษ).
นารี (สตรี).

ในที่นี้ บทว่า นโร ได้แก่ บุรุษ.
ก็บุรุษนั้น เรียกว่า นร เพราะ อรรถว่า
นำไป. สัตว์ผู้มีเพศเดิมในต้นกับ ท่าน
เรียกว่า บุรุษ เพราะนอน คือ เป็นไปใน
ฐานะอันสูง เพราะอรรถว่าเป็นผู้ประเสริฐ
กว่าเพศเดิมอย่างอื่น (เพศสตรี) ฉนั้นใด,
สัตว์ ท่านเรียกว่า นร เพราะอรรถว่า
นำไป ฉนั้นนั้น. จริงอยู่ บุคคลผู้เป็นบุตร

^๑ โป.อิ. วิสลุโล.

^๒ พ.ชา. ๒๗/๒๓๕๑/๔๙๘.

อาโมทิตา นรมรุ (มนุษย์และเทวดามีใจ เบิกบาน). เพราะเหตุนั้น ฟังอธิบาย ความหมายตามสมควรในที่นั้น ๆ ว่า บทว่า นโร ได้แก่ บุรุษ, บทว่า นโร ได้แก่ สัตว์, บทว่า นโร ได้แก่ มนุษย์.

หร ھرณ. ھرณํ ปวตฺตนํ. ھرติ. สวตฺถิยํ วิھرติ.^๑ วิหาสี. วิหํสุ. วิหริสฺสติ. อปฺปมตฺโต^๒ วิหริสฺสติ. โวھرติ. สํโวھرติ. สพุโพھرติ วา. รูปิยสํโวหาโร, รูปิย-สพุโพหาโร วา. ปาฏิหาริยํ. ปีติปาโมชฺช-หาโร. วิหาโร. โวหาโร. อภินิหาโร.^๓ จิตฺตํ อภินิھرติ. สาสเน วิหริ, วิหรนฺโต, วิหรมานो. วิหาตพฺพํ, วิหริตฺ. วิหริตฺวา. อณฺณานิปี โยเชตพฺพานิ.

หร ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง ھرณ (เป็นไป, อยู่). ความเป็นไป ชื่อว่า ھرณ. ھرติ (ย่อมาเป็นไป). สวตฺถิยํ วิھرติ (ประทับอยู่ในเมืองสาวัตถี). วิหาสี (อยู่แล้ว). วิหํสุ (อยู่แล้ว). วิหริสฺสติ (จักอยู่). อปฺปมตฺโต วิหริสฺสติ (จักเป็นผู้ไม่ประมาท อยู่). โวھرติ (ย่อมาแล้ว). สํโวھرติ (ย่อมา ชื่อชาย). สพุโพھرติ (ย่อมาชื่อชาย). รูปิย-สํโวหาโร (การชื้อขายด้วยเงินทอง). รูปิยสพุโพหาโร (การชื้อขายด้วยเงิน ทอง). ปาฏิหาริยํ (ปาฏิหาริย์). ปีติ-ปาโมชฺชหาโร (ผู้นำความปีติปราโมทย์). วิหาโร (วัด = วิหาร). โวหาโร (การชื้อขาย). อภินิหาโร (การนำไปเฉพาะ). จิตฺตํ อภินิھرติ (ย่อมน้อมนำจิตไป). สาสเน วิหริ (อยู่ในพระศาสนา), วิหรนฺโต (อยู่ อยู่), วิหรมานो (อยู่อยู่). วิหาตพฺพํ

^๑ วิ.มหาวิภังค. ๒/๙๗/๘๒.

^๒ ที.มหา. ๑๐/๑๑๑/๑๔๒, ส.ส. ๑๕/๖๑๘/๒๓๑.

^๓ ฉ.อิ. อภินิหาโร.

(พึงอยู่). วิหริตุ (เพ็้ออยู่). วิหริตฺวา (อยู่แล้ว). นักศึกษาพึงประกอบแม่บทอื่น ๆ (อย่างนี้).

อธิบายบทว่า ปาฏิหาริย์ เป็นต้น

ตตถ ปาฏิหาริยนฺติ สมหิตเต จิตฺเต วิคตฺตฺปกฺกิลเส กตฺกัจเณ ปจฺฉา หริตฺพุํ ปวตฺเตตฺตฺพุพนฺติ ปาฏิหาริย์. ปฏิติ หิ อัย สทฺโท "ปจฺฉา"ติ เอตฺสฺส อตฺถํ โฟธฺเตติ "ตฺสฺมี ปฏิปวิฏฺฐมฺหิ, อญฺโถ อาคณฺฉิ พฺรหฺมณฺเณ"ติอาทิสฺสู^๑ วีย. วิหาโรติ จานนินฺสชฺชาทินา วิหรนฺติ เอตฺถาติ วิหาโร, ภิกฺขุณฺ อาวาโส. วิหรณฺ วา วิหาโร, วิหรณฺกิริยา.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ปาฏิหาริย์ มีวิเคราะห์ว่า ชื่อว่า ปาฏิหาริย์ เพราะอรรถว่าพึงให้เป็นไปภายหลังจากกิจอันตนทำแล้ว ในเมื่อจิตตั้งมั่นปราศจากกิเลสแล้ว. ก็ศัพท์ว่า ปฏิ นี้ ให้ความหมายของศัพท์นี้ว่า ปจฺฉา (ในภายหลัง) ดังข้อความเป็นต้นนี้ว่า ตฺสฺมี ปฏิปวิฏฺฐมฺหิ, อญฺโถ อาคณฺฉิ พฺรหฺมณฺเณ (เมื่อพราหมณ์พาวรีนั้น กลับเข้าสู่อาศรมแล้ว พราหมณ์อื่น ... ได้มา ...). บทว่า วิหาโร มีวิเคราะห์ว่า ชื่อว่า วิหาร เพราะอรรถว่าเป็นที่อยู่ด้วยอิริยาบถมีการยืนและการนั่ง เป็นต้น, ได้แก่ ที่อยู่ของภิกษุทั้งหลาย. อีกนัยหนึ่ง การอยู่ ชื่อว่า วิหาร ได้แก่ กิริยาคือการอยู่.

อรรถถาระของ โวหาร ศัพท์

โวหาโรติ พุยฺวหาโรปิ ปณฺณตฺติปิ วจฺนมฺปิ เจตนาปิ.

บทว่า โวหาโร มีอรรถ ๔ อย่าง คือ พุยฺวหาร (การซื้อขาย) ๑ ปณฺณตฺติ

^๑ พ.สุ. ๒๕/๔๒๔/๕๒๔.

(บัญญัติ) ๑ วจน (การกล่าว) ๑ เจตนา
(ความตั้งใจ) ๑.

ตตถ

โย หิ โภจิ มนุสเสสุ
 โวหาริ อุปชีวติ
เอวํ วาเสฏฺจ ชานาหิ
 วาณิไซ โส น พุราหฺมणेติ^๑

อัยํ พุยวหารโวหาริ นาม.

“สงฺขา สมณฺญา ปณฺณตฺติ
โวหาริ”ติ^๒ อัยํ ปณฺณตฺติโวหาริ นาม.

ตถา ตถา โวหฺรณฺติ ปฺรามสนฺตีติ
อัยํ วจนโวหาริ นาม.

“อฏฺจ อริยโวหารา, อฏฺจ อนริย-
โวหารา”ติ^๓ อัยํ เจตนาโวหาริ นาม.

บรฺรดาอรรถ ๔ อย่างนั้น โวหารนี้ว่า

ดูกรวาเสฏฺฐะ ท่านจงรู้อย่างนี้
ก็ในหมู่มนุษย์ ผู้ใดผู้หนึ่งอาศัย
การค้าขายเลี้ยงชีพ ผู้นั้นเป็นพ่อค้า
มิใช่พราหมณ์

ชื่อว่า พุยวหารโวหาร.

โวหารนี้ว่า สงฺขา สมณฺญา
ปณฺณตฺติ โวหาริ (การกล่าวขาน,
สมัญญา, บัญญัติ, โวหาร). ชื่อว่า
ปณฺณตฺติโวหาร.

โวหารนี้ว่า ตถา ตถา โวหฺรณฺติ
ปฺรามสนฺติ (ย่อมกล่าวยียดถือ โดยประการ
นั้น ๆ) ชื่อว่า วจนโวหาร.

โวหารนี้ว่า อฏฺจ อริยโวหารา, อฏฺจ
อนริยโวหารา (อริยโวหาร ๘, อนริยโวหาร
๘) ชื่อว่า เจตนาโวหาร.

^๑ พุ.สุ. ๒๕/๓๘๒/๔๕๓.

^๒ อภิ.สั. ๓๔/๘๔๒/๓๒๘.

^๓ อัง.อฏฺฐก. ๒๓/๑๖๔/๓๑๖.

อิจุเจว

ตามทีกล่าวมานี้ สรุปลความ
เป็นคาถาได้ดังนี้ :

พวยหารเว วจเน จ
ปณณตติเจตนาสุ จ
โวหารสทโท จตุสุ
อิเมสวตฺเถสุ ทิสฺสติ.

โวหาร ศัพท์ ใช้ในอรรถ ๔ อย่าง
เหล่านี้ คือ พวยหาร ๑ วจเน ๑
ปณณตติ ๑ เจตนา ๑.

หฺร อปนยเน. อปนยณํ นีหฺรณํ.
โทสํ หฺรติ นีหฺรติ นีหาโร. ปริหฺรติ.
ปริหาโร รฺไซหฺรณํ. สพฺพโทสฺหโร ธมฺโม.
ภควโต จ สาสนฺสฺส จ ปฏฺิปกฺฺเข ติตฺถิเย
หฺรตีติ ปาฏฺิหาริยํ. มตฺตาวณฺณ-
ภาทเนตฺถ "ปาฏฺิเหริ ปาฏฺิหิริ ปาฏฺิ-
หาริยนฺ"ติ ตีณิ ปทฺฐปานิ ภวณฺติ.

หฺร ฐาตุ ใช้ในอรรถแห่ง อปนยณ
(นำออกไป). การนำออกไป ชื่อว่า
อปนยณ. โทสํ หฺรติ (ย้อมละโทษ).
นีหฺรติ (ย้อมนำออก). นีหาโร (การนำ
ออก). ปริหฺรติ (ย้อมนำออก). ปริหาโร
(คำตอບ). รไซหฺรณํ (ผ้าชำระธุลี).
สพฺพโทสฺหโร ธมฺโม (พระธรรมละโทษ
ทั้งหมด). (คำว่า ปาฏฺิหาริยํ มีวิเคราะหว่า)
ชื่อว่า ปาฏฺิหาริย เพราะอรรถว่าละ
เดียรถียผู้เป็นข้าศึกของพระผู้มีพระภาค
และพระศาสนา. ในคำว่า ปาฏฺิหาริยํ นี้
มีใช้อยู่ ๓ รูปบท คือ ปาฏฺิเหริ ๑
ปาฏฺิหิริ ๑ ปาฏฺิหาริยํ ๑. โดยต่างกันด้วย
มาตราและอักษร

หฺร อาทานे. อทินฺนํ หฺรติ.
หฺริสฺสติ หาหิติ อิจุปิ. "ขฺราชินฺ
ปรสฺสุญจ. ขาริกาสฺญจ หาหิตี"ติ^๑
อิทเมตฺถ นิสฺสสนฺ. อาหฺรติ, อวหฺรติ,

หฺร ฐาตุ ใช้ในอรรถแห่ง อาทาน
(ถือเอา). อทินฺนํ หฺรติ (ย้อมถือเอาสิ่ง
ที่เขาไม่ให้). หฺริสฺสติ (จักถือเอา). หาหิติ
(จักถือเอา). ในคำว่า หาหิติ นี้ มีตัวอย่าง

^๑ ข.ชา ๒๘/๑๐๘๑/๓๗๗ ขฺราชินฺ ปรสฺสุญจ. ขาริกาสฺญจ หาหิติ.

ธรรตติ (ย้อมปรากฎ). ธรรเต สตุฎุสาสนัน
(ค้ำสอนของพระศาสดาย้อมปรากฎ).

ธรร อวิทุธันเน. นิพพานัน นิจุจัน
ธรรตติ.

ธรร ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง อวิทุธันน
(ไม่เสี้ยหาย). นิพพานัน นิจุจัน ธรรตติ (พระ
นิพพานย้อมคงอยู่เป็นนิตย).

ขรร ขเย. ขรรตติ. ขรรณัน. นกขรรนตติ
น ขียยนตติ อกขรรานิน.^๑ นกขรรนตติ น
นสฺสนตติ นกขตฺตทานิตติ โปราณ.

ขรร ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง ขย (ลัน,
เลียม, สฺญ). ขรรตติ (ย้อมลัน). ขรรณัน
(ความลัน). ชื่อว่า อกขรร (อักษร, เสียง)
เพราะอรรถว่าไม่ลันไป คือ ไม่เลียมไป.
โบราณจารย์กล่าววว่า ชื่อว่า นกขตฺต
(นักษตฺร) เพราะอรรถว่าไม่เลียมไป คือ
ไม่พินาศไป .

ชาคร นิททกขเย. ชาครตติ.
ชาครโร. ชาครณัน. ชาครัน. ทีสมา ชาครโต
รตฺตติ.^๒ ชาครมานน. อยญจ ธาตุ
ตนาทิกณัน ปตฺวา "ชาครโรตติ, ปฏิ-
ชาครโรตติ"ติ รูปานิน ชเนตติ.

ชาคร ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง
นิททกขย (ตั้น). ชาครตติ (ย้อมตั้น).
ชาครโร, ชาครณัน (ความตั้น), ชาครัน
(ความตั้น). ทีสมา ชาครโต รตฺตติ (ราตรี
ของผู้ตั้นอยู่ยาวนาน). ชาครมานน (ตั้น
อยู่). ก็ธาดุนัน หากใช้เป็นตนาทิกณะ
จะมีรูปว่า ชาครโรตติ, ปฏิชาครโรตติ
(ย้อมตั้น).

^๑ รูปสิทฺติ ๒.

^๒ พ.ธ. ๒๕/๑๕/๒๓

อีร **วจน** **คติ** **กมุปน** **เนส** **จ.**
อีรติ. อีรตี. เอรตี. สมীরโน. ชิเนริโต
ธมฺโม. กุปฺปนฺติ วาตฺสฺสปี เอริตฺสฺส.^๑

ตตฺถ **สมীরโน**ติ วาโต. โส หิ
สมীরติ วายติ, สมীরเวติ **จ** รุกฺขสาขา-
ปณฺณาทินิ สฺมฺจฺ กมฺเปตีติ "**สมীরโน**"ติ
วฺจฺจติ.

หเร **ลชฺชา**ยํ. อลฺลฺตฺตฺนฺโตยเม-
การนฺโต ชาติ, **คิเล** **ปีติกฺข**เยติ ชาติ
วีย. หรายติ. หรายนํ. อฏฺฎิยามิ
หรายามิ.^๒

อีร ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง **วจน**
(กล่าว), และใช้ในอรรถแห่ง **คติ** (ไป),
กมุปน (ไหว, สั่น). อีรติ (ย่อมากล่าว).
อีรตี (กล่าวแล้ว). เอรตี (กล่าวแล้ว).
สมীরโน (ลม). ชิเนริโต ธมฺโม (พระ
ธรรมอันพระชินเจ้าตรัสแล้ว). กุปฺปนฺติ
วาตฺสฺสปี เอริตฺสฺส (ข้างเหล่านั้นย่อมโกรธ
แม้ต่อลมที่พัดถูกตัว).

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สมীরโน**
ได้แก่ ลม. ก็ลมนั้น ท่านเรียกว่า **สมীরโน**
เพราะอรรถว่าพัดไปมา หรือเพราะ
เป็นสิ่งที่ยังต้นไม้ กิ่งไม้ และใบไม้
เป็นต้นให้สั่นไหว.

หเร ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง **ลชฺชา**
(ละลาย). ชาตินี้มี **เอ** อักษรเป็นที่สุด
ไม่มีการลบที่สุดชาติ เหมือนชาตินี้ คือ
คิเล **ปีติกฺข**เย (คิเล ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง
ปีติกฺขเย [หมดความปีติยินดี]). หรายติ
(ย่อมลละลาย). หรายนํ (ความละลาย).
อฏฺฎิยามิ หรายามิ (เราย่อมขีดอัด
ย่อมลละลายอยู่).

^๑ พ.ชา. ๒๗/๒๓๓๕/๔๙๓.

^๒ ส.ส. ๑๕/๕๓๓/๑๙๒, วิสฺสุทฺธิ. ๑/๖๐.

เอตถุ หรายตีติ ลชฺชติ. หิริ
กโรตีติ อตฺถเ.

ปร ปาลนปุรณสฺ. “ปรติ,
ปรโม”ติมสฺส รูปานิ, นร นยเนติ
ธตฺตสฺส “นรติ นโร”ติ รูปานิ วีย.

ตตฺถ ปรตีติ ปาเลติ, ปุรติ วา.
สฺสทฺถกตฺตฺวเสนิทํ ปทํ วุตฺตํ. เหตุกตฺตฺวเสน
หิ “ปาเรติ ปารยตี”ติอาทีนิ รูปานิ
ภวณฺติ. ปรโมติ ปาลโก ปุรโก วา. เอตถ
จ “ปารมี”ติ ปทํ เอตสฺสตฺถสฺส สาธกํ.
ตถา หิ ปารมีติ ปรติ, ปาเรติ จาติ
ปรโม, ทานาทีนํ คุณานํ ปาลโก ปุรโก
จ มหาโพธิสฺสโต. ปรมสฺส อิทํ, ปรมสฺส
วา ภาโว, กมฺมํ วา ปารมี, ทานาทิกิริยา.
ครุหิ ปน “ปุเรตีติ ปรโม, ทานาทีนํ
คุณานํ ปุรโก ปาลโก จา”ติ วุตฺตํ,
ตํ วิมฺสิตพฺพํ.

ในที่นี่ บทว่า หรายติ ได้แก่ ย่อม
ละอาย, อธิบายว่า ย่อมทำความละอาย.

ปร ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง ปาลน
(รักษา), ปุรณ (เต็ม). ธาตุนี้มีรูปว่า ปรติ,
ปรโม เหมือนธาตุนี้ คือ นร นยเน (นร
ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง นยน [นำไป]) ที่มี
รูปว่า นรติ, นโร.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ปรติ
ความว่า ย่อมรักษา หรือย่อมเต็ม. บทนี้
ท่านกล่าวด้วยอำนาจบทสัททกัตตา. ส่วน
ด้วยอำนาจเหตุกัตตาจะมีรูปเป็นต้นว่า
ปาเรติ, ปารยติ (ย่อมให้รักษา, ย่อมให้
เต็ม). บทว่า ปรโม ได้แก่ สิ่งที่รักษา
หรือสิ่งที่เต็ม. อนึ่ง ในข้อนี้ บทว่า ปารมี
เป็นบทสาธกของข้อความนี้. จริงอย่างนั้น
บทว่า ปารมี มีความหมายว่า ชื่อว่า
ปรม เพราะอรรถว่ารักษาและให้เต็ม
ได้แก่ พระมหาโพธิสัตว์ผู้รักษาคุณธรรม
มีทานเป็นต้น และผู้ทำคุณธรรมมีทาน
เป็นต้นให้เต็ม, กรรมนี้ของผู้รักษาและทำ
ให้เต็ม, หรือภาวะแห่งผู้รักษาและทำ
ให้เต็ม, หรือการกระทำของผู้รักษา และ
ทำให้เต็ม ชื่อว่า ปารมี, ได้แก่ กิริยามีการ
ให้เป็นต้น. ส่วนครูทั้งหลายกล่าวว่า ชื่อว่า
ปรม เพราะอรรถว่าทำให้เต็ม ได้แก่

วร วรณ. วรติ. วารณ, วรุณ.

คิร นิคคิรณ. นิคคิรณ
ปกุฆรณ. คิรติ, คิริ.

เอตถ คิริติ ปพฺพโต, โย 'เสโล'ติ
อาทีหิ อเนเกหิ นามะหิ กถียติ. โส
หิ สนฺธิสงฺขาเตหิ ปพฺเพหิ จิตตฺตา
ปพฺพมสฺส อตฺถิติ ปพฺพโต. นิมมวณาทิ-
วเสน ชลสฺส สารภูตานิ ฆาสฺซชชาติ-
วตฺถุนญจ คิรณโต คิริติ วุจฺจติ.

อิมานิ ปนสฺส นามานิ :

ปพฺพโต อจโล เสโล
นโค คิริ มหิธโร
อทฺทิ สิลฺลฺลฺโย จาติ
คิริปณฺณตฺติโย อีมา.

สุร อิลฺลฺลฺยทิตฺตีสฺ. สุรติ. สุโร,
อสุโร.

ผู้ทำให้เต็ม และผู้รักษาคุณธรรมมีทาน
เป็นต้น. คำนั้น บัณฑิตพึงใคร่ครวญ.

วร ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง วรณ
(ห้าม). วรติ (ยอมห้าม). วารณ (ช้าง
พลาย), วรุณ (เทพวรุณ).

คิร ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง นิคคิรณ
(ไหลออก, คาย). การไหลออก ชื่อว่า
นิคคิรณ. คิรติ (ยอมไหลออก). คิริ (ภูเข).

ในที่นี้ บทว่า คิริ ได้แก่ ภูเขา ซึ่ง
มีชื่อเรียกหลายชื่อเป็นต้นว่า เสล. ก็ภูเข
นั้น ชื่อว่า ปพฺพต เพราะอรรถว่าเป็น
สถานที่ที่มีข้อ เพราะงดงามด้วยข้อ กล่าว
คือ รอยเชื่อมต่อ. ท่านเรียกว่า คิริ เพราะ
หลังน้ำด้วยอำนาจการคายหิมะเป็นต้น
และวัดภูมิเภาสซ์เป็นต้นอันเป็นแก่นสาร.

คำศัพท์ที่เป็นชื่อของภูเขา

ก็ภูเขานั้น มีชื่อหลายชื่อดังนี้ :

ปพฺพต อจล เสล นค คิริ มหิธโร
อทฺทิ สิลฺลฺลฺโย ชื่อเหล่านี้ เป็น
บัญญัติเรียกภูเขา.

สุร ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง อิลฺลฺลฺย
(เป็นใหญ่), ทิตฺติ (รุ่งโรจน์). สุรติ (ยอม
เป็นใหญ่, ยอมรุ่งโรจน์). สุโร (เทวดา).
อสุโร (อสูร).

ตตฺร สุโรติ สุรติ อีสติ เทวิสสุริยํ
 ปาปุณฺนาติ วิโรจติ จาติ **สุโร**. สุนฺทรา
 รา วาจา อสุสาติ วา **สุโร**, เทโว.
 เทวาภิธานานิ ทิวาทิคณฺเ ปกาเสสุสาม.
อสุโรติ เทโว^๑ วีย น สุรติ น อีสติ น
 วิโรจติ จาติ **อสุโร**. สุรานํ วา ปฏิปกฺโข
 มิตฺตปฏิปกฺขา อมิตฺตา วียาติ **อสุโร**,
 ทานโว, โย “ปุพฺพเทโว”ติปิ วุจฺจติ.

ตถา हि कुम्भखातके वृत्तः

ยํ वे ปิวิตฺวา ปุพฺพเทวา ปมตฺตา
 ติทฺวา จฺตา สสุสติยา สมายา
 ตํ ตาทิสํ มชฺชมิมํ นีรตฺถํ
 ชานํ มหาราช กถํ ปิเวยฺยาติ.^๒

วิเคราะห์-ความหมายของ อสุร ศัพท์

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สุโร**
 มีวิเคราะห์ว่า ชื่อว่า **สุร** เพราะอรรถว่า
 เป็นใหญ่ คือ รุ่งเรือง ได้แก่ เป็นผู้ถึง
 ความเป็นใหญ่ในหมู่เทพ และรุ่งโรจน์.
 อีกนัยหนึ่ง ชื่อว่า **สุร** เพราะอรรถว่า
 มีวาจาไพเราะ, ได้แก่ เทวดา. ข้าพเจ้า
 จะประกาศชื่อของเทวดาในทิวาทิคณะ.
 บทว่า **อสุโร** มีวิเคราะห์ว่า ชื่อว่า **อสุร**
 เพราะอรรถว่าไม่เป็นใหญ่ คือ ไม่รุ่งเรือง
 ได้แก่ ไม่รุ่งโรจน์ เหมือนเทวดา. อีกนัย
 หนึ่ง ชื่อว่า **อสุร** เพราะอรรถว่าเป็น
 ปฏิปักษ์ต่อเทวดา เหมือนคนที่มีไซมิตร
 เป็นปฏิปักษ์ต่อมิตร ฉะนั้น ได้แก่ ทานพ
 ที่เรียกว่า ปุพฺพเทว (ผู้เคยเป็นเทพ) บ้าง.

จริงอย่างนั้น พระผู้มีพระภาคตรัส
 ไว้ในกุ่มภชาตกดังนี้ :

พวกอสุรดื่มสุราแล้ว เมาจนถึงจุด
 จากไตรทิพย์ สำคัญตัวว่าเที่ยง
 มีมารยา ข้าแต่มหाराช เมื่อรู้ยู่ว่า
 สุราเช่นนั้นเป็นน้ำเมา หาประโยชน์
 มิได้ จะดื่มทำไม.

^๑ โป. เทวา.

^๒ พ.ชา. ๒๗/๒๒๙๓/๔๘๓.

สคาถาคุศลวณฺณนายํ ปน “น
 สุรํ ปิวิมุห, น สุรํ ปิวิมุหา’ติ อหํสุ,
 ตโต ปฏฺจาย อสุรา นาม ชาตา’ติ”^๑
 วุตฺตํ.

อิมานิ ตทภิกขานานิ :

อสุโร ปุพฺพเทโว จ
 ทานโว เทวตาริปุ^๒
 นามานิ อสุรานนฺติ
 อิมานิ นิทฺทิสเส วิทฺ.

ปาโก อิติ ตฺ ยํ นามํ
 เอกสุส อสุรสฺส ตํ
 ปณฺณตฺตํตีปิ เอกจฺเจ
 ครโว ปน อพฺรํ.

กฺร สทฺเท อกฺโกเส จ. กฺรติ.
 กฺรโร, กฺรโร. กุมฺโม, กุมฺมี.

ส่วน ในอรรถกถาสคาถวรรค
 ท่านกล่าวว่ พวกอสุร กล่าวแล้วว่
 “พวกเราไม่ดื่มสุรา, พวกเราไม่ดื่มสุรา”
 แต่ันนั้นมา จึงได้มีนามว่ อสุร (ผู้ไม่ดื่ม
 สุรา = น + สุรา).

คำศัพท์ที่เป็นชื่อของอสุร

คำศัพท์ที่เป็นชื่อของอสุรันั้น ดังนี้ :
 บัณฑิตพึงแสดงชื่อของอสุรเหล่านี้
 คือ อสุร. ปุพฺพเทว ทานว เทวตา-
 रिปุ.

ส่วนครุบางท่านกล่าวว่ ชื่อว่
 ปากะ เป็นชื่อของอสุรตนหนึ่ง
 แต่ครุบางท่านกล่าวว่ เป็น
 บัญญัติบ้าง.

กฺร ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง สทฺท
 (ออกเสียง), และใช้ในอรรถแห่ง อกฺโกเส
 (ดำ). กฺรติ (ย่อมออกเสียง, ย่อมดำ, ย่อม
 ร้อง). กฺรโร (นกเขาตัวผู้), กฺรโร (นกเขา
 ตัวเมีย). กุมฺโม (เต่าตัวผู้), กุมฺมี (เต่า
 ตัวเมีย).

^๑ ส.ส.อ. ๑๐/-/๔๕๙.

^๒ ฉ.อ. เทวตาริ ตฺ.

ชُر เฉทเน วิเลขเน จ. ชุรติ.
ชุโร.

ชُر ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง เฉทน (ตัด), และใช้ในอรรถแห่ง วิเลขน (ขีด, เขียน). ชุรติ (ย่อมตัด, ย่อมขีดเขียน). ชุโร (ก๊ีบ).

มُر สัเวชเน. มุรติ. มุโร, โมโร.

มُر ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง สัเวชน (พัน). มุรติ (ย่อมพัน). มุโร (การพัน), โมโร (นกยูง).

มฺร ภิमतตสทฺเทศุ.^๑ มฺรติ. โมโร.

มฺร ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง ภิमतต (กลัว), สทฺท (ออกเสียง). มฺรติ (ย่อมกลัว, ย่อมออกเสียง). โมโร (ความกลัว, การออกเสียง).

ปฺร อคฺคคฺมนเน. อคฺคคฺมนํ นาม
ปธานคฺมนํ, ปจฺมเมว คฺมนํ วา. ปฺรติ.
ปฺริ, ปฺริ. อวาปฺรติ. อวาปฺเรตํ อมตฺสฺส
ทฺวาริ.^๒ อวาปฺรณํ อาทาย คจฺจติ.^๓

ปฺร ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง อคฺคคฺมน (ไปข้างหน้า). การไปข้างหน้า ชื่อว่า อคฺคคฺมน หรือการไปก่อนนั้นเทียว. ปฺรติ (ย่อมไปข้างหน้า). ปฺริ, ปฺริ (เมืองหลวง). อวาปฺรติ (ย่อมเปิด). (คำว่า อวาปฺรติ มีตัวอย่างจากพระบาลีว่า) อวาปฺเรตํ อมตฺสฺส ทฺวาริ (จงเปิดประตูแห่งพระนิพพาน). อวาปฺรณํ อาทาย คจฺจติ (ถือลูกดาลไป).

ตตฺถ ปฺรณฺติ ราชธานี. ตถา हि
“นครํ ปฺริ ปฺริ ราชธานี”ติ เอเต

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ปฺริ ได้แก่ เมืองหลวง. จริงอย่างนั้น ศัพท์

^๑ อ. อภิमतตสทฺเทศุ.

^๒ วิ.มหา. ๔/๙/๑๐, ๙/๑๒, ม.ม. ๑๒/๓๒๒/๓๒๕, ม.ม. ๑๓/๕๑๑/๕๖๔.

^๓ วิ.มหา. ๔/๑๑๕/๑๖๑.

ปริยายา. “เอโส ออฟาริโก โปโส,
กุมาริปุรมนุเตร”ติอาทีสุ^๑ ปน เคน
“ปุรณ”ติ วุจจติ.

ปธานตาย ปุรโต ปุรโต คมเนน
คนุตพุพนุติ ปุริ, ราชธานี เจว เคนญจ.
อวาปุรณนุติ อวาปุรณนุติ วิวรณนุติ ทวาร
เอเตนาติ อวาปุรณ, ยัม “กุกุจิกา”ติปี
“ตาไฟ”ติปี วุจจติ. อวาปุรตีติอาทีสุ
อว - อาอิจจุโภา อุปสคคาติ ทฎจพุพา.

ผร ผรณ. ผรณ นาม พุยาปน
คมณ วา. สม ผรติ สีเตน.^๒ อาหารตุถ
ผรติ. ผรณ.

เหล่านี้ คือ นคร, ปุร, ปุรี, ราชธานี
เป็นชื่อของเมืองหลวง. อนึ่ง เรือน ท่าน
เรียกว่า ปุร ในข้อความพระบาลี
เป็นต้นดังนี้ว่า เอโส ออฟาริโก โปโส,
กุมาริปุรมนุเตร (พระเจ้ากุกุสราชัน
ทรงปลอมพระองค์เป็นบุรุษพนักงาน
เครื่องต้นกำลังกัมพระองค์ล้างหม้ออยู่
ในระหว่างตำหนักของพระกุมารี).

(บทว่า ปุริ มีวิเคราะห์ว่า) ชื่อว่า
ปุร เพราะอรรถว่าพึงไป ด้วยการไป
ข้างหน้า ๆ โดยความเป็นประธาน, ได้แก่
เมืองหลวงและเรือน. บทว่า อวาปุรณ
มีวิเคราะห์ว่า ชื่อว่า อวาปุรณ เพราะ
อรรถว่าเป็นเครื่องเปิด คือไชประตุ ซึ่งท่าน
เรียกว่า กุกุจิกา (ลูกกุญแจ) บ้าง, ตาไฟ
(ลูกดาล) บ้าง. ในคำเป็นต้นว่า อวาปุรตี
พึงทราบว่ามีอุปสรรค ๒ ตัวคือ อว - อา.

ผร ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง ผรณ
(แม่ไป). การแม่ไป หรือการไป ชื่อว่า
ผรณ. สม ผรติ สีเตน (ยอมแม่ไป
สม่าเสมอ ด้วยความเย็น). อาหารตุถ
ผรติ (ยอมเป็นไปเพื่ออาหาร). ผรณ
(การแม่ไป).

^๑ พ.ชา. ๒๘/๑๑๗/๕๓.

^๒ พ.พทุธ. ๓๓/๒/๔๓๒.

คร อุกุคเม. ครติ ครุ.

ครุติ มาตาปิตาทโย คารวยุตต-
 ปุคฺคลา. เต หิ ครนฺติ อุกุคฺจนฺติ
 อุกุคฺตา ปากฺกา โหนฺตฺติ ครุติ วุจฺจนฺติ.
 อปีจ ปาสาณจฺจตุตฺติ วีย ภาวียญฺเจน
 ครุติ วุจฺจนฺติ. ครุสทฺโท "อิทมาสนํ, อตฺร
 ภาวํ นิสฺสทฺตุ, ภาวญฺหิ เม อญฺญตโร
 ครุณนฺ"ติ^๑ เอตฺถ มาตาปิตุสฺส ทิสฺสติ.
 "สนรามาจรโลกครุณฺ"ติ^๒ เอตฺถ สพฺพโลกา-
 จริเย สพฺพญญมฺหิ. อปีจ ครุสทฺโท
 อญฺญตฺสวตฺเตสฺสปี ทิสฺสติ.

คร ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง อุกุคฺม
 (ขึ้นไป). ครติ (ย่อขึ้นไป). ครุ (ครุ).

บทว่า ครุ ได้แก่ บุคคลผู้ควร
 เคารพมีมารดาและบิดาเป็นต้น. จริงอยู่
 ท่านเหล่านั้นท่านเรียกว่า ครุ เพราะอรรถ
 ว่าเป็นผู้ขึ้นไป คือปรากฏ. อีกนัยหนึ่ง
 ท่านเรียกว่า ครุ เพราะอรรถว่าเป็นผู้
 หนักดังฉัตรหิน. ครุ ศัพท์ที่ใช้ในความ
 หมายถึง มารดาบิดา ในข้อความพระ
 บาลีนี้ว่า อิทมาสนํ อตฺร ภาวํ นิสฺสทฺตุ,
 ภาวญฺหิ เม อญฺญตโร ครุณํ (นี่อาสนะ
 เชิญท่านนั่งบนอาสนะนี้ เพราะว่า ท่าน
 เป็นผู้ควรเคารพคนหนึ่ง ของข้าพเจ้า
 บรรดาท่านที่ควรเคารพทั้งหลาย). ใช้ใน
 ความหมายว่า สัพพัญญู ผู้เป็นครู
 ของชาวโลกทั้งมวล ในข้อความพระบาลี
 นี้ว่า สนรามาจรโลกครุ (ผู้เป็นครูของชาว
 โลก คือ มนุษย์และเทวดา). อีกนัยหนึ่ง
 ครุ ศัพท์ ยังใช้แม้ในอรรถอื่น ๆ อีก.

^๑ พ.ชา. ๒๗/๒๕๐๐/๕๕๔

^๒ ที.ส.๒ ๔/-/๑

สหพเมตต์ เอกโต กตฺวา อตฺริทํ
 วุจฺจติ :

มาตาปิตาจริเยสุ
 ทุชฺชเว อลฺหุมฺหิ จ
 มหนฺเต จฺคฺคเต เจว
 นิเชกาทิกเรสุ จ
 ตถา วณฺณวิเสเสสุ
 ครุสทฺโท ปวตฺตติ.

เกจิ ปนาจริยา “ครุ ครุ”ติ^๑ จ
 ทฺวิธา คเหตุวา ภาวียวาจกตฺเต ครุสทฺโท
 จิตฺ. อาจริยวาจกตฺเต ปน ครุสทฺโทติ
 วทฺนฺติ, ตํ น คเหตุพฺพํ. ปาพิวิสเย
 หิ สพฺเพสมฺปิ ยถาวุตฺตานํ อตฺถานํ
 วาจกตฺเต ครุสทฺโทเยว อิจฺฉิตพฺโพ,
 อการสุส อการภาเว “คารวณฺ”ติ
 สุทฺธิกสุส ตทฺธิตฺนตฺปทฺสุส ทฺสุสนโต.
 สกฺกฏภาสาวิสเย ปน ครุสทฺโทเยว
 อิจฺฉิตพฺโพ, อการสุส วุทฺธิภาเว
 อณฺณถา ตทฺธิตฺนตฺปทฺสุส ทฺสุสนโต.

ข้าพเจ้าจะขอรวมเอาอรรถของ ครุ
 ศัพท์ทั้งหมดนั้น มากล่าวไว้ในที่เดียวกัน
 ดังต่อไปนี้ :

ครุ ศัพท์ ย่อมเป็นไปในมารดา
 บิดา อาจารย์ สิ่งที่ทำได้ยาก
 ของหนัก ของใหญ่ ความ
 ปราภฏ ผู้เพียบพร้อมด้วยความ
 ฉลาดเป็นต้น การกระทำ (ความ
 เคารพ) และอักษรพิเศษ (เสียง
 หนัก).

วินิจฉัยบทว่า ครุ ครุ

ก็อาจารย์บางพวกแยกเป็นสอง
 ศัพท์ว่า ครุ ครุ แล้วกล่าวว่า ครุ ศัพท์
 ใช้ในฐานะที่ระบุดังของหนัก. ส่วน ครุ
 ศัพท์ ใช้ในฐานะที่ระบุดังอาจารย์. คำ
 ของอาจารย์บางพวกนั้นไม่ควรถือเอา.
 ด้วยว่าในวิสัยแห่งพระบาลีพึงปรารถนา
 ครุ ศัพท์เท่านั้น ในฐานะที่ระบุดังอรรถ
 ตามที่กล่าวแล้วแต่ทั้งหมด เพราะพบบท
 ตฺทิตฺตํที่มีการพฤทธิ (อุ เป็น โอ แล้วแปลง
 โอ เป็น อว) ในเมื่อมีการที่มะ อ เป็น
 อา ว่า คารวํ. ส่วนในฐานะแห่งภาษา

^๑ ไป. ครุ ครุ.

สันสกฤตพึงปรารถนา **ครุ** ศัพท์เท่านั้น เพราะพบบทัตถิตอีกรูปหนึ่ง ในเมื่อมีการพฤทธิ **อุ** อักษร (เป็นรูปว่า เคารว).

มร ปาณาเค. มรติ. มตตุ.
มริตฺวา เหตุกตฺตริ "ปริโส ปริสฺ
มาเรติ. มารยติ. ปริโส ปริเสน ปริสฺ
มาราเปติ. มารापยติ. ปริโส ปริสฺ
มาเรตุ มาเรตฺวา" อิจฺจาทีนิ รูปานิ.
มจฺใจ. มรุ. มรณฺ, มจฺจุ. มฏฺฏ. มาโร.

มร ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง ปาณาจาค (สละชีพ, ตาย). มรติ (ยอมตาย). มตตุ (เพื่อตาย). มริตฺวา (ตายแล้ว). ในอรรถเหตุกตฺตาจะมีรูปเป็นต้นว่า ปริโส ปริสฺ มาเรติ (บุรุษยังบุรุษให้ตายอยู่), มารยติ (ยอมให้ตาย). ปริโส ปริเสน ปริสฺ มาราเปติ (บุรุษยังบุรุษให้ยังบุรุษยอมให้ตาย), มารापยติ (ยอมให้ตาย). ปริโส ปริสฺ มาเรตุ มาเรตฺวา (บุรุษยังบุรุษเพื่อให้ตาย ให้ตายแล้ว). มจฺใจ (สัตว์ผู้จะต้องตาย). มรุ (เทวดา). มรณฺ (การเคลื่อน), มจฺจุ (มัจจุราช). มฏฺฏ (ความตาย). มาโร (มารคือกามเทพ).

ตตฺถ มตฺตุนฺติ มริตุ. ตถา हि
อลินฺสตุตฺตฺชาตเก "โย มตฺตุมิจฺเช ปิตฺโน
ปโมกฺขา"ติ^๑ ปาฬิ ทิสฺสติ. **มจฺใจ**ติ
มริตฺพฺพสฺภาวตฺตาย "มจฺใจ"ติ ลทฺธนาโม
สตุโต. **มรุ**ติ ที่สมายุโกปิ สมานอ
มรณฺสฺโลติ **มรุ**, เทโว. **มรณฺ**นฺติ จฺติ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **มตตุ** ได้แก่ เพื่อตาย. จริงอย่างนั้น ในอลิน-
สตุตฺตฺชาตก ย่อมปรากฏพระบาลีว่า โย
มตฺตุมิจฺเช ปิตฺโน ปโมกฺขา (บุคคลใด
ยอมปรารถนาจะตายแทน เพื่อปลด-
เปลื้องพระชนกให้พ้นไป). บทว่า **มจฺใจ**

^๑ พ.ชา ๒๗/๒๓๑๗/๔๘๘

ความว่า สัตว์ผู้ได้ชื่อว่า มจฺจ เพราะมี
สภาพจะต้องตาย. บทว่า มรฺม มีวิเคราะห์
ว่า ชื่อว่า มรฺม เพราะอรรถว่าเป็นผู้มี
ความตายเป็นธรรมดา แม้จะมีอายุยืน
ยาว ได้แก่ เทวดา. บทว่า มรณํ ได้แก่
การเคลื่อน.

คำศัพท์ที่เป็นชื่อของความตาย

มรณํ อนฺตโก มจฺจ
หิณฺทํ กาลโ ๑ มจฺจ ๑
นิกฺเขโป จุติ เจตานิ
นามานิ มรณสฺส เว.

มาโรติ สตุตฺตานํ กุสลํ มาเรตีติ
มาโร, กามเทโว.

ชื่อของความตายมีดังนี้ คือ มรณ
อนฺตก มจฺจ หิณฺท กาล มจฺจ
นิกฺเขป จุติ.

บทว่า มาโร มีวิเคราะห์ว่า ชื่อว่า
मार เพราะอรรถว่า ฆ่ากุศลธรรมของ
เหล่าสัตว์, ได้แก่ กามเทพ.

คำศัพท์ที่เป็นชื่อของกามเทพ

อิมานิสฺส นามานิ :
มาโร นมุจฺจิ กณฺโห ๑
วสฺวตฺตี ปชาปติ
ปมตฺตพฺนุชฺช มทฺทโน
ปาปิมา ทปฺปโกปี^๑ ๑
กนฺทปฺโป ๑ รติปติ
กาโม ๑ กุสุมายุโธ.^๒

กามเทพนั้น มีชื่อหลายชื่อ ดังนี้ :
मार นมุจฺจิ กณฺโห วสฺวตฺตี ปชาปติ
ปมตฺตพฺนุชฺช มทฺทโน ปาปิมา ทปฺปโก
กนฺทปฺโป รติปติ กาม กุสุมายุธ.

^๑ อ. ทพฺพโกปี.

^๒ พุ.มหา. ๒๙/๙๔๖/๖๐๒.

อญเณ อญณานิปี นามานิ
วทนต์ติ, ตานิ สาสนานุโลมานิ น
โหนตตีติ อธิ น ทสฺสิตานิ. **อฏฺฐกถาสฺ**
ปน "มาโร, นมุจฺ, กณฺห, ปมตฺต-
พฺนฺธฺ"ติ^๑ จตฺตาวเรว นามานิ อาคตานิ.

เอตฺถ จ มาโรติ เทวปฺตฺตมาเรน
สทฺธิ ปญฺจ มารา กิเลสฺมาโร ขนฺธมาโร
อภิสงฺขารมาโร มจฺจุมาโร เทวปฺตฺต-
มาโรติ.

ธร อวตฺถาเน. ธรติ.

ภร โปสนเน. ภรติ. ภริโต, ภตฺตา.

ถร สนฺถรเณ. ถรติ, สนฺถรติ.
สนฺถรณฺ.

อาจารย์เหล่าอื่น ยังกล่าวชื่ออีก
หลายชื่อ, ชื่อเหล่านั้นไม่ค่อยตามคัมภีร์
พระพุทธศาสนา เพราะเหตุนั้น ข้าพเจ้า
จึงไม่แสดงไว้ในที่นี้. ส่วนในอรรถกถา
มีใช้ ๔ ชื่อเท่านั้น คือ มาร นมุจฺ กณฺห
ปมตฺตพฺนฺธฺ.

ก็ในที่นี้ คำว่า มาร ได้แก่ มาร ๕
ประเภทพร้อมทั้งเทวปฺตฺตมาร คือ
กิเลสฺมาร (มารคือกิเลส) ๑ ขันธมาร
(มารคือขันธ) ๑ อภิสงฺขารมาร (มารคือ
อภิสงฺขาร = กรรม) ๑ มจฺจุมาร (มารคือ
ความตาย) ๑ เทวปฺตฺตมาร (มารคือ
เทพบุตร) ๑.

ธร ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง อวตฺถาเน
(ตั้งลง, กำหนด). ธรติ (ย่อมตั้งลง).

ภร ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง โปสน
(เลี้ยง). ภรติ (ย่อมเลี้ยง). ภริโต (อัน
เขาเลี้ยงแล้ว), ภตฺตา (สามี).

ถร ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง สนฺถรณ
(ลาด, ปู). ถรติ (ย่อมปูลาด), สนฺถรติ
(ย่อมปูลาด). สนฺถรณฺ (เครื่องปูลาด).

^๑ พ.จ.พ.อ. ๓๙/-/๓๐๓.

ทร วิหารณ. ภูมิ ทรติ.
กุกุททาโล.^๑

ทร ทาเห. กายิ ทรติ. ทโร,
ทรโถ.

ติร อโธคตียํ. ติรติ. ติรจฺฉานโน,
ติรจฺฉา วา.

อร คตียํ. อรติ. อตุถํ, อตุโถ, อตุ.

เอตถ อตุถํ วุจฺจติ นิพฺพานํ.

ตํ ตํ สตฺตกิจฺจํ อรติ วตฺเตตีติ อตุ.

รการนุตธาตฺรูปานิ.

ทร ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง วิหารณ
(ทำลาย). ภูมิ ทรติ (ย่อมหทำลาย
แผ่นดิน). กุกุททาโล (จอบ).

ทร ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง ทาห
(เร้าร้อน). กายิ ทรติ (กายย่อมหเร้าร้อน).
ทโร (ความเร้าร้อน), ทรโถ (ความ
เร้าร้อน).

ติร ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง อโธคติ
(ไปต่ำ). ติรติ (ย่อมหไปต่ำ). ติรจฺฉานโน
(สัตว์ติรจฺฉาน). ติรจฺฉา (สัตว์ติรจฺฉาน).

อร ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง คติ (ไป).
อรติ (ย่อมหไป). อตุถํ (พระนิพพาน),
อตุโถ (อรรถ), อตุ (ฤๅ).

ในที่นี้ พระนิพพาน ท่านเรียกว่า
อตุถ.

(คำว่า อตุ มีวิเคราะห์ว่า) ชื่อว่า
อตุ เพราะอรรถว่ายังกิจของเหล่าสัตว์
นั้น ๆ ให้ไป คือ ให้เป็นไป.

กลุ่มธาตุ
ที่ลงท้ายด้วย ร อักษร จบ.

^๑ ฉ. กุกุททาโล.

โพธิสตุโต ตั สุตวา "ราหู ชาโต
 พนุณฺ ชาตินุ"ติ อาน. ปุตตสฺส หิ
 ชายนํ ราหุคฺคโห วิย โหติ ตณฺหา-
 กิลิสฺสนตาปาทนโต พาเพฺहन จ
 สงฺขลิกาทีพนุณฺเนน พนุณฺ วิย โหติ
 มุจฺจิตฺตํ อปฺปทานโตติ "ราหู ชาโต พนุณฺ
 ชาตินุ"ติ อาน. ราชา "กั เม ปุตโต
 อวจา"ติ ปุจฺฉิตฺวา ตั วจฺนํ สุตฺวา "อิตโต
 ปญฺจาย เม นตฺตา ราหุโลเตว
 โหตุ"ติ อาน. ตโต ปญฺจาย กุมารโ
 ราหุโล นาม ชาโต.^๑

มหาปทานสูตรฎีกายณฺหิ "ราหู
 ชาโต"ติ^๒ เอตฺถ "ราหูติ"^๓ ราหุคฺคโห"ติ
 วุตฺตํ, ตั ปน "ราหุโล"ติ วจฺนสฺสตุถิ
 ปากฎิ กาคฺติ อธิปฺปายตฺถวเสน วุตฺตํ. น
 หิ เกวโล "ราหู"ติ สทฺโท "ราหุคฺคโห"ติ

ประสูติของท่าน พระเจ้าสุทโธทนะ
 มหาราชส่งสาสน์ไปแจ้งแก่พระโพธิสัตว์
 ผู้ทรงเล่นในอุทยานว่า "พวกเจ้าจงบอก
 ช่างนำยนิดีแก่บุตรของเรา" พระโพธิ-
 สัตว์ทรงสดับข่าวนั้นแล้ว ตรัสว่า "ราหู
 เกิดแล้ว เครื่องผูกเกิดแล้ว" เพราะว่
 การประสูติของพระโอรสเป็นเหมือนการ
 ถูกราหูจับไว้ เพราะให้ถึงความเศร้าหมอง
 ด้วยตัณหา และเพราะไม่ให้เพื่อพ้นไปได้
 เหมือนการจ้องจำด้วยเครื่องพันธนาการ
 มีโซ่ตรวนเป็นต้นอันแน่นหนา เพราะ
 เหตุนั้น จึงตรัสว่า "ราหูเกิดแล้ว เครื่อง
 ผูกเกิดแล้ว". พระราชาตรัสถามว่า "บุตร
 ของเราพูดอะไร" ครั้นสดับความนั้นแล้ว
 จึงตรัสว่า ตั้งแต่นี้ไป หลานของเราจะมี
 ชื่อว่า ราหุล ตั้งแต่บัดนี้เป็นต้นมา
 พระกุมารจึงปรากฏพระนามว่า ราหุล.

ก็ในฎีกามหาปทานสูตร ท่าน
 กล่าวว่ บทว่า ราหู ในคำนี้ว่า ราหู
 ชาโต มีความหมายว่า ผู้จับไว้เหมือน
 ราหู, ก็คำนั้น ท่านกล่าวไว้ด้วยอำนาจ
 อรรถาธิบายเพื่อขยายข้อความของคำว่า

^๑ ฉ. มธุรัตถวิลาสินี พุทฺธวํสฺสจกฺกา. ๓๒๘, พุ.ชา.อ. ๒๘/-/๒๘.

^๒ ที.มหา.อ. ๕/-/๒๘. ราหุโล ชาโต.

^๓ ฉ. ทีฆนิกายมหาวคฺคฎีกา ๒/๑๕.

อตถั . วทติ. อถ โข ชาตสททสมพณฺหิ
 ลภิตฺวา วทติ. ตถา हि "ราหู ชาโต"ติ
 โพิธิสตุเตน วุตฺตวจนฺตฺส "ราหูคฺคโห
 ชาโต"ติ อตฺถเ อวติ, ตสฺมา สฺทฺโธทน-
 มหาราชา "มม นตฺตา ราหู วีย ลาตีติ
 ราหูโลติ วตฺตพฺโพ"ติ จินฺเตตฺวา
 "ราหูโลเตว โหตุ"ติ อาหาติ ทฎจพฺพ.

เกจิ ปน "ราหูโล ชาโต พนฺธนํ
 ชาตฺนุ"ติ ปจฺนฺติ, กตฺถจิ ปโตถเก จ
 ลินฺนฺติ. ตํ น สฺนฺทํ, อตฺถสฺส อยฺตฺติโต
 ฎีกาย จ สทฺธี วิโรธโต. น हि "ราหูโล"ติ
 กุมารสฺส นามํ ปจฺมํ อปฺปนฺนํ, ปจฺฉาเยว
 ปน อปฺปนฺนํ อยฺยเกน ทินฺนตฺตา, ตสฺมา
 ตทา โพิธิสตุเตน "ราหูโล ชาโต"ติ
 วตฺตํ น ยฺชชติ. ตถา^๑ हि อนภิสิตฺเต
 อราชินิ ปุคฺคเล "มหาราชา"ติ โวหาโร
 นปฺปวตฺตติ. ฎีกายญจ "ราหูติ
 ราหูคฺคโห"ติ^๒ วตฺตํ.

ราหูล ให้ปรากฏชัด. ด้วยว่า ศัพท์ว่า ราหู
 ล้วนๆ ไม่สามารถกล่าวอรรถว่า "ผู้จับไว้
 เหมือนราหู" ที่แท้แลสามารถกล่าวได้
 เพราะได้รับการเชื่อมโยงกับ ชาต ศัพท์.
 จริงอย่างนั้น ข้อความว่า ผู้จับไว้เหมือน
 ราหูเกิดแล้ว ย่อมมีในพระดำรัสที่พระ
 โพิธิสต์ว์ตรัสไว้ว่า ราหูเกิดแล้ว เพราะ
 เหตุนั้น พึงเห็นว่าพระเจ้าสุทโธทน-
 มหาราชทรงดำริว่า หลานของเราจับไว้
 เหมือนราหู เพราะเหตุนั้น จึงควรเรียกว่า
 ราหูล แล้วตรัสว่า จะมีชื่อว่าราหูล.

ส่วนอาจารย์บางพวกอ้างปาสฐะว่า
 ราหูโล ชาโต พนฺธนํ ชาตํ (ราหูลเกิด
 แล้ว, เครื่องผูกเกิดแล้ว), ทั้งเขียนไว้ใน
 ไบลานบางฉบับ, ปาสฐะนั้นไม่งาม เพราะ
 มีข้อความไม่เหมาะสมและเพราะขัดแย้ง
 กับคัมภีร์ฎีกา, ด้วยว่า ชื่อของพระกุมาร
 ว่า ราหูล มิได้เกิดขึ้นก่อน, แต่เกิด
 ในภายหลังนั้นเทียว เพราะพระอัยกา
 ประทานให้, เพราะเหตุนั้น พระโพิธิสต์ว์
 จึงไม่ควรตรัสว่า ราหูลเกิดขึ้นแล้ว ใน
 กาลนั้น. เหมือนคำว่า มหาราช ย่อมไม่
 ใช้เรียกบุคคลผู้ไม่ใช่พระราชายังไม่ได้

^๑ ฉ. ยถา.

^๒ ฉ. ทิมฺนิกายมหาราคคฺคฎีกา. ๒/๑๕

อถาปี เตสํ สียา "ราหุโล ชาโต
 พนุณํ ชาตनु"ติ ปทสฺส วิชฺชมานตฺตา
 เอว ฎีกายํ "ราหุคฺคโห"ติ ภาววเสน
 ลาสทฺเทเน สมานตฺโต อาทานตฺโต
 คหสทฺโท วุตฺโตติ เอวมฺปิ นุปรชฺชติ
 "ราหุลานํ ชาตํ พนุณํ ชาตनु"ติ
 ปาจฺจสฺส วตฺตพฺพตฺตา. ราหุโลติ หิ อิทํ
 ปทํ "สีหโไฟ"ติ ปทํ วีย ทพฺพวากกํ,
 น กทาจิปิ ภาววากกํ, ตสฺมา
 'ราหุโล ชาโต พนุณํ ชาตनु"ติ เอตํ
 เอกจฺเจหิ ทฺวโรปิตํ ปาจํ อคฺคเหตุวา
 "ราหุ ชาโต พนุณํ ชาตनु"ติ อยเมว
 ปาจํ คเหตุพฺโไฟ, สารโต จ
 ปจฺเจตพฺโไฟ สฺสปริสฺสุทฺเตสฺสุ อเนเกสฺสุ
 โปตฺถเกสฺสุ ทิฏฺฐตฺตา, โปราเนหิ จ
 คมฺภีรฺสฺสุขุมณาเนหิ อัจฉริยปาจฺฉริเยหิ
 ปจฺฉิตตฺตา.

อัยํ ปเนตฺถ สาริขฺขายา อตฺถป-
 ปกาสนา ราหุ ชาโตติ โฟริสฺตฺโต

รับอภิเชก ทั้งในคัมภีร์ฎีกาท่านก็กล่าว
 ว่า บทว่า ราหุ มีความหมายว่า ผู้จับ
 ไว้เหมือนราหุ.

อาจารย์บางพวกจึงมีความดำริว่า
 ในคัมภีร์ฎีกาท่านกล่าว คห คัพท์มีอรรถ
 ว่า ถือเอา, จับ มีอรรถเสมอกับ ลา คัพท์
 ด้วยอำนาจเป็นภาวสาธนะว่า ราหุคฺคโห
 (การจับไว้เหมือนราหุ) เพราะปรากฏบท
 ว่า ราหุโล ชาโต พนุณํ ชาตํ ความ
 เห็นแม้อย่างนี้ก็ไม่สมควร เพราะควร
 กล่าวปาฐะว่า ราหุลานํ ชาตํ พนุณํ
 ชาตํ (การเกิดของราหุลเป็นเครื่องผูก).
 จริงอยู่ บทว่า ราหุล นี้บ่งบอกถึงบุคคล
 เหมือนบทว่า สีหโไฟ (ผู้จับราชสีห์) ไม่ได้
 บ่งบอกภาวะแม้ในกาลไหน ๆ. เพราะ
 เหตุนั้น ควรถือเอาปาฐะนี้นั้นทีเดียวว่า
 ราหุ ชาโต พนุณํ ชาตํ เพราะไม่
 ถือเอาปาฐะที่อาจารย์บางคนกล่าวผิดนี้
 ว่า ราหุโล ชาโต พนุณํ ชาตํ และพึง
 เชื่อโดยเป็นสาระ เพราะพบในโบราณ
 มากมายที่ชำระไว้ดี และเพราะอาจารย์
 และปาจารย์รุ่นก่อนผู้มีญาณอันละเอียด
 ลึกซึ่งได้กล่าวรูปนี้ไว้.

การประกาศอรรถ พร้อมทั้งคำ
 อธิบายในเรื่องนี้ มีดังต่อไปนี้ คำว่า

ปุตุตสฺส ชาตสสาสนํ สุตฺวา สํเวคปุปฺตโต
 “อิทานิ มม ราหู ชาโต”ติ วทติ,
 มุจฺจิตฺตํ อปุปฺทานวเสน มม คหณตฺถํ
 ราหู อปุปฺนฺโนติ हि อตฺถโธ. **พฺนุณฺ**
ชาตฺนฺติ อิมินา “มม พฺนุณฺ ชาตฺนฺ”ติ
 วทติ. ตถา हि **ฎีกายํ** วุตฺตํ “**ราหูติ**
ราหูคฺคฺโห”ติ.^๑ ตตฺถ **ราหูคฺคฺโห**
 คณฺหาตีติ คโห, ราหู เอว คโห
ราหูคฺคฺโห, มม คาทโก ราหู ชาโตติ
 อตฺถโธ. อถฺวา คหณํ คโห, ราหูโน คโห
ราหูคฺคฺโห, ราหูคฺคฺคหณํ มม ชาตฺนฺติ
 อตฺถโธ. ปุตุโต हि ราหูสฺสทิสฺโส. ปีตา จฺนฺท-
 สฺสทิสฺโส ปุตุตฺตราหุณา คหิตตฺตา.

เอกจฺเจ ปน “**ราหูโลเตวฺว โหตุ**”ติ
 อิมํ ปเทสํ ทิสฺวา “**ราหู ชาโต**”ติ
 วุตฺเต อิมินา น สเมติ, “**ราหูโล ชาโต**”ติ
 วุตฺเตยฺว ปน สเมตีติ มณฺญมามา เอว

ราหู ชาโต (ราหูเกิดแล้ว) มีความหมาย
 ว่า พระโพธิสัตว์ทรงสดับข่าวที่พระโอรส
 ประสูติแล้ว ได้ถึงความสลดใจ ตรัสว่า
 “บัดนี้ราหูเกิดแล้วแก่เรา” หมายความว่า
 ราหูเกิดแล้ว เพื่อจับเราไว้ด้วยอำนาจ
 ไม่ให้พ้นไปได้. ด้วยคำนี้ว่า **พฺนุณฺ**
ชาตํ (เครื่องผูกเกิดแล้ว) ท่านกล่าวว่า
 เครื่องผูกเกิดแล้วแก่เรา. จริงอย่างนั้น
 ในคัมภีร์ฎีกาท่านกล่าวว่า บทว่า **ราหู**
 ความว่า ผู้จับไว้เหมือนราหู. บรรดาบท
 เหล่านั้น บทว่า **ราหูคฺคฺโห** มีวิเคราะหฺ
 ว่า ผู้โดย้อมจับไว้ เพราะเหตุนั้น ผู้นั้น
 ชื่อว่า คห, ผู้จับไว้คือราหู ชื่อว่า
ราหูคฺคฺคห, หมายความว่า ราหูผู้จับเราไว้
 เกิดแล้ว. อีกนัยหนึ่ง การจับชื่อว่า คห,
 การจับของราหู ชื่อว่า **ราหูคฺคฺคห** ความว่า
 การจับของราหูเกิดแล้วแก่เรา. จริงอยู่
 บุตรเหมือนกับราหู. ปีตาเหมือนกับ
 พระจันทร์ เพราะถูกราหูคือบุตรจับไว้.

ส่วนอาจารย์บางท่านพบข้อความ
 นี้ว่า ราหูโลเตวฺว โหตุ (จงมีชื่อว่าราหูล)
 จึงสำคัญว่า เมื่อกล่าวว่า ราหู ชาโต
 (ราหูเกิดแล้ว) คำนั้นย่อมไม่สมกับข้อ

^๑ อ. ทีฆนิกายมหาวคฺคฺฎีกา. ๒/๑๕.

ปาจิ ปจฺนติ ลิขฺนติ จ. ตสฺมา โส
 อนุปปริกฺขิตฺวา ปจิโต ทฺโรปิโต ปาโจ
 น คเหตุพุโพ, ยถาวุตฺโต โปราณโก
 โปราณาจริเยหิ อภิมโต ปาโจเยว
 อายสมฺนฺเตหิ คเหตุพุโพ อตฺถสฺส
 ยุตฺติโต, ฎีกาย จ สทฺธิ อวิโรธโตติ.

ตตฺถ กุสลนฺติ กุจฺฉิตานํ ปาป-
 ธมฺมานํ สานโต ตนฺุกรณโต ฅานํ
 กุสลํ นาม, เตน กุเสน ลาทพุพฺ
 ปวตฺเตตพุพนฺติ กุสลํ. พาลโตติ ทิฏฺฐ-
 ธมฺมิกสมฺปฺรಾಯิกสงฺขาเต เทว อนตฺถ
 เทวตฺตโกกาลิกาทโย วีย ลาทิ
 อาททาทิตฺติ พาลิ.

ความดังกล่าวนี้ แต่เมื่อกล่าวว่า ราชุโล
 ชาโต (ราชุลเกิดแล้ว) คำนั้นย่อสมกัน
 ย่อมกล่าวและเขียนปาฐะอย่างนี้ เพราะ
 เหตุนั้น ปาฐะที่ไม่ได้ใคร่ครวญกล่าว
 ไว้นั้น จัดเป็นปาฐะที่ยกไว้ไม่ดี บัณฑิต
 ไม่ควรถือเอา, ท่านทั้งหลายพึงรับเอา
 ปาฐะนั้นเถียว ที่มีมาแต่ก่อน อัน
 โบราณจารย์ทั้งหลาย ยอมรับแล้ว
 เพราะมีข้อความเหมาะสม และเพราะ
 ไม่ขัดแย้งกับคัมภีร์ฎีกา.

วิเคราะห์ กุสล - พาล ศัพท์

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า กุสลํ มี
 วิเคราะห์ว่า ฅาน (ความรู้) ชื่อว่า กุสล
 เพราะเป็นสภาพกระทำบาปธรรมที่น่า
 ดำหนิให้อ่อนกำลัง คือ ให้เบาบาง. ชื่อว่า
 กุสล เพราะเป็นสภาพอันบุคคลพึง
 ถือเอา คือพึงให้เป็นไปด้วยฅานนั้น.
 บทว่า พาลิ มีวิเคราะห์ว่า ชื่อว่า พาล
 เพราะถือเอา คือ ยึดถือสิ่งไม่เป็น
 ประโยชน์สองอย่าง คือ ประโยชน์ใน
 ปัจจุบันและประโยชน์ในสัมปรายภพ
 เหมือนพระเทวทัตและพระโกกาลิกะ
 เป็นต้น.

คำศัพท์ที่เป็นชื่อของคนพาล

อิมานิ ปน ตันนามานิ :

พาลี อวิทฺวา อญฺเอย^๑ ๑
 อญฺเอยานี อวิจกฺขณ
 อปณฺทิตโต อกุสล
 ทุมฺเมธ กุมติ ชไฟ.

เอฬฺมุโค ๑ นิปฺปญฺเอย
 ทุมฺเมธ อวิทฺว มโค
 อวิญฺญ อนฺธพาลี ๑
 ทุปฺปญฺเอย ๑ อวิทฺทสุ.

มหฺลโกติ มหฺตตํ ลาคี
 คณฺหาตีติ มหฺลโก, ชินฺณปุริโส.

อิมานิสฺส นามานิ :

ชินฺณเอน มหฺลโก^๒ วุฑฺโธ
 พุฑฺโธ วุฑฺโธม ๑ กตฺตรโร
 เถโร จาติ อิม สทฺทา
 ชินฺณปญฺญตฺติโย สียุ.

ก็คำศัพท์ที่เป็นชื่อของคนพาลนั้น
 ดังนี้ :

พาล อวิทฺวา อญฺเอย อญฺเอยานี
 อวิจกฺขณ อปณฺทิต อกุสล ทุมฺเมธ
 กุมติ ชไฟ.

เอฬฺมุค นิปฺปญฺเอย ทุมฺเมธ อวิทฺว
 มค อวิญฺญ อนฺธพาล ทุปฺปญฺเอย
 อวิทฺทสุ.

วิเคราะห์ - ชื่อ มหฺลล ก ศัพท์

บทว่า มหฺลลโก มีวิเคราะห์ว่า
 ชื่อว่า มหฺลลก เพราะอรรถว่าเป็นผู้
 ถือเอา คือ ยึดถือความเป็นผู้ใหญ่ ได้แก่
 คนแก่.

คนแก่นั้น มีชื่อหลายชื่อดังนี้ :

ศัพท์เหล่านี้คือ ชินฺณ มหฺลลก
 วุฑฺธ พุฑฺธ วุฑฺธม กตฺตร เถร
 เป็นชื่อของคนแก่.

^๑ พ.ศ.บ. ๑๙/-/๖๔๒.

^๒ วิ.มหา. ๕/๑๓๒/๑๘๐.

ตถา หิ :

ทูเร อปสฺสํ เถโรว
 จกฺขุํ ยาจิตฺตุมาคโต^๑
 เอวมาทิสฺสุ ทฏฺฐพฺโพ
 เถรสทฺโท มหุลฺลเก.

อิมานิ ปน นามานิ อิตฺถิยา
 อิตฺถิลิงฺควเสน วตฺตพฺพานิ :

ชินฺุณา มหุลฺลิกา วุฑฺธิ
 พุฑฺธิ วุฑฺฒิํ จ กตฺตฺรา
 เถริ จาติ อิเม สทฺทา
 นามํ ชินฺุณาย อิตฺถิยา.

ทล ผล วิสรณ.^๒ ทลติ. ผลติ.
 ทลิตอ รุกฺโข. ผลิตอ ภูมิภาโค.

อล ภูสน. อลติ. อลงฺกาโร,
 อลงฺกโต, อลงฺกตํ. "สาลงฺกานนโยเคปิ,
 สาลงฺกานนวชฺชิตา"ติ อิมิสฺสญฺหิ กวินํ

จริงอย่างนั้น (มีพระบาลีปรากฏ
 เป็นคาถาดังนี้) :

พึงทราบ เถร ศัพท์ ใช้ในความ
 หมายถึง คนแก่ ในคำอันมีอาทิ
 อย่างนี้ว่า ข้าพระพุทธเจ้า
 เป็นคนชรา มองเห็นได้ไม่ไกล
 จึงมาเพื่อจะทูลขอพระเนตร.

ก็ พึงกล่าวชื่อของหญิงด้วยอำนาจ
 อิตถิลิงค์ดังต่อไปนี้ :

ศัพท์เหล่านี้ คือ ชินฺุณา มหุลฺลิกา
 วุฑฺธิ พุฑฺธิ วุฑฺฒิํ กตฺตฺรา เถริ
 เป็นชื่อของหญิงแก่.

ทล ผล ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง วิสรณ
 (แตก, ทำลาย). ทลติ (ย่อมนแตก). ผลติ
 (ย่อมนแตก). ทลิตอ รุกฺโข (ต้นไม้ล้มลง
 แล้ว). ผลิตอ ภูมิภาโค (ภูมิภาคแตก
 ระแหงแล้ว).

อล ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง ภูสน
 (ประดับ, ตกแต่ง). อลติ (ย่อมนประดับ,
 ย่อมตกแต่ง). อลงฺกาโร (เครื่องประดับ),

^๑ ชุ.ชา. ๒๗/๒๐๖๖/๔๑๙.

^๒ ก. วิหารณ.

กพุพจรนายั อลงกสทุโท ฎสนวิเสลั
 วทติ. เกจิ ปเนตถ อล ฎสนปริยาปน-
 วารณสูติ ธาตุ ปจนุติ, "อลตี"ติ จ
 ฎปี อิจนุติ. มยั ปน อลธาตุสูส
 ปริยตตินิวารณตถวาจกตติ น อิจนุ
 ปโยคาทสูสนโต. นิปาตฎโต ปน
 อลัสทุโท ปริยตตินิวารณตถวาจโก
 ทิสสูติ "อลเมตติ สพพิ." อลั เม เตน
 ราชเนา"ติอาทิสู.^๒

อลงกโต (ระดับแล้ว), อลงกตติ (การ
 ระดับ). ก็ อลงก คัพทักล่าวอรรถแห่ง
 เครื่องระดับพิเศษ ในบทประพันธ์ของกวี
 นี้ว่า สาลงกานนโยเคปิ, สาลงกาน-
 นวชชิตา (แม้มีเครื่องระดับพัคตร
 หนึงนั้นก็ปราศจากการตคแต่ง ด้วย
 เครื่องระดับพัคตร). อนึง ใน อล ธาตุนี้
 อาจารย์บางพวกอ้างธาตุว่า อล ฎสน-
 ปริยาปนวารณสู (อล ธาตุ ใช้ใน
 อรรถแห่ง ฎสน [ระดับ], ปริยาปน
 [สามารถ], วารณ [ห้าม]), และปรารณา
 ฎว่า อลติ. แต่พวกข้าพเจ้าไม่ประสงค์
 เอาว่า อล ธาตุ บงบอกอรรถแห่ง
 ปริยตติ (สามารถ), นิวารณ (ห้าม).
 เพราะไม่พบตัวอย่าง. แต่ อลั คัพท
 ที่เป็นนิบาต อาจบงบอกถึงอรรถแห่ง
 ปริยตติ (สามารถ), นิวารณ (ห้าม) ได้
 ในข้อความพระบาลีเป็นต้นว่า อลเมตติ
 สพพิ (ทั้งหมดนี้ พอละ), อลั เม เตน
 ราชเนา (เราไม่ต้องการราชสมบัตินั้น).

มีล นิเมลเน. มีลติ, นิมีลติ,
 อุมมีลติ. นิมีลนั, อุมมีลนั.

มีล ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง นิเมลน
 (หลับตา). มีลติ (ย้อมหลับตา), นิมีลติ

^๑ วิ.มหาวิภังค. ๒/๕๐๐/๓๒๘.

^๒ พุ.ชา. ๒๘/๔๐๓/๑๕๕.

(ย่อมหลับตา), อุมมิลติ (ย่อมลืมตา).
นิมิลน (การหลับตา), อุมมิลน (การ
ลืมตา).

พิล ปติตถมฺภ. พิลติ.

พิล ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง ปติตถมฺภ
(ค้ำจุน). พิลติ (ย่อมค้ำจุน).

นึล วรรณ. นึลวตฺถ.

นึล ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง วรรณ
(สีเขียว). นึลวตฺถ (ผ้าสีเขียว).

สีล สมาธิมฺหิ. สีลติ. สีลํ, สีลน.

สีล ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง สมาธิ
(ตั้งไว้ด้วยดี, ตั้งมั่น). สีลติ (ย่อมตั้งมั่น).
สีลํ (ศีล), สีลน (ความตั้งมั่น).

เอตถ สีลนฺติ สีลนฺนุเจเน สีลํ.
วุตฺตญฺเอยหตฺ วิสุทฺธิมคฺเค "สีลนฺติ
เกณฺนุเจเน สีลํ ? สีลนฺนุเจเน สีลํ, กิมีทํ
สีลนํ นาม ? สมาธานํ วา กายกมฺมาทีนํ
สุสีลยวเสน อวิปฺปกิณฺณตาติ อตฺถเ.
อุปฺจารณํ วา กุสลานํ ธมฺมานํ
ปตฺติจฺจานวเสน อาธารภาโวติ อตฺถเ.
เอตเทว हि เอตถ อตฺถทวຍံ สทฺทลกฺขณ-
วิทฺตุ อนุชานนฺติ. อญฺเอย ปน 'สิริจฺจ
สีลจฺจ, สีตลจฺจ, สีลจฺจ'ติ เอวมาทีนา
นเยเนตฺถ อตฺถํ วรรณนฺติ"ติ.^๑

ในที่นี้ บทว่า สีลํ มีความหมาย
ว่า ชื่อว่า สีล เพราะอรรถว่าเป็นสภาวะ
ตั้งมั่น. สมจริงดังคำที่ท่านกล่าวไว้ใน
คัมภีร์วิสุทฺธิมรรคว่า ถาไมว่า บทว่า
สีลํ ความว่า ที่ชื่อว่า สีล เพราะอรรถว่า
อะไร ? ตอบว่า ที่ชื่อว่า สีล เพราะอรรถ
ว่าเป็นสภาวะตั้งมั่น. ชื่อว่าความตั้งมั่น
นี้ คืออะไร ? คือ การตั้งไว้ อธิบายว่า
ความที่กิริยามีกายกรรม เป็นต้น ไม่
เคลื่อนกลับไป ด้วยอำนาจความเป็นผู้มี
ศีลดี. อีกนัยหนึ่ง คือการทรงไว้ อธิบาย
ว่า กิริยาที่รองรับกุศลธรรมไว้ด้วยอำนาจ

^๑ วิสุทฺธิ. ๑/๙.

เป็นที่ตั้ง. ก็ท่านผู้รู้ลักษณะแห่งศัพท์
อนุญาตอรรถสองอย่างนี้เท่านั้นในเรื่องนี้.
ส่วนอาจารย์เหล่าอื่นยอมพรรณนาอรรถ
ใน สील ศัพท์นี้ ไว้โดยนัยเป็นต้นอย่างนี้ว่า
อรรถของสील คือ อรรถว่าศีระชะ, อรรถ
ของสील คืออรรถว่า เย็น.

อธิบายอรรถของ สील ศัพท์

ตตถ "อตถทวยํ สททลกขณวิฑู
อนุชานนติ"ติ อิทํ "สील สมามิหิ สील
อุปธารณ"ติ ทุวิกณิกสสุ สीलธาตุสสุ
อตถเถ สนุชาย วุตตํ. อิมสสุ หิ จุราทิกณํ
ปตตสสุ อุปธารณ "สาลีติ, สीलยตี"ติ
รูปานิ ภวนติ, อุปธาเวตีตีปี เตสํ อตถโถ.
อิธ ปน ฎวาทิคณิกตตธา สมามานตถเถ
"สาลีติ"ติ รูปิ ภวติ, สมามิยตีตี ตสสุ
อตถโถ.

ในเรื่องนั้น คำว่า อตถทวยํ สทท-
ลกขณวิฑู อนุชานนติ (ท่านผู้รู้ลักษณะ
แห่งศัพท์ ย่อมอนุญาตอรรถสองอย่าง) นี้
ท่านกล่าวหมายเอาอรรถของ สील ธาตุ
สองคณะ คือ สील สมามิหิ (สील ธาตุ
ใช้ในอรรถแห่ง สมามิ [ตั้งมั่น = ฎวาทิ-
คณะ]) สील อุปธารณ (สील ธาตุ ใช้ใน
อรรถแห่ง อุปธารณ [รองรับ = จุราทิ-
คณะ]). ก็ สील ธาตุนี้ หากใช้เป็น จุราทิ-
คณะจะมีอรรถว่า อุปธารณ (รองรับ) และ
มีรูปกิริยาว่า สาลีติ, สीलยตี. ความหมาย
ของศัพท์เหล่านั้นก็คือ อุปธาเวตี (ยอม
รองรับ). แต่ในที่นี้ เพราะเป็นฎวาทิคณะ
จึงมีอรรถว่า สมามาน (ตั้งมั่น) และมีรูป
ว่า สาลีติ. ความหมายของศัพท์นั้นก็คือ
สมามิยตี (ยอมตั้งมั่น).

ปุนปี เขตถ สៃตุนํ สุขคคณตถถ
นิพพจนานิ วุจจนุเต. สीलติ สมามิยตี

เพื่อให้นักศึกษาถือเอาความหมาย
ได้ง่าย ข้าพเจ้าจะกล่าวสรุปวิเคราะห์

กายกมุมาทีนํ สุสีลยวเสน น วิปฺปกิรตีติ
 สิลํ. อถวา สิลนฺติ สมหาทนฺติ จิตฺตํ
 เอเตนาติ สิลํ. อิมานิ ฎวาทิกณิกวเสน
 นิพฺพจนานิ. จุราทิกณิกวเสน ปน
 สีเลติ กุสเล ธมฺเม อุปฺธาเรติ ปติฎฺฐา-
 ภาเวน ฎุโส ธาเรตีติ สิลํ. สีเลนฺติ วา
 เอเตน กุสเล ธมฺเม อุปฺธาเรณฺติ ฎุโส
 ธาเรณฺติ สาธโวติ สิลนฺติ นิพฺพจนานิ.

กิล พนฺธ. กิลติ. กิลํ.

กุล อวารณ. กุลติ. กุลํ.
 วเห รุกฺเข ปกุลฺเช.^๑ กุลํ พนฺธติ.
 นทีกุลฺ เวสามหํ.^๒ กุลติ อวารติ อุกกํ
 พหิ นิภฺขมิตฺตํ น เทตีติ กุลํ.

ทั้งหลายไว้ในที่นี้แม้อีก ชื่อว่า สิล
 เพราะอรรถว่ามีสภาวะตั้งมั่น คือ กิริยา
 ที่กายกรรมเป็นต้นไม่เคลื่อนกล่น ด้วย
 อำนาจความเป็นผู้มีศีลดี. อีกนัยหนึ่ง
 ชื่อว่า สิล เพราะอรรถว่าเป็นเครื่องทำ
 ให้จิตตั้งมั่น. ทั้งหมดนี้ เป็นวิเคราะห์
 ของ สิล ชาติ ด้วยอำนาจฎวาทิกณะ.
 แต่ด้วยอำนาจจุราทิกณะ มีรูปวิเคราะห์
 ว่า ชื่อว่า สิล เพราะอรรถว่าเป็นสภาวะ
 รองรับ คือ ทรงไว้ซึ่งกุศลธรรมอย่างยิ่ง
 โดยความเป็นที่ตั้ง. อีกนัยหนึ่ง ชื่อว่า สิล
 เพราะอรรถว่าเป็นเครื่องรองรับ คือ ทรงไว้
 ซึ่งกุศลธรรมอย่างยิ่งของเหล่าสาธุชน.

กิล ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง พนฺธ
 (ผูก, พัน, มัด). กิลติ (ย่อผูก). กิล
 (ผ้ามาน).

กุล ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง อวารณ
 (ปิด, กั้น). กุลติ (ย่อปิด, ย่อมกั้น).
 กุล (ฝั่ง). วเห รุกฺเข ปกุลฺเช (แม่น้ำที่
 เต็มฝั่งย่อมพัดพาเอาต้นไม้ที่เกิดอยุริมฝั่ง
 ให้หักโค่นไป ฉนฺได). กุลํ พนฺธติ (ย่อ
 กั้นฝั่ง). นทีกุลฺ เวสามหํ (เราอยู่ใกล้ฝั่ง

^๑ พ.ช. ๒๘/๔๓๙/๑๖๔

^๒ พ.ช. ๓๒/๓๑๖/๓๙๐

แม่น้ำ). (คำว่า กูล มีวิเคราะห์ว่า) ชื่อว่า กูล เพราะอรรถว่าปิด คือ กั้นแม่น้ำ ได้แก้ม ไม่ให้น้ำออกไปสู่ภายนอก.

สุล รุช่าย. สุลติ. สุล. กณฺณสุล
น ชเนติ.^๑

สุล ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง รุชา (เสียดแทง). สุลติ (ย่อmseียดแทง). สุล (หลาว, หอก). กณฺณสุล น ชเนติ (ไม่พูดวาทะที่เหมือนหลาวแทงหู).

ตุล นิกฺกรีส. นิกฺกรีสํ นาม
กรีสมตฺเตนปี อมิเนตพุพโต ลหฺภาโว-
เยว. ตูลติ. ตูลํ ภาจฺจว มาลฺโต.^๒

ตุล ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง นิกฺกรีส (เบา). ความเบาขึ้นเที่ยว เพราะประมาณ ไม่ได้แม้ด้วยปริมาณเพียงกรีสะ (กรีสะ เป็นชื่อของมาตราซึ่งอย่างหนึ่ง) ชื่อว่า นิกฺกรีส. ตูลติ (ย่อมเบา). ตูลํ ภาจฺจว มาลฺโต (เหมือนลมพัดปุยพู่ที่ลอย ตกไป ฉะนั้น).

ปฺล สงฺมาเต. ปฺลติ. ปญฺจปฺลติ.

ปฺล ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง สงฺมาต (รวมกัน). ปฺลติ (ย่อมรวมกัน). ปญฺจปฺลติ (หมู่ ๕ กลุ่ม).

มฺล ปติฏฺจาย. มฺลติ. มฺล.

มฺล ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง ปติฏฺจ (ตั้งอยู่). มฺลติ (ย่อมตั้งอยู่). มฺล (ราก).

^๑ ที.ส.อ. ๔/-/๑๑๘, อภ.ส.อ. ๔๖/-/๖๙๙.

^๒ ส.ส. ๑๕/๕๒๑/๑๘๖.

อรรถุทธาระของ มูล ศัพท์

มูลสหุโท^๑ “มูลานิ อุทฺธเรยฺย
อนฺตมโส อสุสึรนาพิมตฺตานิปิ”ติอาทีสุ^๒
มูลมุเล ทิสฺสติ.

มูล ศัพท์ ใช้ในอรรถแห่ง มูลมูล
(รากเหง้า) ในประโยคเป็นต้นว่า มูลานิ
อุทฺธเรยฺย อนฺตมโส อสุสึรนาพิม-
ตฺตานิปิ (บุคคลพึงถอนรากโดยที่สุด
กระทั่งแฝกและไม้้อ).

“โลโก อกุสลมูลนุ”ติอาทีสุ^๓
อสาธาณเหตุมุหิ.

มูล ศัพท์ ใช้ในอรรถแห่ง
อสาธาณเหตุ (เหตุเฉพาะ) ในประโยค
เป็นต้นว่า โลโก อกุสลมูล (ความโลภ
เป็นเหตุแห่งอกุศล).

“ยวามชฺฌนุหิเก กाले ฉายา ผรติ,
นิวาเต ปณฺณานิ ปตฺนุติ, เอตฺตาวตา
รุกฺขมูลนุ”ติอาทีสุ^๔ สมีเป.

มูล ศัพท์ ใช้ในอรรถแห่ง สมีป
(ที่ใกล้) ในประโยคเป็นต้นว่า ยวาม-
ชฺฌนุหิเก กาลे ฉายา ผรติ, นิวาเต
ปณฺณานิ ปตฺนุติ, เอตฺตาวตา รุกฺขมูล
(ในเวลาเที่ยงวัน เงาม่อแผ่ไป, ใบไม้
ทั้งหลายย่อมร่วงหล่น ในเวลาสงัดลม
เพียงใด ด้วยเหตุเพียงเท่านั้น จัดเป็นที่
ใกล้แห่งต้นไม้).

^๑ ม.มุ.อ ๗/ - /๑๙ วิ.มหาวิภังค.อ. ๑/ - /๑๓๒ ขุ.อุ.อ. ๑๙/ - /๔๐ ฉ. อังคุตตรนิกายฎีกา ๓/๒๐๘

^๒ อัง.จตุกก ๒๑/๑๙๖/๒๗๐.

^๓ ที.ปา. ๑๑/๒๒๘/๒๒๗, วิ.ป. ๘/๙๖๓/๓๑๓

^๔ วิ.มหาวิภังค ๒/๒๗/๑๕ ยัม มชฺฌนุหิเก กाले สมนฺตา ฉายา ผรติ อนฺโตฉายาย จิวริ นิกฺขิปิตฺวา
อนฺโตฉายาย วตฺถพฺพ ๙

อดวิทํ วุจฺจติ

ในเรื่องนี้ ข้าพเจ้าจะกล่าวสรุป
เป็นคาถาดังนี้ :

มูลมุเล มูลสทฺโท

ปทิสฺสติ ตเถว จ

อสาธาธณเหตุมุหิ

สมิปมุหิ จ วตฺตติ.

มูล ศัพท์ ใช้ในอรรถ ๓ อย่าง คือ
มูลมูล (รากเหง้า) ๑ อสาธาธณเหตุ
(เหตุเฉพาะ) ๑ สมิป (ที่ใกล้) ๑.

ผล นิพฺพตฺตํ. รุกฺโข ผลติ. รุกฺข-
ผลานิ ภูฏชฺชุตฺตา.^๑ มหฺปฺผลํ มหฺนิสฺสํ.^๒
โสตาปตฺติมลํ. ตตฺถ มหฺปฺผลนฺติ^๓
มหฺนิพฺพตฺตํ.

ผล ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง นิพฺพตฺติ
(เกิดขึ้น). รุกฺโข ผลติ (ต้นไม้ย่อมเมล็ด
ผล). รุกฺขผลานิ ภูฏชฺชุตฺตา (บริเวณ
ผลไม้อยู่). มหฺปฺผลํ มหฺนิสฺสํ (มีผลมาก
มีอันสงฆ์มาก). โสตาปตฺติมลํ (โสดา-
ปัตติผล). บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า
มหฺปฺผลํ คือ มีการเกิดขึ้นมาก.

ผล เกทฺ. ผลติ. มุทฺธา เต
ผลตุ สตฺตธา.^๔ ปาทา ผลิสฺสุ. ตตฺถ
ผลตฺติ ภิขฺชตุ.

ผล ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง เกท
(แตก). ผลติ (ย่อมแตก). มุทฺธา เต ผลตุ
สตฺตธา (ศิระษะของท่านจงแตก ๗ เสียง).
ปาทา ผลิสฺสุ (เท้าแตกแล้ว). บรรดาบท
เหล่านั้น บทว่า ผลตุ ได้แก่ จงแตก.

ผล อพฺยตฺตสทฺเท. อสนิ ผลติ.
เทวเม ภิขฺชเว อสนิยา ผลนฺติยา

ผล ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง อพฺยตฺต-
สทฺท (ทำเสียงไม่ชัดเจน). อสนิ ผลติ

^๑ พ.ช. ๒๘/๑๐๙๖/๓๘๗

^๒ อ.จ. สตฺตก. ๒๓/๔๙/๖๑

^๓ โป. ผลนฺติ

^๔ พ.ธ. ๑๗/-/๔๓

น สนฺตสนฺติ^๑ ผลนฺติยาติ สทฺทํ (สายฟ้าย่อมผ่า) เทวเม ภิกฺขเว อสนิยา
กโรนฺติยา^๒ ผลนฺติยา น สนฺตสนฺติ (ดูกรภิกษุ
ทั้งหลาย สองจำพวกนี้ เมื่อฟ้าผ่าย่อม
ไม่สะดุ้ง). บทว่า ผลนฺติยา ได้แก่
ทำเสียงอยู่.

จฺลฺล หาวกรณ. หาวกรณํ
วิลาสกรณํ. จฺลฺลติ.

จฺลฺล ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง หาว-
กรณ (การกระทำการเยื้องกราย). การ
กระทำการเยื้องกราย ชื่อว่า หาวกรณ.
จฺลฺลติ (ย่อมเยื้องกราย)

มฺลฺล วิกสนเภทสุ. มฺลฺลติ มฺลฺลํ.
มฺลฺลิตโต กิสุโก. สุมฺลฺลิตมรวิญฺทวนํ.^๓

มฺลฺล ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง วิกสน
(บาน), เภท (แตก) มฺลฺลติ (ย่อมบาน,
ย่อมแตก). มฺลฺลํ (การบาน). มฺลฺลิตโต
กิสุโก (ดอกทองกวาวบานแล้ว). สุมฺลฺลิต-
มรวิญฺทวนํ (กอบัวบานสะพรั่งดีแล้ว).

อสีติหตุถมฺพเพโธ
ที่ปงฺกโร มหามฺนิ
โสภติ ที่ปรุกฺโขว
สาลราชาว มฺลฺลิตโต.^๔

พระมหามุนีที่ปังกร สูง ๘๐ ศอก
ทรงงดงาม ดั่งไม้ประจำทวีป
เหมือนนพญาร้าง ที่ออกดอกบาน
สะพรั่ง.

ขณฺฑมฺลฺลปฏิสงฺขรณํ.^๕

ขณฺฑมฺลฺลปฏิสงฺขรณํ(การซ่อมแซม
ส่วนที่หักพัง).

^๑ อ.จ.ท.ก. ๒๐/๓๐๒/๙๗

^๒ อ.จ.ท.ก.ข. ๑๔/ - /๘๓

^๓ บ.บ.อ. ๑๖/ - /๒๓๕. บ.บ.อ. ๒๒/ - /๒๖ สุมลฺลปฏิสงฺขรณํ.

^๔ บ.บ.พ.ท. ๓๓/๓/๔๓๘

^๕ วิ.จ. ๗/๖๑๖/๓๘๒

คิล อชฺโหมหรณ. คิลติ. คิลมกฺขํ
ปริโส น พุชฺฌติ.^๑

คล อทเน. คลติ. คลิ. คลนฺติ
อทนฺติ อชฺโหมหรนฺติ เอเตนาติ คลิ.
คลิติ คีวา วุจฺจติ.

สล สลฺล อาสุคติยํ. อาสุคติ
สิมฺคมณํ. สลติ. สลฺลติ. สลฺลํ. เอตถ จ
“สลฺลํ อสุ สโร สลฺลโ กณฺชฺเต เตชโน”ติ
ปริยายา เอเต.

โขล คติปฏิมาท. โขลติ.

คือ ทำข้าวเปลือกให้เป็นกอง. มีตัวอย่าง
ว่า ขลํ สาลํ ปสฺสุ เขตฺตํ, คนฺตา จสฺส
อภิกฺขณํ (ราชเสวกพึงไปตรวจดูลาน
ข้าวสาลี ปศุสัตว์ และนา เสมอ ๆ).

คิล ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง อชฺโหม-
หรณ (กลืนกิน). คิลติ (ย่อมกลืนกิน).
คิลมกฺขํ ปริโส น พุชฺฌติ (บุรุษกลืนกิน
ลูกสะก่าย่อมไม่รู้สึกตัว).

คล ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง อทน (กิน).
คลติ (ย่อมกิน). คลิ (ล้าคอ). ชื่อว่า คล
เพราะอรรถว่าเป็นเครื่องกลืน คือ กิน
ได้แก่ กลืนกิน. คอ ท่านเรียกว่า คล.

สล สลฺล ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง
อาสุคติ (ไปเร็ว, วิ่ง). การไปเร็ว ชื่อว่า
อาสุคติ. สลติ (ย่อมเล่นไป). สลฺลติ
(ย่อมเล่นไป). สลฺลํ (ลูกศร). ก็ในที่นี้
ศัพท์ที่มีความหมายว่า ลูกศรเหล่านี้ คือ
สลฺล, อสุ, สโร, สลฺล, กณฺช, เตชน.

โขล ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง คติ-
ปฏิมาท (กำจัดกาไป, หยุด). โขลติ
(ย่อมหยุด).

^๑ พ.ชา. ๒๗/๙๑/๓๐.

คิเล ปิตักขเย. คิลายติ. คิลานเ,
 เคลณฺณํ. คิลานเติ อกุลฺลโก. **วินเยปี**
 หิ วุตฺตํ "นาคํ อกุลฺลโก"ติ. **อฏฺจ-**
 กถายณฺจ "นาคํ อกุลฺลโก"ติ^๑ นาคํ
 คิลานเ"ติ^๒ วุตฺตํ.

มิเล คตฺตวินาเม. มิลายติ.
 มิลายโน, มิลายนฺโต, มิลายมาโน.

เกเล มมายเน. มมายนํ
 ตณฺหาทิฏฺฐิจิวเสน "มม อิทนฺ"ติ คณฺณํ.
 เกลายติ. ตวํ กํ เกลายสิ.

คิล ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง **ปิตักขย**
 (ความสิ้นปิตี, เจ็บไข้). คิลายติ (ย่อม
 เจ็บไข้). คิลานเ (คนเจ็บ, คนไข้),
 เคลณฺณํ (ความเจ็บ, ความไข้). บทว่า
คิลานเ ได้แก่ ผู้ไม่คล่องแคล่ว, เจ็บไข้.
 จริงอยู่ พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ในพระ
วินัยปิฎกว่า นาคํ อกุลฺลโก (ข้าพเจ้า
 ไม่ได้เจ็บไข้). อนึ่ง ในคัมภีร์อรรถกถา
 พระอรรถกถาจารย์กล่าวว่า นาคํ
 อกุลฺลโกติ นาคํ คิลานเ (พระบาลีว่า
 นาคํ อกุลฺลโก ความว่า ข้าพเจ้าไม่ได้
 เจ็บไข้).

มิล ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง **คตฺต-**
วินาม (น้อมกายไป, เห็นว). มิลายติ
 (ย่อมเห็นว). มิลายโน (สิ่งที่เห็นวแห่ง),
 มิลายนฺโต (เห็นวอยู่), มิลายมาโน
 (เห็นวอยู่).

เกล ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง **มมายน**
 (รัก). การยึดถือว่า สิ่งนี้ เป็นของเรา
 ด้วยอำนาจของตัณหาและทิฏฐิ ชื่อว่า
มมายน. เกลายติ (ย่อมรัก). ตวํ กํ
 เกลายสิ (ท่านรักใคร).

^๑ วิ.มหาวิภงฺค. ๑/๑๕๒/๑๑๖.

^๒ วิ.มหาวิภงฺค.อ. ๑/-/๕๑๕.

สล จลเน สัวรรณ จ, วล วลล
 จลเน จ. สัวรรณาเปกขายั จกาโร.
 สลติ. กุสลั. วลติ. วลลติ. วลลุโร.

ตตถ กุสลนติ กุจฉิตเต ปาปธมฺเม
 สลยติ จลยติ กมฺเปติ วิทฺธเสตีติ
 กุสลั.^๑ กุจฉิตฺ อปายทวารั สลนติ
 สัวรรณติ ปิตนฺติ สาธโว เอเตนาติ
 กุสลั. วลลนติ สัวรรณติ รกฺขนติ อิตโต
 กากเสนาทโย สตฺเต อขาทนต์ถายาติ
 วลลุโร.

มล มลล ธารณ. มลติ. มลั.
 มลลติ. มลโล.

สล ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง จลน
 (ไหว, สั่น), และใช้ในอรรถแห่ง สัวรรณ
 (ปิด, กั้น), วล วลล ชาติ ใช้ในอรรถ
 แห่ง จลน (ไหว, สั่น). และใช้ในอรรถ
 แห่ง สัวรรณ (ปิด, กั้น). จ อักษร
 มุ่งหมายเอาอรรถแห่ง สัวรรณ. สลติ
 (ย่อมหิว, ย่อมกั้น). กุสลั (กุศล). วลติ
 (ย่อมหิว, ย่อมกั้น). วลลติ (ย่อมหิว,
 ย่อมกั้น). วลลุโร (เนื้อแห่ง).

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า กุสลั มี
 วิเคราะห์ว่า ชื่อว่า กุสล เพราะอรรถว่า
 ยังบาปกรรมอันน่ารังเกียจให้ไหว คือ
 กำจัดบาปกรรมอันน่ารังเกียจ. (อีกนัย
 หนึ่ง) ชื่อว่า กุสล เพราะอรรถว่าเป็น
 เครื่องปิด คือ กั้นประตูอภัยอันน่า
 รังเกียจของสาธุชนทั้งหลาย. ชื่อว่า
 วลลุโร เพราะเป็นที่ระวางสัตว์ มีกาและ
 เหยี่ยวเป็นต้น เพื่อไม่ให้กิน.

มล มลล ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง
 ธารณ (ทรงไว้). มลติ (ย่อมหิว).
 มลั (มลทิน). มลลติ (ย่อมหิว). มลโล
 (นักมวยปล้ำ).

^๑ อภิ.ส.อ. ๔๖/-/๔๖.

ตัวอย่างเช่น โก เอติ สิริยา ชลั (ใคร
รุ่งเรื่องด้วยสิริเดินมาอยู่). ชลัว ยสสา
อฏจา, เทวทตโตติ เม สุตติ (เราสดับมา
ว่า พระเทวทตรุ่งเรื่องด้วยยศดำรงอยู่
แล้ว). สทตมมปชชิตโต ชลิตโต (ประทีป
คือพระสัทธรรม อันพระพุทธเจ้าให้
รุ่งเรื่องแล้ว).

หุล จลเน. หุลติ. หล. หลติ
ผาไล, โส หิ โหเลติ ภูมี ภูนุทนต์
มตติกษณฺฑํ จาเลตีติ หล"ติ วุจฺจติ
อุการสุส อการํ กตฺวา.

หุล ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง จลน
(ไหว). หุลติ (ย่อมหิว). หล (ผาล).
บทว่า หล ได้แก่ ผาล. ก็ผาลนั้น ท่าน
เรียกว่า หล เพราะอรรถว่าทำลาย
แผ่นดิน ยิ่งก่อนดินให้ไหว เพราะแปลง
อุ อักษรเป็น อ อักษร.

จล กมฺปน. จลติ. จลิต, อจโล.
มหนฺโต ภูมิจาโล. จลนํ, จาโล.

จล ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง กมฺปน
(ไหว, สั่น). จลติ (ย่อมหิว). จลิต (ไหว
แล้ว), อจโล (ภูเขา). มหนฺโต ภูมิจาโล
(แผ่นดินไหวอย่างใหญ่หลวง). จลนํ
(การไหว), จาโล (การไหว).

ชล ฌญเณ. ชลติ. ชลั.

ชล ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง ฌญณ
(ปรารภนา). ชลติ (ย่อมปรารภนา). ชลั
(ปรารภนาอยู่).

ภูล ภูล เวลมฺเพ. ภูลติ. ภูลติ.

ภูล ภูล ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง
เวลมฺพ (ห้อย, ห้อยย้อย). ภูลติ (ย่อม
ห้อย). ภูลติ (ย่อมห้อย).

ถล จาน๑. ถลติ. ถล๑. ถล๑ติ
 นิลุททปุปเท๑. ปพุพช๑ชานิลุพาเน๑สุปี
 ตัสทิส๑ตุ๑ ตพุโพหาโร. ย๑ถา หิ
 ล๑เก อุทโก๑เช๑น อ๑น๑ตุ๑ถร๑ณ๑ฎ๑จ๑น๑
 “ถล๑”ติ วุ๑จ๑ติ, เอ๑ว๑ กิ๑เล๑ส๑เช๑น
 อ๑น๑ตุ๑ถร๑ณ๑ีย๑ตุ๑ตา ปพุพช๑ชา นิลุพา๑น๑ญ๑จ
 “ถล๑”ติ วุ๑จ๑ติ, “ติ๑ณ๑เ๑น ป๑าร๑ง๑ค๑โต
 ถล๑ ติ๑ฎ๑จ๑ติ พุ๑รา๑ห๑ม๑เ๑น”ติ^๑ หิ วุ๑ตุ๑ต๑.

ถล ฐาตุ ใช้ในอรรถแห่ง จาน
 (ตั้งอยู่, ยืนอยู่). ถลติ (ย่อมตั้งอยู่).
 ถล๑ (บก, ที่ดอน). บทว่า ถล๑ ได้แก่
 ประเทศที่ไม่มีน้ำ. แม้ในการบวชและ
 ปรี๑นิลุพา๑น ก็เรีย๑กว่า ถล๑ เพราะเหมือน
 กับ ถล๑. เหมือนอย่างว่า ส๑ถ๑าน๑ที่๑อัน
 ห้างน้ำท่ว๑มไม่๑ถึงใน๑โลก ท่านเรีย๑กว่า ถล๑
 จัน๑ใด, การ๑ออก๑บวช๑และ๑พระ๑นิลุพา๑น
 ท่านก็เรีย๑กว่า ถล๑ เพราะเป็น๑ส๑ภา๑วะ
 ที่๑ห้วงน้ำ๑คือ๑กิ๑เลส๑ท่ว๑มไม่๑ถึง จัน๑นั้น,
 ส๑ม๑จ๑ริง๑ด๑ง๑พระ๑ดำ๑รัส๑ที่๑พระ๑ผู้๑มี๑พระ๑ภา๑ค
 ต๑รัส๑ว่า ติ๑ณ๑เ๑น ป๑าร๑ง๑ค๑โต ถล๑ ติ๑ฎ๑จ๑ติ
 พุ๑รา๑ห๑ม๑เ๑น (บุ๑ค๑ค๑ล๑นี้๑ ท่านเรีย๑กว่า เป็น
 พุ๑รา๑ห๑ม๑ณ๑ ... แล้ว๑ขึ้น๑ถึง๑ฝั่ง๑ตั้ง๑อยู่๑บน๑บก).

ผ๑ล วิ๑เล๑ชน๑. ผ๑ล๑ติ ฎ๑ม๑ี
 วิ๑เล๑ช๑ติ ฎ๑นุ๑ท๑ตี๑ติ ผ๑ล๑.

ผ๑ล ฐาตุ ใช้ในอรรถแห่ง วิ๑เล๑ชน
 (ขีด, ข่วน). ชื่อว่า ผ๑ล๑ เพราะอรรถ๑ว่า
 ทำ๑ลาย๑ คือ๑ ขี๑ด๑ข๑ว๑น๑แผ๑น๑ดิน.

นล๑ ค๑นุ๑ถ๑. นล๑ติ.

นล๑ ฐาตุ ใช้ในอรรถแห่ง ค๑นุ๑ถ๑
 (ร้อ๑ย๑เข้า๑ไป). นล๑ติ (ย่อ๑มร้อ๑ย).

พล๑ ป๑า๑ณ๑เน๑. อี๑ห๑ ป๑า๑ณ๑นี๑ ชี๑ว๑น๑
 ส๑ส๑น๑ญ๑จ. พล๑ติ. พล๑, พ๑า๑ล๑.

พล๑ ฐาตุ ใช้ในอรรถแห่ง ป๑า๑ณ๑น
 (เป็น๑อยู่, หาย๑ใจ). ใน๑ฐาตุ๑นี้๑ การ๑เป็น๑อยู่
 และ๑การ๑หาย๑ใจ ชื่อว่า ป๑า๑ณ๑น. พล๑ติ

^๑ ส.สพ๑. ๑๘/๒๘๕/๑๙๖. ติ๑ณ๑เ๑น ป๑าร๑ค๑โต...

(ย่อมนเป็นอยู่, ย่อมหายใจ). พล (กำลัง).
พาลี (คนพาล).

วิเคราะห์ พล ศัพท์

เอตถ พลนฺติ ชีวิตํ กปฺเปนฺติ
เอเตนาติ พลํ, กายพลโมคพลาทิกํ พลํ.
อถวา พลนฺติ สมฺมาชีวนํ ชีวนฺติ
เอเตนาติ พลํ, สทฺธาทิกํ พลํ. **อากมฺภูจ-**
กถายํ ปน “อสุสทฺธิเย น กมฺปตีติ
สทฺธาพลนฺ”ติอาทิตฺ วุตฺตํ, ตํ ทพฺพฺญฺเจน
พลนฺติ วุตฺตพฺพานํ สทฺธาทินํ อกมฺปน-
ภาวทสฺสนตฺถํ วุตฺตนฺติ ทฺฏฺจพฺพํ.
อถวา ธาตุนํ อตฺถาติสยโยคโต
อสุสทฺธิยาทินํ อภิภวเนน สทฺธาทิพฺลาณํ
อภิภวณตฺถปิ คเหตุพฺโพ “อพฺลา นํ
พลฺียนฺตี”ติ^๑ เอตถ วีย.

ในที่นี้ บทว่า พล มีวิเคราะห์ว่า
ชื่อว่า พล เพราะอรรถว่าเป็นเหตุสำเร็จ
ความเป็นอยู่, ได้แก่กำลังอันมีกำลังกาย
และกำลังทรัพย์เป็นต้น. อีกนัยหนึ่ง
บทว่า พล มีวิเคราะห์ว่า ชื่อว่า พล
เพราะอรรถว่าเป็นเหตุให้เป็นอยู่ได้
โดยชอบ ได้แก่ กำลังมีศรัทธาเป็นต้น.
ส่วนในอรรถกถาของพระบาลี ท่าน
กล่าวคำเป็นต้นว่า ชื่อว่า สัทธาพละ
เพราะอรรถว่าไม่หวั่นไหว ในเพราะ
ความไม่เชื่อถือ ดังนี้, คำนั้น พึงเห็นว่า
ท่านกล่าว เพื่อแสดงความไม่หวั่นไหว
แห่งศรัทธาเป็นต้นที่จะพึงกล่าวว่า พล
เพราะอรรถว่าเป็นธรรมมั่นคง. อีกนัยหนึ่ง
พึงถือเอาอรรถว่าครอบงำ ของสัทธาพละ
เป็นต้น ด้วยการครอบงำความไม่เชื่อ
เป็นต้น เพราะธาตุประกอบด้วยอรรถอัน
ดียิ่ง ดุจในตัวอย่างนี้ว่า อพฺลา นํ
พลฺียนฺติ (เหล่ากิเลสอันไม่มีกำลัง)
ย่อมครอบงำนรชนนั้น.

^๑ อภ. ส. อ. ๔๖/-/๓๐๔. อัง. ท. ก. อ. ๑๔/-/๕๗๐.

^๒ พ. ส. ๒๕/๔๐๘/๔๘๔

วิเคราะห์ พาล กัณฑ์

พาลีติ พลติ อสุสสติ เจว
 ปสุสสติ จาติ พาลี, อสุสสติปสุสสติ-
 มตฺเตน ชีวติ, น เสฏฺเฐน ปญญา-
 ชีวิตฺเตนาติ วุตฺตํ โหติ. ตถา हि
 อญฺจกถายํ วุตฺตํ "พฺลนฺตฺตีติ พาลา,
 อสุสสติปสุสสติมตฺเตน ชีวณฺติ, น
 ปญญาชีวิตฺเตนาติ อตฺถโ"ติ.^๑ ปญญา-
 ชีวโนเยว हि ชีวิตํ เสฏฺฐํ นาม. เตนาห
 ภควา "ปญญาชีว ชีวิตมาหุ เสฏฺฐนฺ"ติ.^๒

บทว่า พาลี มีวิเคราะห์ว่า ชื่อว่า
 พาล เพราะอรรถว่าเป็นอยู่ คือหายใจ
 เข้าและหายใจออกอยู่ มีคำอธิบายว่า
 ดำรงชีพอยู่ ด้วยอาการสักว่าหายใจเข้า
 และหายใจออก, หาเป็นอยู่ด้วยปัญญา
 อันประเสริฐไม่. จริงอย่างนั้น ท่านกล่าว
 ไว้ในอรรถกถาว่า ชื่อว่า พาล เพราะ
 อรรถว่าเป็นอยู่ อธิบายว่า ย่อมเป็นอยู่
 ด้วยอาการสักว่าหายใจเข้าและหายใจ
 ออก หาเป็นอยู่ด้วยความเป็นอยู่ด้วย
 ปัญญาอันประเสริฐไม่. ด้วยว่า ชีวิตของ
 ผู้เป็นอยู่ด้วยปัญญาเท่านั้น ชื่อว่าเป็น
 ชีวิตที่ประเสริฐ. เพราะเหตุนี้ พระผู้มี
 พระภาคจึงตรัสว่า ปญญาชีว ชีวิตมาหุ
 เสฏฺฐํ (นักปราชญ์ทั้งหลายกล่าวผู้เป็นอยู่
 ด้วยปัญญาว่ามีชีวิตอันประเสริฐ).

ปฺล มหตฺเต. ปฺลติ. วิปฺลํ.

ปฺล ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง มหตฺต
 (ใหญ่, มาก). ปฺลติ (ย่อมใหญ่). วิปฺลํ
 (ไพบูลย์).

กฺล สงฺขานे पनुमुहि १.
 โกลติ. กฺลํ, โกลิ.

กฺล ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง สงฺขาน
 (นับ), และใช้ในอรรถแห่ง พนฺธุ (ผูก).

^๑ พ.พ.อ. ๑๖/-/๑๖๖.

^๒ ส.ส. ๑๕/๘๔๑/๓๑๕, พ.ส. ๒๕/๓๑๑/๓๖๐.

สล คมนเน. สลติ.

กิล ปิตติยกิฬเนส. ปิตสส ภาโว
ปิตติยั ยถา ทกขิยั. กิฬนั กิฬายเว. กิลติ.

อิล กมฺปนเน. อิลติ. เอลั, เอลา.

เอตถ เอลั วุจฺจติ โทโส.^๑
เกนฺนุเจน ? กมฺปนฺนุเจน. โทโสติ เจตถ
อคุณฺเณ เวทิตพฺโพ, น ปฏฺิโฆ. “เนลฺงโค
เสตปจฺฉาโท”^๒ อิทเมตถ นิตฺสฺสนั.

ไกลติ (ย่อมนับ, ย่อมผูก). กุลิ (ตระกูล),
โกโล (ไม้พุทรา, ไม้กระเบา).

สล ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง คมน
(ไป). สลติ (ย่อมนับ).

กิล ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง ปิตติ
(อิมใจ, เบิกบานใจ), กิฬน (เล่น). ภาวะ
ของผู้อิมใจ ชื่อว่า ปิตติ เหมือนคำว่า
ทกขิยั(ความเป็นผู้ขยัน). การเล่นนั้นเที่ยว
ชื่อว่า กิฬน. กิลติ (ย่อมนับ, ย่อมเล่น).

อิล ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง กมฺปน
(ไหว, สั่น, รัว). อิลติ (ย่อมนับ), เอลั
(โทษ), เอลา (น้ำลาย).

อรรถนิตยศัพท์ของ เอล กิฬ

ในคำว่า โทโส นี้ โทษเรียกว่า เอล.
ถามว่า ที่เรียกว่า เอล เพราะอรรถว่า
อะไร? ตอบว่า เพราะอรรถว่า ห้วนไหว.
อนึ่ง ในคำว่า โทโส นี้ พึงทราบสภาพ
อันมิใช่คุณ ไม่ใช่ปฏิมะ. ในเรื่องนี้
มีตัวอย่างนี้ว่า เนลฺงโค เสตปจฺฉาโท
([รต] มีส่วนอันหาโทษมิได้ มีหลังคา
คาดด้วยผ้าขาว)

^๑ อภ.ส.อ. ๔๖/-/๕๖.

^๒ พ.อ. ๒๕/๑๕๑/๒๐๑.

อปีจ **เอล** วุจฺจติ อุกกั. ตถา หิ
 “เอลมฺพุชฺช กณฺฎวาริชฺช^๑ ยถา”ติ^๒
 อิมิสฺสา ปาฬิยา อตฺถ นินฺทิตฺสนฺโต
 อายสฺมา สาริปฺตฺโต “เอล วุจฺจติ
 อุกกนฺ”ติ^๓ อาน. **เอลา**ติ ลาลา วุจฺจติ
 “เอลมฺโค”ติ **เอตฺถ** วิย. อปีจ **เอลา**ติ
เชโฟ วุจฺจติ “สุตฺวา เนลปตี วาจํ,
 วาฬิ ปนฺธา อปกฺกมฺ”ติ^๔ **เอตฺถ** วิย.
เอตฺถ เนลปตี วาจนฺติ^๕ **เชฟิ**พินฺทุ-
 นิปาตวิวิทฺติ วจนฺติ อตฺถเ.

อีกนัยหนึ่ง น้ำ ท่านเรียกว่า **เอล**.
 จริงอย่างนั้น ท่านพระสารีบุตร เมื่อ
 จะอธิบายข้อความ แห่งพระบาลีนี้ว่า
เอลมฺพุชฺช กณฺฎวาริชฺช ยถา (เหมือน
 ดอกบัวอันมีก้านขรุขระเกิดในน้ำ) กล่าว
 ว่า **เอล วุจฺจติ อุกกั** (น้ำเรียกว่า **เอล**).
 น้ำลายเรียกว่า **เอลา** เหมือนในคำนี้ว่า
เอลมฺโค (ผู้มีน้ำลายไหลออกจากปาก).
 อีกนัยหนึ่ง **เชฟ** (เสลด) เรียกว่า **เอลา**
 เหมือนในข้อความนี้ว่า **สุตฺวา เนลปตี**
วาจํ, วาฬิ ปนฺธา อปกฺกมฺ (เทพเจ้า
 ทั้งหลายผู้แปลงกายเป็นพาลมฤคได้ฟัง
 พระวาจาอันไพเราะ น่ากรุณาเป็นอันมาก
 ของพระนางผู้รำพันวิงวอนอยู่ได้พากัน
 หลีกจากทางไป). ในข้อความนี้ สองบท
 ว่า **เนลปตี วาจํ** ความว่า ถ้อยคำอัน
 ปราศจากการตกไปของก้อนเสลด.

ประวัตินิมิตของ เอล ศัพท์

ลาลาเชฟิ วาจกสฺส ตฺ **เอลา-**
สทฺทสฺส อญฺญํ **ปวตฺตนิมิตฺตํ**

พึงแสวงหาประวัตินิมิต (เหตุเกิด
 ของศัพท์) อื่น ของ **เอลา ศัพท์** ที่บ่งบอก

^๑ ฉ. กณฺฎกั, อี. กณฺฎกั.
^๒ ชุ.สุ. ๒๕/๔๑๖/๔๙๙, ชุ.มหา. ๒๙/๓๖๔/๒๔๓.
^๓ ชุ.มหา. ๒๙/๓๖๔/๒๔๓.
^๔ ชุ.ชา. ๒๘/๑๑๘๕/๔๒๖.
^๕ ชุ.ชา.อ. ๓๗/๑๑๘๕/๕๓๙.

ปริเยสิตัพพ. อเนกปุปวตฺตนิมิตฺตา หิ สทฺทา. ก็ วา อณฺเณน ปวตฺตนิมิตฺเตน, อิล กมฺปนฺเต อเวิ วุตฺตํ กมฺปนํ เอล ลาลาเชพฺพวากฺสฺส เอลาสทฺทสฺส ปวตฺตนิมิตฺตํ, ตสฺมา อิลนฺติ ชิคฺขจฺฉิตฺตพฺพภาเวน กมฺปนฺติ หทยจลนํ ปาปฺพนฺติ ชนา เอตฺถาติ เอลาติ อตฺถิ คเหตุพฺโพ.

สมานปวตฺตนิมิตฺตาเยว หิ สทฺทา โลกสงฺเกตวเสน นานาปทตฺถวากฺกาปี ภวนฺติ. ตํ ยถา? หิโนติ คจฺฉตฺติ เหตุ, สปปติ คจฺฉตฺติ สปปไป, คจฺฉตฺติ โคติ. ตถา อสมานปวตฺตนิมิตฺตาเยว สมานปทตฺถวากฺกาปี ภวนฺติ. ตํ ยถา? รมฺเชตฺติ^๑ ราชา, ภูมึ ปาเลตฺติ ภูมึปาโล, นเร อินฺทตฺติ นรินฺโทติ. เอส นโย สพฺพตฺถาปี วิภาเวตฺตพฺโพ.

ลาลา (น้ำลาย), เชพ (เลือด). ก็ศัพท์ มีปวัตตนิมิตมาก. อีกนัยหนึ่ง จะมีประโยชน์อะไรด้วยปวัตตนิมิตอื่น. ความไหวที่ข้าพเจ้ากล่าวไว้อย่างนี้ว่า อิล กมฺปน (อิล ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง กมฺปน [ไหว, ลั่น, รัว]) นั้นเทียบ เป็นปวัตตนิมิต ของ เอลา ศัพท์ ที่บ่งบอกถึงอรรถแห่ง ลาลา (น้ำลาย), เชพ (เลือด), เพราะเหตุนั้น ฟังถือเอาความหมายว่า ชื่อว่า เอลา เพราะอรรถว่าเป็นที่หวนไหว คือ ถึง ความหวนไหวแห่งใจ ของชนทั้งหลาย โดยความเป็นของน่ารังเกียจ.

ก็ศัพท์ทั้งหลาย ที่มีปวัตตนิมิต เหมือนกันนั้นเทียบ บ่งบอกถึงอรรถ ของบทต่างกัน โดยเนื่องด้วยการหมายรู้ ของชาวโลกได้บ้าง เช่น หิโนติ คจฺฉตฺติ เหตุ (ชื่อว่า เหตุ เพราะอรรถว่าไป), สปปติ คจฺฉตฺติ สปปไป (ชื่อว่า สปป เพราะอรรถว่าไป), คจฺฉตฺติ โค (ชื่อว่า โค เพราะอรรถว่าไป). โดยทำนอง เดียวกัน ศัพท์ทั้งหลายที่มีปวัตตนิมิต

^๑ อ. รมฺชติ, ฉ. รมฺจติ.

ไม่เหมือนกันนั้นเทียว สามารถบ่งบอกถึง
 อรรถแห่งบทเหมือนกันได้บ้าง เช่น
 ฤๅษีตีติ ราชา (ชื่อว่า ราช เพราะ
 อรรถว่าเป็นผู้ยังมหาชนให้ยินดี), ภูมี
 ปาเลตีติ ภูมีปาโล (ชื่อว่า ภูมีपाल
 เพราะอรรถว่าเป็นผู้รักษาแผ่นดิน), นเร
 อินฺทตีติ นรินโท (ชื่อว่า นรินท เพราะ
 อรรถว่าเป็นใหญ่ในชน). ก็นัยเช่นนี้
 ควรนำไปใช้แม้ในที่ทุกแห่ง.

อิล คติยฺ. อิลติ.

อิล ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง คติ (ไป).
 อิลติ (ย่อมาไป).

หิล หาวกรณ. เหลติ.

หิล ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง หาวกรณ
 (กระทำความสุขสนาน). เหลติ (ย่อมา
 สุขสนาน).

สิล อญฺเจ. สิลติ.

สิล ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง อญฺจ
 (แสวงหา). สิลติ (ย่อมาแสวงหา).

ติล สินฺหน. ติลติ. ติลฺ, เตลฺ,
 ติโล.^๑

ติล ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง สินฺหน
 (เหนียว). ติลติ (ย่อมาเหนียว). ติลฺ (เมล็ด
 งา), เตลฺ (น้ำมันงา), ติโล (ต้นงา).

จิล วสน. จิลติ.

จิล ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง วสน
 (อยู่, อาศัย). จิลติ (ย่อมาอยู่).

^๑ ไป. ติลโก.